

המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה

ירושלים
סכנות החלוקה

חלופה להיפרדות משכונות ערביות:
התמודדות אחרת עם הבעיה הדמוגרפית

נדב שרגאי

תוכן העניינים

מבוא ותמצית מסקנות 3

הזכות והבכורה של העם היהודי על ירושלים אל מול ההכחשה הגוברת של הפלסטינים והאסלאם של הזיקה והזכות הזאת 6

הבעיה הדמוגרפית – התמודדות אחרת 12

א. נתוני רקע בסיסיים 12

ב. תמונת מצב ומגמות 13

ג. מאזן ההגירה השלילי של ירושלים כבעיית יסוד 15

ד. כיצד ניתן לשנות את המגמה הדמוגרפית הקיימת? 20

ה. כינון עיריית-גג 24

המשמעות הביטחונית של חלוקה 26

א. הנחות יסוד ומבוא 26

ב. ירושלים – יעד מועדף לטרור 28

ג. חלקם של ערביי מזרח ירושלים בטרור 30

ד. אירועי ירי נק"ל ומרגמה בשנים האחרונות לעבר שכונות יהודיות בירושלים 32

ה. אפשרות חשיפה רחבה של שכונות יהודיות לירי נק"ל, מקלעים ומרגמה כתוצאה מהיפרדות 33

ו. טווחי הירי והקרבה בין השכונות היהודיות לבין השכונות הערביות 34

ז. הגנה על ירושלים בשעת מלחמה 38

הסכנה למקומות הקדושים ליהודים ולנוצרים במקרה של חלוקה 40

א. חופש הפולחן והגישה למקומות הקדושים בירושלים תחת שלטון ישראל 40

ב. המקומות הקדושים ליהדות, לנצרות ולאסלאם בתחומי מזרח ירושלים 41

ג. התנכלויות מצד פלסטינים לאוכלוסייה נוצרית ולמוסדות דת נוצריים באיזור ירושלים, ושימוש במוסדות דת נוצריים במהלך המאבק בישראל 43

ד. יחס הרשות הפלסטינית למקומות הקדושים ליהודים שבתחומה או בסמוך לתחומה 45

משמעות החלוקה – ההיבט העירוני 49

היפרדות בירושלים – ההיבט המשפטי (בעקבות דו"ח מכון ירושלים לחקר ישראל) 54

הערות 59

על המחבר 63

על המרכז הירושלמי 63

מבוא ותמצית מסקנות[1]

נייר עבודה זה, העוסק בעתיד ירושלים, נכתב לאחר ועידת אנאפוליס – בימים בהם נשמעים בממשלת ישראל קולות המצדדים בחלוקת העיר. הטיעון המרכזי של מצדדי החלוקה נוגע לצורך בשיפור המאזן הדמוגרפי בין יהודים לבין ערבים בעיר לטובת הצד היהודי, באמצעות 'גריעת' שכונות ותושבים ערביים מתחומי העיר. 'היפרדות' זו מוצגת ככורח שאין להימנע ממנו, לנוכח המשך מגמת צמצום הרוב היהודי בעיר והאפשרות שמגמה זו תואץ עוד.

לנוכח הסכנות הקשות שטומנת בחובה חלוקה מעין זו ועל רקע הזיקה הדתית וההיסטורית של העם היהודי לירושלים ולקודשיה, מציע מסמך זה להתמודד עם 'הבעיה הדמוגרפית' של ירושלים בדרך אחרת: לטפל בגורם העיקרי לבעיה – עזיבת יהודים רבים את ירושלים (16 אלף בשנה) – ולנסות לבלום אותה.

דרך 'ההיפרדות' והחלוקה טומנת בחובה שורה של הפסדים וסכנות:

- גריעת שכונות ערביות – אפילו אם מדובר ב'שכונות קצה' – עלולה להביא על תושבי העיר היהודיים, ובמיוחד על התושבים בשכונות קו התפר, סכנות ביטחוניות קשות ומוחשיות, שעיקרן: חשיפה רחבת היקף לאש נק"ל ומקלעים.
- אפשרות שבעקבות החלוקה והפיכת שכונות רבות לשכונות ספר, יעזבו את העיר עשרות אלפי יהודים, כפי שאירע גם בעקבות אירועי המלחמה וחלוקת העיר ב-1948. 25 אלף יהודים, כרבע מהאוכלוסייה היהודית, עזבו אז את העיר.
- אפשרות שעשרות אלפי תושבים ערביים יעברו להתגורר בצדו הישראלי של הגבול. יצוין, כי גריעת שכונות ערביות מהעיר כבר נעשתה דה-פקטו, אם כי באופן מצומצם, באמצעות בניית גדר ההפרדה הביטחונית על תוואי 'עוטף ירושלים' באיזור צפון העיר. הדבר הביא לגל הגירה של עשרות אלפי פלסטינים אל 'הצד הישראלי' של הגדר. ישראל תתקשה למנוע גל הגירה דומה אל תוך תחומה, אם וכאשר הגדר תוזז עוד מערבה, דרומה וצפונה, אל עבר השכונות היהודיות. גל הגירה כזה עשוי להתרחש שוב, מאותן סיבות שהביאו לגל ההגירה הקודם. גם לשיטת 'המחלקים', עשוי במקרה כזה שכרם לצאת בהפסדם, כאשר הפעם – ההגירה תהיה אל תוך השכונות היהודיות ממש, ולא רק אל תוך השכונות הערביות שבתחומי ירושלים.
- מצדדי החלוקה מצפים להשיג בעקבותיה 'רווח דמוגרפי' ו'רווח כלכלי'. משפטנים שבדקו לאחרונה סוגיה זו, במסגרת מכון ירושלים לחקר ישראל, מצאו כי מעמד התושבות מקנה היום לתושבים הערביים של מזרח ירושלים זכות מעבר חופשית למערב העיר ולישראל, ואף זכות מגורים בכל מקום בירושלים ובמדינת ישראל.
- במסגרת אותה בדיקה נמצא עוד, שגם 'הרווח הכלכלי' – השתחררות מ'עול' התשלומים השונים לערביי מזרח ירושלים – מוטל בספק בשל מגבלות משפטיות ומוסריות. ודאי שלא ניתן להשתחרר מ'עול' זה במלואו.
- פגיעה במימוש הזכות והזיקות היהודיות לגרעין ההיסטורי של העיר וקודשיה.

ההתמודדות עם 'הבעיה הדמוגרפית'

שיעור הילודה הגבוה בקרב האוכלוסייה הערבית, בהשוואה לשיעור הילודה בקרב האוכלוסייה היהודית, משפיע על תמונת הדמוגרפיה בעיר, אולם הוא אינו הגורם העיקרי להצטמצמות הרוב היהודי. הגורם העיקרי להצטמצמות הרוב היהודי הוא שיעור הגירה גבוה מאד של יהודים מירושלים: מדי שנה עוזבים את העיר כ-16 אלף יהודים. ב-20 השנה האחרונות עזבו את ירושלים כ-300 אלף יהודים.

יש דרכים להתמודד עם גלי עזיבה אלה. מחקרים וסקרים שנעשו בעבר העלו שהסיבות המרכזיות לעזיבה נוגעות לקשיי תעסוקה וליוקר דירות ומגורים. עשרות החלטות ממשלה, ועדות שרים לענייני ירושלים, צוותי מומחים וועדות מנכ"לים לענייני ירושלים הציעו דרכים שונות למשוך לעיר אוכלוסייה ולמנוע עזיבה של אוכלוסייה שחיה בתוכה. מדובר בשורה של הטבות ותמריצים כספיים שנועדו להפוך את המגורים בירושלים לכדאיים ואת היזמות בעיר לרווחית במיוחד. רק מעטות מהחלטות אלו מומשו ורובן נשארו על הנייר. נייר עבודה זה מעניק למעצבי המדינות וקובעיה תיק כלים, אשר שימוש מושכל בו עשוי לשנות באופן משמעותי את תמונת ההגירה מירושלים, ועקב כך לשנות גם את המגמה הדמוגרפית העומדת ביסוד תכניות החלוקה השונות.

אמצעי מרכזי נוסף שבו מוצע לעשות שימוש הוא כינון עיריית-גג לעיר ירושלים וליישובים היהודיים הסמוכים לה. בשלב זה מדובר בצעד אדמיניסטרטיבי ולא בהחלת ריבונות, אולם משמעותו היא כי בכלל יהודי העיר יימנו מעתה לא רק התושבים שבתוך גבול השיפוט העירוני, אלא גם התושבים שבתחומה הניהולי (אך לא הריבוני) של עיריית הגג, כגון תושבי מעלה אדומים, גבעת זאב, ואולי אף איזור מבשרת ירושלים.

ביטחון

הפרק הביטחוני בעבודה זו סוקר בפירוט את הסכנות הביטחוניות הקשות הטמונות בחלוקת העיר, ובפרט סכנת הירי באמצעות נק"ל ומקלעים, שנגישות הפלסטינים אליהם גבוהה, ושבהם כבר נעשה שימוש בגזרת גילה-בית ג'אלה לפני שנים אחדות. חלוקה תחשוף לירי דומה אוכלוסייה יהודית בגזרה רחבה פי כמה ובהיקף אירועים רחב פי כמה. חלוקה עלולה גם לחשוף שכונות בירושלים לירי מרגמות, שהפלסטינים עומלים כיום על פיתוחן.

ירושלים, כמוקד של עימות דתי ולאומי, הפכה בראשית שנות ה-2000 יעד מרכזי להתקפות טרור, שגבו מתושבי העיר מחיר דמים: 210 הרוגים, אלפי פצועים ופגיעה קשה במרקם החיים העירוני.

חלקם של ערביי מזרח ירושלים בטרור גדל משמעותית בשנים אלה. הגנה על העיר מפני טרור מחייבת אחיזה בשכונות הערביות של מזרח ירושלים, שכולן צמודות או סמוכות מאד (לרוב: עשרות עד מאות מטרים) לשכונות יהודיות. אחיזה זו הכרחית הן לצורך סיכול והן לצורך איסוף מודיעין. הדבר הוכח שוב ושוב בגזרות אחרות. התמודדות עם איום הטרור, שאליו נחשפה ישראל בשנים האחרונות, אינה מאפשרת כל מתווה של חלוקה בעיר. גם התמודדות עם איום המלחמה אינה מאפשרת מתווה כזה: הגנה על העיר בשעת מלחמה מול צבאות סדירים מחייבת שליטה על תחום רחב אף יותר מגבולות השיפוט הקיימים.

מקומות קדושים

ירושלים מקודשת לשלוש הדתות המונותאיסטיות: בתחומי העיר העתיקה ובאגן העיר העתיקה שורה של מקומות קדושים ליהודים, למוסלמים ולנוצרים. במרכזם: הר הבית, הכותל המערבי וכנסיית הקבר. במסגרת ניתוח המשמעויות של חלוקת ירושלים עולה חשש כבד לחופש הגישה והפולחן במקומות הקדושים הן ליהודים והן לנוצרים שבתחום הרש"פ או המדינה הפלסטינית, או בסמוך לתחום זה, במקרה של חלוקת העיר. חשש זה עולה לנוכח שורה של התנכלויות, מעשי ביזוי והצקה מצד הרש"פ והפלסטינים למקומות שבתחומה או בסמוך לתחומה, הקדושים ליהדות ולנצרות.

תחת שלטון הרש"פ עזבו נוצרים רבים את מקומות מגוריהם והיגרו לחו"ל. במהלך מבצע 'חומת מגן' שיזמה ישראל להפסקת הטרור שכוון נגדה, שימשה כנסיית המולד בבית לחם מחסה לטרוריסטים מבוקשים. בבית ג'אלה התבצע ירי בכוונה תחילה מתוך כנסיות, כדי לסבך את ישראל ולאלצה להגיב באש שתפגע במקומות קדושים.

מקומות קדושים ליהודים, כקבר יוסף או קבר רחל, הותקפו בירי. גם אתרים כגון בית הכנסת העתיק ביריחו וקבר אבנר בן נר בחברון סבלו בשנים האחרונות מהתנכלויות. ניסיונות של גורמי ביטחון ישראליים להפקיד את הר הבית למספר ימים תחת אחריות מנגנוני הביטחון של הרש"פ בירושלים כשלו והסתיימו במהומות ובפגיעה במתפללים היהודיים בכותל המערבי.

היבט עירוני

מקום נפרד בעבודה זו מוקדש להיבטים העירוניים של החלוקה. חלוקה ברוח 'מתווה קלינטון' וגם בנוסח מתון יותר ופחות רדיקלי, עלולה להחזיר את ירושלים למצב של 'עיר קצה' ולהביא על תושבי העיר לא רק מצוקה ביטחונית קשה, אלא גם קריסה כלכלית. על אף הבדלים בולטים ברמת השירות והתשתיות בין חלקי העיר, נהנית כיום ירושלים ממערכות תשתית משותפות בתחום התעבורה, המים, החשמל, הטלפון, הביוב והבריאות.

הזכות והבכורה היהודית על ירושלים

השורות הראשונות בנייר זה פותחות דווקא בפן העקרוני: סקירה קצרה וחידוד הזכות והבכורה של העם היהודי על ירושלים. הדבר מתבקש לנוכח ההכחשה גורפת של הזיקה והזכות היהודית – הדתית וההיסטורית – לעיר ולקודשיה, שבה נוקטים היום פלסטינים רבים וההנהגה הדתית של הפלסטינים. בעבר נחשבה גישה זו לקיצונית ולחריגה, אולם כיום היא מוטמעת בתוך השיח הפלסטיני הציבורי והופכת מקובלת יותר ויותר. לצדה משוכתבת ההיסטוריה של ירושלים באופן ההופך את היוצרות ומציג את האסלאם כדת שקדמה ליהדות בעיר ואת המסגדים בהר הבית כאילו הוקמו עוד לפני היות המקדש, שלא לדבר על עצם הכחשת קיומו של מקדש יהודי בהר הבית, שהפכה כבר כמעט למוסכמה בציבוריות הלאומית והדתית הפלסטינית.

* המחבר מבקש להודות לאנשי מכון ירושלים לחקר ישראל, שסייעו בתשתית עובדתית ובהערות מועילות במהלך איסוף החומר לעבודה זו, ובפרט למנהלת המכון, אורה אחימאיר, לד"ר ישראל קמחי, לד"ר יצחק רייטר ולד"ר מאיה חושן. תודה גם לפרופ' רפי ישראלי על עזרתו. מובן שאיש מהם אינו מחויב לתוכן הדברים, לדרך הצגתם או לדעות העולות מהם.

הזכות והבכורה של העם היהודי על ירושלים

אל מול ההכחשה הגוברת של הפלסטינים והאסלאם של הזיקה והזכות הזאת

בימים אלה, בהם עומד להתחיל המו"מ על ירושלים בעקבות ועידת אנאפוליס, מגיעה לשיאה תופעת הדה-יהודיזציה של הר הבית, הכותל המערבי וירושלים בכלל, על ידי רבים בעולם המוסלמי ובציבוריות הפלסטינית.[2] הצהרותיו התכופות של השיח ראיד צאלח, ראש הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, המכחיש מעל בימות רבות כל זיקה יהודית לירושלים ולהר הבית[3], אינן עוד בגדר חריג. כבר לפני ארבע שנים, במאי 2004, קבע ד"ר יצחק רייטר, בספרו 'מירושלים למכה ובחזרה'[4], כי "בדור האחרון הולכת ונכתבת מחדש היסטוריה אסלאמית ערבית של ירושלים". בניגוד להיסטוריה המוכרת על בסיס המחקר המודרני, משנים רבים מהמוסלמים את לוח הזמנים שהיה מקובל גם עליהם וטוענים כי הם שלטו בירושלים אלפי שנים לפני היהודים, וכי מסגד אל אקצא, שלפי הידוע לכל הוקם לפני 1,400 שנה, היה שם עוד לפני היות המקדש.

> בדור האחרון הולכת ונכתבת מחדש היסטוריה אסלאמית ערבית של ירושלים והמוסלמים משנים את לוח הזמנים שהיה מקובל גם עליהם ומקדימים את שלטונם בעיר לזה של היהודים

"לצד הבניית הקייס הערבי אסלאמי", מציין רייטר, "פיתחו היוצרים המוסלמים את הכחשת ושלילת הנרטיב היהודי-ציוני, ובמסגרת זו ביצעו דה-יהודיזציה של הר הבית, הכותל המערבי וירושלים בכלל". המחקר, המבוסס על פסקי הלכה של מופתים מרכזיים בעולם המוסלמי, אתרי אינטרנט של תנועות אסלאמיות ורבים מספרי העיון הפופולריים בערבית העוסקים בירושלים, מתאר כיצד הואדר מעמדה של ירושלים באסלאם וכיצד הביאה התביעה העכשווית להופכה לבירת המדינה הפלסטינית למסכת כזבים ובדיות חדשה.

מי שנחשף בשנים האחרונות לדיווחים הסוקרים בשיטתיות התבטאויות ומגמות בתחומי הרשות הפלסטינית והעולם המוסלמי, מכיר את הדברים מקרוב:[5] כך, למשל, מחוזקת בשנים האחרונות מסורת עתיקה מראשית האסלאם הגורסת כי מסגד אל אקצא נבנה 40 שנה לאחר שנבנה המסגד הראשון במכה על ידי האדם הראשון, כלומר – סמוך לימי הבריאה. מסורות אחרות, שהופיעו באתר האינטרנט של הנהלת הוואקף בירושלים, ייחסו את בניית אל אקצא לאברהם ולשלמה, כדמויות אסלאמיות, ללא קשר ליהדות. שר הוואקף הירדני לשעבר עבד אל סלאם אל עבאדי, ראש התנועה האסלאמית השיח ראיד צלאח ואתרי אינטרנט אסלאמיים, הזכירו את אברהם כמי שבנה את מסגד אל אקצא לפני 4,000 שנה.

גם הפסוק מהקוראן שמזכיר את המסגד "הקיצון" וממשיך ומפרט "אשר ברכנו את סביבותיו", זכה לפירוש מרחיב. "סביבותיו" של אל אקצא אינם מוגדרים עוד בצמצום, כפי שהיה בעבר, והן משמשות עתה פתח לפרשנות, לפיה מדובר בכל ירושלים ואף בכל פלסטין. אישים מבית המלוכה הסעודי, ארכיאולוגים פלסטיניים, אנשי דת סוריים ואחרים, מזהים כיום את היבוסים כשבט ערבי קדמון שנדד מחצי האי ערב יחד עם הכנענים כ-3,000 שנה לפני הספירה הנוצרית, ובכך קדם לבני ישראל בארץ.

ההיסטוריה החדשה, המקוממת ביותר, מתייחסת לבית המקדש – המתועד במקרא, במשנה, בגמרא ובמקורות היסטוריים נוספים – כאל שקר שהומצא על ידי היהודים.

> בשיח הציבורי הערבי מוסיפים בשנים האחרונות דרך קבע את המילים "אל מזעום", דהיינו – המתיימר, או השקרי, כאשר מתייחסים למקדש היהודי

המופתי הירושלמי, השייח סברי, קבע למשל כמה פעמים כי אין שום שריד שמוכיח את טענת היהודים, שבמקום היה מקדש[6].

אם בעבר ניתן היה להתייחס אל מסכת מסוג זה כחריגה ושולית, הרי שמאז ועידת קמפ דיוויד 2000, לא ניתן עוד לראות דברים באור זה. הטענה, כי ליהודים אין זיקה אמתית לירושלים ולמקומות הקדושים, לא זו בלבד שעברה תהליך של הפצה והטמעה בקהילות ערביות ואסלאמיות והפכה נחלת השיח הציבורי הערבי, אלא שגם ההנהגה הפלסטינית, ולא רק יאסר ערפאת, אימצה אותה.

ימים רבים לאחר שסיים את תפקידו כשר חוץ בממשלתו של אהוד ברק, כתב ההיסטוריון שלמה בן עמי: "בחודשים אוגוסט וספטמבר 2000, הר הבית כבר לא היה בריבונות ישראלית ונאמנות פלסטינית, אלא לגמרי בריבונות פלסטינית. כל שאנו דרשנו הוא ריבונות במעבה האדמה, אבל הפלסטינים זלזלו לחלוטין בדרישה שלנו. הם אמרו שוב ושוב, שאין שם שום דבר, ולא היה שם שום דבר. הם כפרו בכך שיש לנו איזו שהיא זכות בהר הבית".[7] בימים אלה מחדדים הפלסטינים עוד גם את מגמת האסלאמיזציה של הכותל המערבי והדבר בא לידי ביטוי בין היתר בתביעת יועצו של אבו מאזן לריבונות פלסטינית גם על הכותל המערבי.[8]

> בוועידת קמפ דיוויד 2000 כפרו הפלסטינים בכך שלישראל יש איזו שהיא זכות בהר הבית

לא היה מקום לפולמוס עם גישות אלה, אלמלא היו הפלסטינים מבססים עליהן את תביעתם לבלעדיות על לבה של ירושלים, הר הבית, כתליו, העיר העתיקה והאיזורים המקיפים אותם, ואלמלא היו הופכות כה מקובלות ברחוב הערבי והפלסטיני.[9]

גלוי וידוע, כי המעש הישראלי בירושלים מאז 1967 ובמהלך 40 השנה האחרונות לא התבסס רק על שיקולים מעשיים, אלא בעיקר על מחויבות עמוקה לזכות ולזיקה היהודית לירושלים, או למה שבמשך שנים כונה 'חלום ירושלים'. שורשיו של 'חלום' זה נטועים הרחק בעבר היהודי.

הר הבית אינו בית סתם, כי אם 'בית האלוקים', שבו התקיים מקדש קבוע לאלוקי ישראל, המשכו של 'המשכן' – מקומה של השכינה במהלך מסעות בני ישראל במדבר.[10] דוד הוא שהכין, על פי המסופר בדברי הימים, את הקרקע לבניית המקדש[11]. המקרא מתאר כיצד קנה דוד המלך את חלקת הארץ הזאת בחמישים שקל מארונה היבוסי.[12] שלמה בנו בנה אותו בחלקת הקרקע שנרכשה בגורן ארונה

היבוסי, היא הר המוריה.[13] על פי האגדה נוצר האדם הראשון מעפרה של גבעה זו[14] ובתום המבול, שעה שהמים כלו מעל הארץ, בנה עליה נח מזבח לה'.[15] כאן ניסה האלוקים את אברהם, שכמעט העלה לעולה את יצחק בנו.[16] המשנה במסכת מידות מפרטת את מידותיו של הר הבית. מסכת כלים מפרטת עשר מעלות עולות של קדושה בארץ ישראל, בירושלים ובמקדש עצמו.[17] במשך דורות ערגו יהודים לירושלים ולמקדש – בפיוט, בתפילות ובכיסופים. בית המקדש היה מרכז החיים הרוחניים של עם ישראל וייעודו העיקרי היה השראת השכינה בתוך בני ישראל.[18]

חורבן שני המקדשים – הראשון על ידי נבוכדנצר (586 לפנה"ס) והשני על ידי הרומאים (70 לספירה) שינה את המציאות בירושלים ובארץ ישראל, אך הביא לדורות של חולמים, כוספים ומשוררים שנשאו תפילה וערגו לירושלים ולמקדש. המשורר אביגדור המאירי, למשל, כתב על אלפי דורות של חולמים וראה בעיר "מקדש מלך עיר מלוכה". ב-1966 אמר הסופר ש"י עגנון, בנאום לרגל קבלת פרס נובל, כי מחמת שואה היסטורית (חורבן ירושלים) נולד באחת מעיירות הגולה, אך תמיד ראה עצמו כאדם שנולד בירושלים. גם 'התקווה', ההמנון הלאומי של מדינת ישראל, נחתם במילים: "להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים". מחבר 'התקווה', נפתלי הרץ אימבר, ביטא את ערגת הדורות לירושלים ובתשעת בתי השיר הזכיר את שמה שמונה פעמים.

קדושתה של ירושלים נעוצה במקדש, שמקומו בהר הבית, מקום השכינה. רבן יוחנן בן זכאי, שהוברח אל מחוץ לירושלים בארון קבורה בעת המצור הרומי של שנת 70 וייסד את המרכז הרוחני ביבנה, הניח אולי שהיהודים לא יזדקקו עוד לירושלים הארצית, ירושלים של מטה, ויסתפקו בתורת משה ובאלוקים, נותנה. הוא התבדה. אחרי חורבן הבית התעצמה אף יותר קדושתה של ירושלים ושמרה על לכידותו וייחודו של עם גולה ומפוזר. זכרון החורבן הפך למסורת שנתית, שכללה בתוכה גם תקוות לעתיד. בניינם מחדש של ירושלים והמקדש עמד במוקד תפילותיהם וחלומם של יהודים במשך אלפיים שנה. "שיבנה בית המקדש במהרה בימינו" – התפללו יהודים בכל קצוות תבל. האימרה: "לשנה הבאה בירושלים הבנויה", הפכה לדגל ולהמנון שליכדו את תפוצות ישראל ברחבי הגולה ואת מחוללי הציונות – תנועת השחרור היהודית הלאומית.

> ירושלים הייתה תמיד בירה עברית, אך מעולם לא עיר בירה, תודעתית או פוליטית, של איזו שהיא הוויה ממלכתית ערבית או אסלאמית

קדושת העיר וזכר תפארתה נשזרו כמעט בכל חג וטקס דתי שקיימו יהודים בגלויות תבל – בוקר, צהרים וערב: 'שחרית', 'מנחה' ו'ערבית'. בהלוויה, בברית מילה, בבר מצווה, בברכת המזון בסיומה של ארוחה, ואפילו בחתונה, בשעה ששני בני זוג באים בברית הנישואין, משולבת ירושלים בבניין המשפחה החדשה: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני" יאמר החתן, "תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי". לעולם ירושלים נוכחת בקשר רגשי עז. לעולם לא נשכחת. העלייה לרגל אל העיר לא פסקה גם לאחר החורבן ואפילו בתנאים הקשים והמסוכנים ביותר: "מה יונה, אף על פי שאתה נוטל גוזליה מתחתיה – אין היא מניחה שובכה, כך ישראל, אף על פי שחרב בית המקדש, לא בטלו ג' רגלים בשנה" (שיר השירים רבה, א סג). לאחר מרד בר כוכבא הותר ליהודים לעלות לירושלים תמורת תשלום כסף רב ולקונן בתשעה באב. בימי הכיבוש הערבי

היו כל הגלויות עולים לירושלים בחג הסוכות ומתפללים בהושענה רבא על הר הזיתים, הנשקף על הר הבית. בשנת 1322 כתב אשתורי הפרחי (כפתור ופרח), שיהודי דמשק ומצרים עולים לירושלים בחגים ובמועדים, מפני עוגמת הנפש. בכל הדורות עלו יהודים לירושלים להתפלל בה, לנשק את עפרה וגם למות בה ולהיטמן בהר הזיתים.

כזכר לחורבן הבית, קבעה היהדות שלושה ימי צום: עשרה בטבת – יום תחילת המצור על ירושלים, שבעה עשר בתמוז – בו הובקעו חומות ירושלים ותשעה באב – יום חורבן ירושלים ושריפת בית המקדש. 70 שנה לאחר חורבן הבית הראשון החלה בניית הבית השני, שארכה 18 שנה. בשנת 70 שרפו אותו הרומאים. למרות הגלות, שנמשכה דורות רבים, לא פסקו יהודים, ואפילו היו מעטים בלבד, מלשבת בירושלים.
עד שהגיע האסלאם לירושלים שלטו בעיר: היהודים, המצרים, היוונים, הפרסים, הפרתים, הרומאים והביזנטים.

> האסלאם, התובע לעצמו עתה ראשוניות ובכורה על ירושלים וקודשיה, הופיע רק 2,000 שנה לאחר שהיהודים הפכו לעם. הפלסטינים התובעים את מזרח ירושלים, ובה העיר העתיקה והר הבית, כבירתם, החלו להגדיר עצמם כעם רק לפני כמאה שנה

מאז כיבוש אדמת כנען במאה ה-13 לפני הספירה שלטו היהודים בארץ ישראל במשך כאלף שנים, והם חיו בה ברציפות ב-3,300 השנים האחרונות. בתוך פרק זמן זה הייתה ירושלים בירה עברית, אך מעולם לא היתה עיר בירה, תודעתית או פוליטית, של איזו שהיא הוויה ממלכתית ערבית או אסלאמית. 'הוריהם' לכאורה של הפלסטינים – מוסלמים, ערבים, ממלוכים ועות'מאנים, שישבו כאן – לא קיימו זיקה לאומית ריבונית לארץ ישראל דווקא. הם כבשו אותה ומשלו בה, אך מרכזם היה תמיד בחוץ. אפילו הירדנים, כאשר החזיקו בירושלים, לא עשו אותה בירתם.

ירושלים וציון נזכרות במקרא 821 פעמים ועוד 3,212 פעמים בספרות חז"ל.[19] בקוראן, המקודש למוסלמים, היא לא נזכרת אף לא פעם אחת. לעומת זאת מוזכרת בקוראן מכה, העיר הקדושה למוסלמים, מאות פעמים וכך גם העיר מדינה.[20] כאשר שלטו בירושלים הרומאים כונתה ירושלים 'יודיאה'. גם השם 'אל קודס', כינויה של ירושלים בפי המוסלמים, בא מהמילים העבריות 'עיר הקודש', כפי שמכונה ירושלים במקרא 37 פעם. עד המאה העשירית לספירה כינו המוסלמים את ירושלים 'איליא', כמו הנוצרים, והיא נחקקה בשם זה במטבעותיהם. במאה התשיעית כונתה ירושלים לראשונה 'בית אל מקדיס', אשר נגזר מ'קרתא דקודשא', ורק במאה ה-11 היא כונתה 'אל קודס'. המוסלמים גם כינו את ירושלים 'צהיון', על שם ציון המקראית.[21]

כיפת הסלע ומסגד אל אקצא, שני המבנים המקודשים למוסלמים על הר הבית מזה כ-1,400 שנה, נבנו בפאר ובהדר כדי להנציח את נצחון האסלאם על הדתות הקיימות ולהתחרות במראה החיצוני של הכנסיות הנוצריות המפוארות. פרופ' מנשה הראל ציין פעם כי אל אקצא וכיפת הסלע הוקמו

בין היתר כתוצאה ממלחמות פנימיות בין מוסלמים, מבלי לתלות קדושה מיוחדת בירושלים. בכיפת הסלע, ציין פרופ' הראל, פרוסים 240 מטר של פסוקים, אך אף לא אחד מהם מזכיר את ירושלים: מכה שבמדבריות ערב היא העיר הקדושה למוסלמים.

> בכיפת הסלע פרוסים 240 מטר של פסוקים. אף לא אחד מהם מזכיר את ירושלים

בקוראן אין ירושלים נזכרת כלל אלא ברמז פרשני, בפסוק הראשון של סורה י"ז. הפרשנות המוסלמית העתיקה זיהתה את אל אקצא (הקיצון, המרוחק ביותר), שממנו עלה מוחמד השמימה, לא בהר הבית שבירושלים אלא במקדש שמימי – שהרי בימיו של מוחמד לא היה כלל מסגד על הר הבית. ירושלים לא הייתה חלק מעולמם של מוחמד והמוסלמים הקדומים: הכל התרכז בחצי האי ערב.[22]

עד שנת 622 היו תושבי מדינה עובדי האלילים פונים בתפילות לכעבה שבמכה, והיהודים היו פונים צפונה לכיוון ירושלים. למשך תקופה קצרה של 16 חודש הורה מוחמד למאמיניו לפנות בתפילתם לעיר ירושלים. בדרך זאת קיווה מוחמד לשכנע שבטים יהודיים בעיר להתאסלם. כאשר נוכח בכשלונו, נקבעה ה'קיבלה' (כיוון התפילה) אל הכעבה שבמכה, אך כינויה של ירושלים במסורת המוסלמית נותר 'הקיבלה הראשונה'.[23]

תפיסת היסוד של המוסלמים את ירושלים כבירת ישראל היא גם תפיסת היסוד שלהם את מדינת ישראל בכלל. בתורתו של הנביא מוחמד הפכו היהודים סמל לעם המקולל על ידי האלוקים, משום שהצטיירו כמי שמסלפים את תורתו. היהודים אמנם נסבלו בעולם המוסלמי, אך הם נסבלו כעם נחות, ללא זכויות של מעמד מדיני או של השתתפות בחיים מדיניים.

המזרחן פרופ' משה שרון קבע בעבר, כי "בעיני האסלאם, הקמתה של מדינת ישראל הפרה את כל הכללים בנוגע לשטח אסלאמי, למקומות קדושים אסלאמיים, ולמעמדם המשפטי של היהודים לפי האסלאם. מדינת ישראל הוקמה על שטח השייך ל'דאר אל אסלאם', שבו מצויים מקומות קדושים אסלאמיים. היהודים אינם נחותים כפי שנגזר עליהם להיות, והחמור מכל הם שולטים במוסלמים ומצב זה אינו נסבל כלל ועיקר".[24]

> האסלאם מגדיר את היהודים כמי שמטמאים את אסלאמיותה של ירושלים, ומכאן קצרה הדרך להמצאת בדיות היסטוריות, כדי לשכנע שירושלים שלהם מדור לדור

בעשרות פאתוות שפרסמו אנשי דת מוסלמים מאז 1967 הוגדרו היהודים כאויבי המאמינים וכמי שמטמאים את אסלאמיותה של ירושלים. מכאן כבר הייתה הדרך קצרה להמצאת בדיות היסטוריות ולשכתוב ההיסטוריה, במטרה לשכנע את העולם הערבי והמוסלמי כי ירושלים היא שלהם מדור ודור, וכי היהודים אינם אלא אורחים ופולשים כאן.

בניגוד לזיקה היהודית הרציפה לירושלים, הרי שהעיר כמעט שלא מילאה בעבר תפקיד בחיים המדיניים והתרבותיים של הערבים. דמשק, בגדאד וקהיר – כן. ירושלים – לא. רמלה למשל, העיר היחידה בארץ שנוסדה על ידי מוסלמים (בכיבוש הערבי הראשון), הייתה לבירת מחוז, אך לא כך ירושלים. גם תחת השלטון המוסלמי היה בירושלים במשך תקופות ארוכות רוב נוצרי, ובמשך השנים היא לא הפכה בירה לאף אומה, מלבד ליהודים. רק כאשר נפלה ירושלים בידי שליטים לא מוסלמים, בין אם היו אלה הנוצרים הצלבנים בתחילת האלף הקודם, או היהודים בסוף האלף הקודם, הקפיצו המוסלמים בבת אחת את ירושלים ממעמד של סמל דתי, משני בחשיבותו, למעמד של סמל לאומי דתי מן הדרגה הראשונה. ראשי המוסלמים ניצלו את שלטון הצלבנים בעיר להאדרת מעמדה של ירושלים בעיני העולם המוסלמי, כפי שעשו גם כאשר שב עם ישראל לירושלים. ירושלים, שמעמדה בימי ירדן עורער על ידי בית המלוכה הירדני, קפצה לפתע שוב במעלות הקדושה והחשיבות הפוליטית. שירי געגועים וכיסופים לירושלים המוסלמית התפרסמו בעולם הערבי, וכמעט כל שליט ערבי המכבד את עצמו הקים ועדות מיוחדות לעניין ירושלים והר הבית.

מאז יוני 1967 עלה בהתמדה משקלם הדתי של ירושלים ושל 'אל חרם אל שריף' (הר הבית) בעולם המוסלמי. למרות היותו המקום השלישי בחשיבותו הדתית הועצם משקלו, הן מבחינה רגשית, הן מבחינה פוליטית והן מבחינה דתית, בעיקר על רקע שליטתה של ישראל בעיר ובקודשיה.[25] הקמפיין הידוע "אל אקצא בסכנה", שאותו מנהלים המוסלמים כבר 40 שנה, ושאינו מעניינו כאן, משרת היטב מגמה זו.

התנועה הציונית החלה להגשים את 'חלום ירושלים' עם הקמת מדינת ישראל ב-1948, וביתר שאת עם שחרור ירושלים, העיר העתיקה והר הבית ב-1967. בשם אותו 'חלום' נישאו במדינת ישראל, לאורך 33 שנה,[26] שבועות והצהרות אמונים לירושלים השלמה והמאוחדת בריבונות ישראל.

> לא ניתן להשתית מסכת טיעונים בעניין ירושלים על צורך קיומי-ביטחוני בלבד. הבסיס הראשוני קשור לזכות, לזיקה ולמחויבות של העם היהודי לירושלים

ראוי אפוא כי יאמר בפתח עבודה זו: לא ניתן להשתית מסכת טיעונים בעניין ירושלים על צרכים קיומיים-ביטחוניים בלבד. את הטיעונים הללו יש להשתית, כפי שעשו מאז 1967 מרבית ממשלות ישראל ומנהיגי התנועה הציונית, על הזכות, הזיקה והמחויבות של העם היהודי לירושלים. מחויבות מעין זו חורגת בהכרח מן הדאגה החשובה כשלעצמה לקיום הפיסי. היא נשענת בעיקר על הדת, המסורת, התרבות וההיסטוריה היהודית, שהזינו את התודעה הלאומית היהודית במשך דורות. ללא מטען קדום זה – איזו הצדקה יש לקיומה של מדינת היהודים דווקא בארץ ישראל, או לקביעת ירושלים כבירת העם היהודי ומדינתו? מתוך גישה זו ננסה להלן לעבד קווים מנחים לתכנית עבודה שתמנע את חלוקת העיר, תחזק את האחיזה היהודית בה ותבצר את הריבונות הישראלית בכל חלקיה.

הבעיה הדמוגרפית – התמודדות אחרת

הנימוק המרכזי שבו תולים מצדדי החלוקה – או 'ההיפרדות' מהשכונות הערביות – את הצורך בה, הוא הנימוק הדמוגרפי: אם רק נשתחרר מהשטחים ומהשכונות שסיפחנו לירושלים ב-1967, איזורים שבהם חיים כיום 250 אלף תושבים פלסטיניים, ייטב מצבנו הדמוגרפי. אלא שקיימת דרך נוספת להתמודד עם המציאות הדמוגרפית, מבלי לשאת בתוצאות הקשות שעלולות ללוות 'היפרדות' זו, ואנו מבקשים להציגה כאן.

א. נתוני רקע בסיסיים[27]

שטח: ירושלים היא העיר הגדולה בארץ. שטחה משתרע על פני 126 אלף דונם, יותר מפי 2 מאשר שטחן של כל אחת מהערים: תל אביב וחיפה.

'מזרח ירושלים': כינוי גורף לשטחים שסופחו לירושלים ממזרח, מצפון ומדרום לגבול שטח השיפוט העירוני הישן, מיד לאחר מלחמת ששת הימים. לפני 1967 עמד שטח העיר הישראלית על 38 אלף דונם. שטחה של ירושלים הירדנית עמד על ששת אלפים דונם, וביחד 44 אלף דונם. בסוף יוני 1967 סיפחה ישראל לירושלים עוד 64 אלף דונם מ-28 כפרים הסמוכים לירושלים. כך גדל שטחה של ירושלים ל-108 אלף דונם. סיפוח נוסף שבוצע בשנות ה-90, של שטחים ממערב לעיר, הגדיל את שטחה עוד, ל-126 אלף דונם.

הגדר ('עוטף ירושלים'): חומות אבן, גדרות ברזל, מכשולים טבעיים ומלאכותיים המצטרפים יחדיו לקו הגנה של 168 ק"מ, שנועד לבלום את הטרור מחוץ לבירה. התוואי המכונה 'עוטף ירושלים', עובר בעיקר על גבול שטח השיפוט העירוני, אך בצפון – גם בתוכו, שם הוא מוציא דה-פקטו מתחומי העיר עשרות אלפי תושבים פלסטיניים. הקמת הגדר הביאה למעבר של עשרות אלפי פלסטינים, שהתגוררו עד אז מחוץ לתחומי העיר, אל 'הצד הישראלי' של הגדר. עד כה הושלמה בניית כ-70% מ'עוטף ירושלים'. כ-30% טרם נבנה.

אוכלוסייה: בסוף שנת 2007 מנתה אוכלוסיית ירושלים 746.3 אלף נפש. האוכלוסייה היהודית מנתה 492.5 אלף נפש והאוכלוסייה הערבית מנתה 253.8 אלף נפש.[28]

חלקה של האוכלוסייה היהודית בעיר ירד מ-74% בשנת 1967 ל-66% בשנת 2006. במקביל חלה עלייה בחלקה של האוכלוסייה הערבית, מ-26% ב-1967 ל-34% בשנת 2006.

בסוף שנת 2006 התגוררו 434.2 אלף מתושבי ירושלים (יהודים וערבים) באיזורים שנוספו לעיר לאחר איחודה בשנת 1967, והם היוו 59% מכלל תושביה. כ-44% מהם היו יהודים, 189.2 אלף נפש. כ-56% מהם היו ערבים, 245 אלף נפש.[29]

קצב גידול האוכלוסייה: קצב הגידול של האוכלוסייה הערבית גבוה היום כמעט פי שלושה מקצב הגידול של האוכלוסייה היהודית. שיעור הריבוי הטבעי (ההפרש בין מספר הלידות למספר הפטירות) בקרב האוכלוסייה הערבית בירושלים גבוה באופן ניכר מזה שבקרב האוכלוסייה היהודית. בארבעת העשורים האחרונים גדלה האוכלוסייה היהודית ב-143%, בעוד שהאוכלוסייה הערבית גדלה ב-268%.

הגירה בין-יישובית: בשנת 2006 עזבו את ירושלים ליישובים אחרים בארץ 17,300 תושבים ונכנסו אליה 10,900 תושבים חדשים מיישובים אחרים בארץ. מאזן ההגירה של ירושלים מוסיף להיות שלילי כבר שנים רבות.

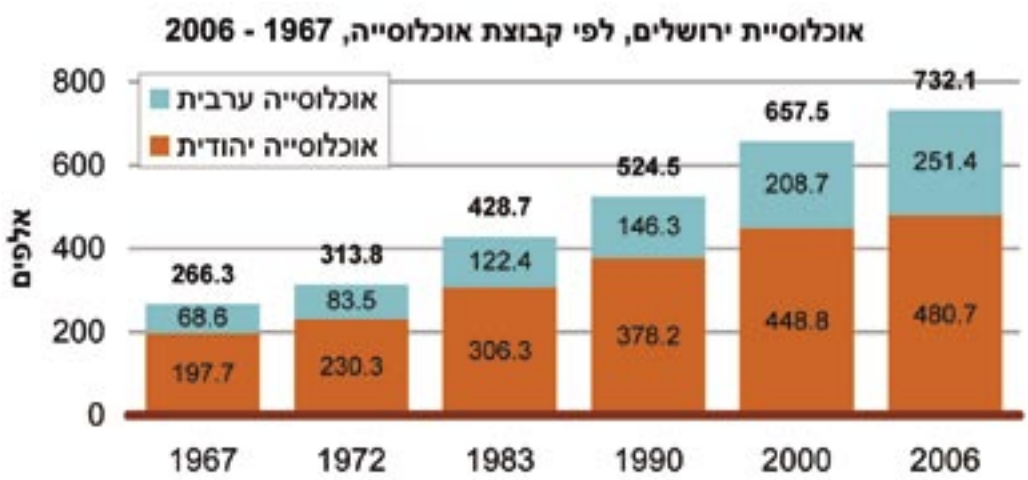
גיל האוכלוסייה: ירושלים מתאפיינת במבנה גילאים צעיר – שיעור גבוה יחסית של ילדים ושיעור נמוך יחסית של מבוגרים. בשנת 2006 היה חלקם של הילדים (בני 0–14) מכלל אוכלוסיית ירושלים 35% לעומת 17% בת"א, 18% בחיפה ו–28% בכלל ישראל. בקרב האוכלוסייה היהודית בירושלים היוו הילדים 31% לעומת 42% בקרב האוכלוסייה הערבית.

עוני, תעסוקה ורמת שכר: על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כשליש מן המשפחות החיות בירושלים נמצאות מתחת לקו העוני (23% מהמשפחות היהודיות ו–62% מהמשפחות הערביות). מחצית מילדי העיר מוגדרים 'עניים'. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בירושלים נמוך בהשוואה לכלל ישראל: 45% בירושלים לעומת 56% בישראל כולה ו–66% בתל אביב. בנוסף, 48% מכלל המועסקים עובדים בשירות הציבורי, שבו רמת השכר הממוצעת נמוכה, ורק 7% מהם מועסקים בענפי התעשייה.

מספר המפרנסים בירושלים קטן, והם מופקדים על פרנסתן של נפשות רבות. ההכנסה החודשית הממוצעת (ברוטו) של משקי בית שראשיהם שכירים נמוכה בירושלים מהכנסת משקי הבית בישראל, בת"א ובחיפה. בשנת 2005 היא עמדה על 11,419 ש"ח בירושלים לעומת 15,918 ש"ח בת"א, בעוד שממוצע הנפשות למשק בית בירושלים גבוה יותר: 4.2 לעומת 2.6 בת"א ו–3.7 בישראל.

ב. תמונת מצב ומגמות[30]

גודל האוכלוסייה: בסוף 2006 מנתה אוכלוסיית ירושלים 733.3 אלף נפש. האוכלוסייה היהודית מנתה 481 אלף נפש והאוכלוסייה הערבית – 252.4 אלף נפש. שיעור האוכלוסייה היהודית בירושלים עומד לפיכך על 66% מקרב כלל האוכלוסייה ושיעור האוכלוסייה הערבית על 34% מכלל האוכלוסייה.

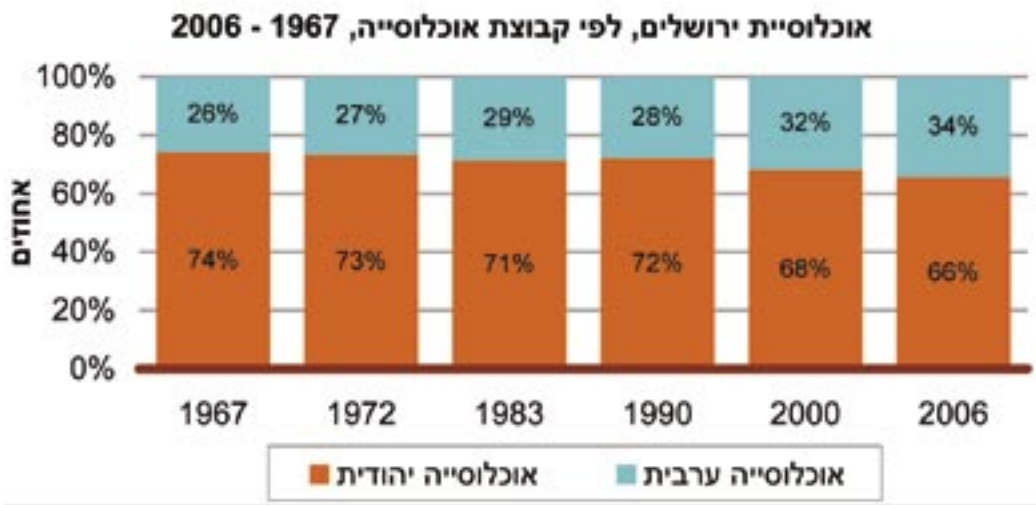

על נתוניך ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2007

חלקה של האוכלוסייה היהודית בעיר ירד מ-74% בשנת 1967 ל-72% בשנת 1980 ול-66% בשנת 2006. במקביל עלה חלקם של הערבים באוכלוסיית העיר, מ-26% בשנת 1967 ל-28% בשנת 1980, ול-34% בשנת 2006.

שיעור הילודה (מספר לידות שנתי לאלף נפש)**:** שיעור הילודה בירושלים גבוה. תורמות לכך שתי אוכלוסיות: החרדית והערבית. בשנת 2006 היה שיעור הילודה בירושלים 27 לידות לאלף נפש, לעומת 21 לידות לאלף נפש בישראל.
שיעור הילודה בקרב האוכלוסייה הערבית בירושלים גבוה משמעותית משיעור הילודה בקרב האוכלוסייה היהודית: 30 לידות לאלף נפש בקרב האוכלוסייה הערבית, לעומת 25.4 לידות לאלף נפש בקרב האוכלוסייה היהודית.
שיעור הילודה בקרב שתי האוכלוסיות ירד במשך השנים. אצל היהודים הייתה הירידה מתונה, מ-27.7 לידות לאלף נפש בשנות ה-70 ל-24.5 בשנים 2000-2006, בעוד שאצל הערבים הייתה הירידה חדה: מ-42.5 לידות לאלף נפש בשנות ה-70 לשיעור ילודה ממוצע של 32.4 לידות לאלף נפש בשנים 2000-2006.

שיעור הפריון הכולל (מספר הילדים הממוצע שאשה צפויה ללדת במהלך חייה)**:** שיעור הפריון הכולל של נשות ירושלים גבוה יחסית לישראל: 3.9 בירושלים לעומת 2.9 בישראל. שיעור הפריון של נשים יהודיות בירושלים דומה היום לשיעור הפריון של נשים ערביות בירושלים: 3.8 בקרב הנשים היהודיות לעומת 4 בקרב הנשים הערביות (בקרב הנשים היהודיות החרדיות בירושלים שיעור הפריון הממוצע הוא 7.7 ילדים).

על נתוניך ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2007

תמותה: שיעור התמותה בקרב האוכלוסייה הערבית בירושלים נמוך באופן ניכר משיעור התמותה בקרב האוכלוסייה היהודית: 2.8 פטירות לאלף נפש בקרב הערבים לעומת 5.1 פטירות לאלף נפש בקרב היהודים.
הרקע להבדל נעוץ בכך שהאוכלוסייה הערבית בירושלים צעירה יותר; בירידה החדה בשיעור תמותת התינוקות בקרב האוכלוסייה הערבית (מ-45.2 פטירות לאלף נפש לפני 40 שנה ל-6.2 כיום) ובשיפור שירותי הבריאות והרפואה המונעת.

הריבוי הטבעי (ההפרש בין מספר הלידות למספר הפטירות): הריבוי הטבעי בירושלים הוא מרכיב הגידול העיקרי של אוכלוסיית ירושלים והוא גבוה משמעותית מזה של ת"א או חיפה: תוספת שנתית של 16,500 נפש בירושלים לעומת תוספת של 3,500 בת"א ו–900 בחיפה.
שיעור הריבוי הטבעי השנתי בקרב האוכלוסייה הערבית גבוה משמעותית מזה שבקרב האוכלוסייה היהודית: 27.4 לאלף נפש לעומת 20.3 לאלף בקרב האוכלוסייה היהודית.

עלייה: בשנת 2006 השתקעו בירושלים 2,500 עולים חדשים, שהיוו כ–13% מכלל העולים לישראל באותה השנה.

גיל האוכלוסייה: הגיל החציוני של תושבי ירושלים הוא 23 שנה (חצי מהאוכלוסייה צעירה מגיל זה וחצי מבוגרת ממנו), אלא שגם כאן בולטים פערים בין האוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הערבית. הגיל החציוני של האוכלוסייה היהודית הוא 25 ושל האוכלוסייה הערבית 19. בקרב האוכלוסייה היהודית בירושלים היוו הילדים 31% לעומת 42% בקרב האוכלוסייה הערבית. שתי קבוצות אוכלוסייה בירושלים מתאפיינות בגילן הצעיר: האוכלוסייה היהודית–חרדית (44% מאוכלוסייה זו הם ילדים בני 0–14) והאוכלוסייה הערבית–מוסלמית (43% מאוכלוסייה זו הם ילדים בני 0–14).[31]

ג. מאזן ההגירה השלילי של ירושלים כבעיית יסוד[32]

בשנת 2006 עזבו את ירושלים ליישובים אחרים בארץ 17,300 תושבים ונכנסו אליה 10,900 תושבים מיישובים אחרים בארץ. מאזן ההגירה היה לפיכך שלילי ועמד על מינוס 6,400. ב–26 השנים האחרונות, למעט שנה אחת, היה מאזן ההגירה של ירושלים שלילי. בשנים 'הרעות' במיוחד גרע מאזן ההגירה השלילי מהעיר כ–8,000 תושבים בשנה (1997: מינוס 7,600; 1999: מינוס 8000, ו–2000: מינוס 8,200). ברוב השנים האחרות מאז 1980 עמד מאזן ההגירה של ירושלים על כמינוס 6,000 נפש. בכל השנים האלה, הרוב הכמעט מוחלט, הן של הנכנסים והן של היוצאים, היה יהודי.

> ב–26 השנים האחרונות, למעט שנה אחת, היה מאזן ההגירה בקרב האוכלוסייה היהודית של ירושלים שלילי

מנתונים אלה ניתן להסיק שהנחיתות הדמוגרפית הנמשכת של האוכלוסייה היהודית בעיר נובעת משילוב של כמה גורמים:

- שיעור ילודה גבוה באופן משמעותי בקרב האוכלוסייה הערבית.
- שיעור תמותה נמוך יחסית בקרב האוכלוסייה הערבית.
- כנגזרת משני הגורמים הראשונים: ריבוי טבעי גבוה באופן משמעותי בקרב האוכלוסייה הערבית.
- מגמה רצופה של מאזן הגירה שלילי בקרב האוכלוסייה היהודית: במהלך חצי יובל השנים האחרון עוזבים את ירושלים הרבה יותר יהודים מאשר אלה הבאים לגור בה.

> שיעור הפריון הנוטה לשוויון בין האשה היהודיה לערביה אינו גורם כיום לשוויון בקצב הגידול בין יהודים לבין ערבים בירושלים, בשל שתי סיבות עיקריות: מבנה האוכלוסייה הערבית צעיר יותר, ולכן שיעור גבוה יותר של נשים ערביות נמצאות בגיל הפריון יחסית לנשים יהודיות; גיל הנישואין הממוצע במגזר הערבי נמוך משמעותית מזה שבמגזר היהודי והדבר משפיע על מספר הלידות השנתי.

תחזית אוכלוסייה עד שנת 2030[33]

תחזית אוכלוסייה זו לקוחה מתוך עבודה שהוכנה עבור תכנית האב לתחבורה של ירושלים על ידי פרופ' סרג'ו דלה-פרגולה והיא אחת משלושה מודלים של תחזיות שנעשו על בסיס הנחות שונות. התחזית שנבחרה כאן מביאה בחשבון המשך מגמות קיימות, דהיינו: המשך מגמה של פריון יורד, הן באוכלוסייה היהודית והן באוכלוסייה הערבית, ושיעורי הגירה זהים לאלה של השנים האחרונות.

על פי תחזית זו שיעור היהודים מקרב אוכלוסיית העיר, העומד כיום על 66%, ימשיך לרדת ויעמוד בשנת 2020 על 61% ובשנת 2030 על 58%. במקביל ימשיך לעלות שיעור הערבים מקרב אוכלוסיית העיר. בשנת 2020 הוא יעמוד על 39% ובשנת 2030 – על 42%.

> אם לא יינקטו צעדים לטיפול בהגירה השלילית היהודית יעלה שיעור הערבים בירושלים בשנת 2030 ל-42%

תחזית אוכלוסייה על בסיס המשך מגמת פריון יורד והמשך המגמה הקיימת של שיעורי הגירה*

שנה	2010	2015	2020	2025	2030
סה"כ אוכלוסייה	810.8	875.3	958.9	1,053.8	1,156.2
יהודים	515.9	550.7	587.3	628.1	671.8
%	64.6%	62.9%	61.2%	59.6%	58%
ערבים	281.8	324.6	371.6	425.6	484.5
%	35.4%	37%	38.8%	40.4%	42%

* המקור: פרופ' סרג'ו דלה-פרגולה, עבור תכנית האב לתחבורה של ירושלים.

קיימת תחזית אופטימית יותר של 'הצוות האמריקאי-ישראלי' למחקר דמוגרפי בראשות בנט צימרמן ויורם אטינגר, אך לא נידרש לה במסגרת זו ולא נעריך אותה כאן. נציין רק כי ביסוד התחזית השונה עומדות מספר הנחות והצעות, שהמרכזית בהן גורסת כי ההגירה היא הגורם המכריע במאזן הדמוגרפי היהודי-ערבי בירושלים, וכי אם ישונו מגמותיה תשתנה גם תמונת המצב הדמוגרפי בעיר. אנו שותפים להנחה זו, וננסה לבחון אותה על בסיס התחזית לשנים 2020 ו-2030, המובאת בתכנית האב לתחבורה ירושלים.

נתוני ההגירה מירושלים ואליה מאז 1967 עד היום

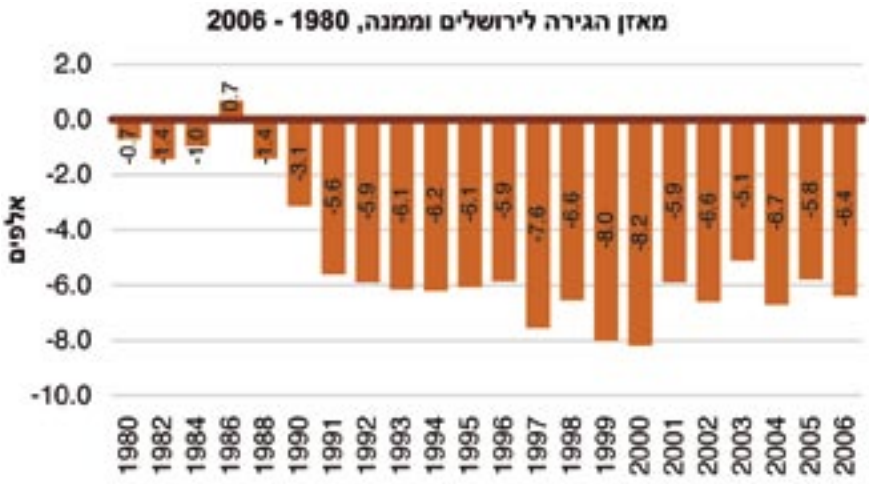
בין השנים 1967 עד 1979 היה מאזן ההגירה של ירושלים מאוזן או חיובי נמוך (תוספת של בין 200 ל-2,000 נפש בשנה), ורק בשנים מעטות במהלך תקופה זו היה המאזן שלילי נמוך (בין מינוס 200 למינוס 1,500 בשנה).[34]

בין השנים 1980 עד 1990 היה בדרך כלל מאזן ההגירה של ירושלים שלילי, אך נמוך ביחס למאזן כיום, והוא עמד על ממוצע של כמינוס 1,000 תושבים בשנה.

> ההגירה היא הגורם המכריע במאזן הדמוגרפי היהודי-ערבי בירושלים. אם ישונו מגמותיה תשתנה גם תמונת המצב הדמוגרפי בעיר

מאז 1991 עד 2006 חלה הרעה במאזן ההגירה של ירושלים וב-16 השנים הללו הוא עמד על ממוצע של מינוס 6,419 בשנה. ב-16 שנים אלו עזבו את ירושלים 259,200 תושבים (ממוצע של 16,200 עוזבים בשנה) ונכנסו אליה 156,500 תושבים (ממוצע של 9,791 נכנסים בשנה).

רוב המהגרים אל ירושלים וממנה הם צעירים. בקרב העוזבים מהווים גילאי 20-34 47%, ובקרב הנכנסים מהווים גילאים אלה 53%.[35] גם אוכלוסייה חרדית עוזבת את ירושלים בשיעורים ניכרים. בשנת 2005, למשל, אף עלתה העזיבה של גילאי 20-34 מהאיזורים החרדיים על העזיבה של גילאים אלה מאיזורים המוגדרים 'כלליים'.[36]

על נתוניך ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2007

מבחינת המאזן הדמוגרפי, הגירה של תושבים חרדים מן העיר פוגעת בפוטנציאל הגידול של ירושלים יותר מאשר עזיבה של תושבים אחרים. הסיבה לכך היא שיעור הילודה הגבוה של הנשים החרדיות, הגורם ל'הפסד' אוכלוסייה עתידי גבוה יותר. מצד שני, בכל הקשור לאוכלוסייה מבוססת התורמת לעיר מבחינה כלכלית, 'ההפסד' של הגירת אוכלוסייה כללית הוא רב יותר, מאחר שמספר המשתכרים ורמת ההכנסה שלהם בקרב האוכלוסייה החרדית נמוך בהשוואה לאוכלוסייה הכללית.

כרבע עד שליש מהעוזבים את ירושלים בשנים האחרונות עושים זאת לטובת היישובים היהודיים ביהודה ושומרון. כ-20% עוברים לגור ביישובים אחרים במחוז ירושלים. עוד כמחצית מתפזרים באיזורי הארץ האחרים.

> אוכלוסייה חרדית עוזבת את ירושלים בשיעורים ניכרים. הגירה זו פוגעת בפוטנציאל הגידול הדמוגרפי של ירושלים יותר מאשר עזיבה של תושבים אחרים

מבין הנכנסים, כ-20% מגיעים מהיישובים ביהודה ושומרון. כ-12% ממחוז ירושלים, כ-15% ממחוז המרכז, כ-15% ממחוז ת"א, והיתר ממקומות אחרים בארץ.

הסיבות לעזיבה את ירושלים[37]

במחקר שבוצע במכון ירושלים לחקר ישראל, אשר התבסס על מדגם של אוכלוסיית העוזבים במהלך ארבע שנים בעשור הקודם, ציינו 42% את הדיור כגורם לעזיבה, ובעיקר את מחירי הדיור הגבוהים. 16% ציינו את התעסוקה כגורם לעזיבה ובעיקר התייחסו להיצע תעסוקה מוגבל ולריחוק ממקום העבודה של אחד מבני הזוג. 13% ציינו סיבות משפחתיות. 6% תלו את עזיבתם באיכות חיים. 6% נוספים אמרו שעזבו בשל 'התחרדות העיר', ועוד 6% דיווחו שעזבו בגלל לימודים במקום אחר.

בתהליך ההגירה מירושלים יש חשיבות רבה להתפתחות המטרופוליטנית של יישובי לוין סביב העיר, כגון מעלה אדומים, אפרת, ביתר עלית, גבעת זאב, מבשרת ירושלים ומודיעין. מחירי הדירות ביישובי לוין אלה נמוכים באופן משמעותי ממחירי הדיור בירושלים. זוגות צעירים שמבקשים לקנות דירות בעיר אינם מסוגלים לעשות זאת, מה עוד שהיצע הדירות בירושלים כיום, במיוחד לאחר ביטול 'תכנית ספדי' לבנייה במערב ירושלים, הוא דל.

> רוב היהודים העוזבים את ירושלים מציינים שתי סיבות לצעדם: העדר דיור והעדר תעסוקה

מה היה קורה אם מאזן ההגירה של העיר היה חיובי או מאוזן?

מה יקרה בעתיד אם מאזן ההגירה של העיר יהיה חיובי או מאוזן?

- לו היה מאזן ההגירה של ירושלים מאוזן בשנות העזיבה הגדולה, 1991-2006, הרי שבעיר היו מתגוררים כיום לפחות 102,700 אלף תושבים נוספים, כמעט כולם יהודים. אמרנו 'לפחות' מכיוון שמדובר במהגרים שרובם כאמור צעירים, והם היו תורמים תרומה משמעותית לגידול הריבוי הטבעי במגזר היהודי. במקרה כזה הייתה האוכלוסייה היהודית בירושלים מונה כיום לפחות 583

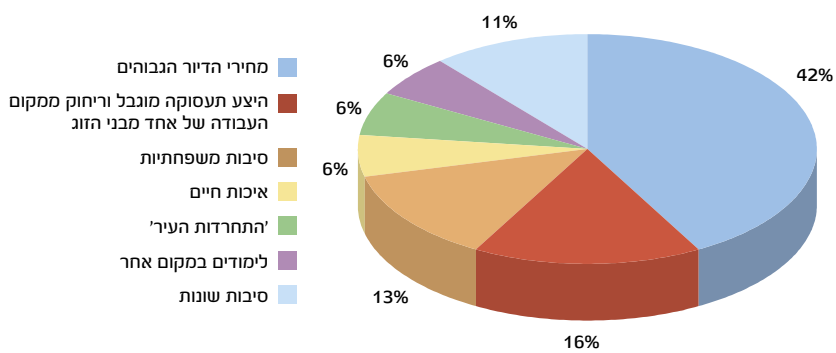
אלף נפש ומשקלה בקרב כלל האוכלוסייה היה מגיע ל-69%. בהנחה שהמהגרים שהיו נשארים בעיר היו תורמים לה גם בתחום הריבוי הטבעי, סביר להניח שממשלת ישראל הייתה עומדת ביעד הדמוגרפי שקבעה לעצמה בעבר: 70% יהודים ו-30% ערבים.[38]

> לו היה מאזן ההגירה של ירושלים מאוזן בשנות העזיבה הגדולות, הרי שבעיר היו חיים היום עוד כמאה אלף יהודים

> אם נניח שמאזן ההגירה של ירושלים ב-13 השנים הבאות, עד שנת 2020, יהיה מאוזן, כלומר: אם יעזבו את העיר מדי שנה בממוצע 'רק' כ-10,000 תושבים, במקום 16,200 בממוצע שנתי כיום, הרי שלעיר תתווסף אוכלוסייה יהודית של לפחות 80,600 נפש (זאת, ללא חישוב ילודה צפויה, רובה המכריע של יהודים). מאזן הגירה מאוזן ניתן להשגה גם כאשר השינוי בממדי העזיבה דרמטי פחות: אם תהיה עלייה, בהתאמה, במספר התושבים הנכנסים לעיר.

על בסיס מודל התחזית לשנת 2020 שהובא כאן – המשמעות היא כי משקלה של האוכלוסייה היהודית בקרב כלל אוכלוסיית העיר יעמוד על לכל הפחות 63%-64%, במקום על 60%.

תחזית זהירה זו, שלא לקחה בחשבון את תרומת הילודה של 'העוזבים-הנשארים' למאזן הדמוגרפי של העיר, יכולה למצוא סימוכין וחיזוק בתחזית נוספת של פרופ' סרג'ו דלה-פרגולה, על בסיס מודל 'אופטימי' של אפס הגירה (כלומר מאזן הגירה מאוזן) ופריון יורד. על פי מודל זה יהיו בשנת 2020 בירושלים 1,020,900 תושבים, מתוכם 65.4% יהודים.[39]

אם נניח תרחיש אופטימי עוד יותר, בו מספר הנכנסים לעיר יגדל ויעלה על מספר העוזבים ולו ב-2,000 נפש לשנה, הרי שמשקלה של האוכלוסייה היהודית בקרב כלל אוכלוסיית העיר יעמוד על כ-65% לפחות.

שינויים בהגדרת גבולות העיר (ראה בהמשך סעיף 'כינון עיריית-גג'), באופן שכבר כיום ייכללו במניין יהודי העיר עוד כ-100 אלף תושבים החיים בסמיכות לה, ישנו את המצב עוד. במקרה כזה ניתן להשיג בשנת 2020 את היעד הדמוגרפי שהממשלה קבעה לעצמה בעבר: 70% יהודים ו-30% ערבים. מדובר בהצעה לספח לעיר דה-פקטו עשרות אלפי יהודים החיים בסמיכות לה, באיזור המוגדר מסורתית כ'מטרופולין ירושלים' (איזור עם זיקות מובהקות לעיר). הסיפוח יבוצע בדרך מנהלית, באמצעות חקיקה. הריבונות הישראלית לא תוחל בשלב זה על האיזורים המסופחים מנהלית, שנמצאים מחוץ לתחום השיפוט של ירושלים – מעבר לקו הירוק.[40]

שינויים בהגדרת גבולות העיר, ללא סיפוח, יכניסו אל תחומה עוד 100 אלף יהודים, והיעד הממשלתי של 70% יהודים 30% ערבים, יהפוך בר השגה

ד. כיצד ניתן לשנות את המגמה הדמוגרפית הקיימת?

אפשרות של שינוי נוסף לרעה במאזן ההגירה ועלייה במספר העוזבים את ירושלים

1. על פי הלוך הרוחות[41] בשכונות שהוקמו בירושלים מצפון, מדרום וממזרח לגבול שטח השיפוט הישן שמלפני 1967, היפרדות משכונות ערביות הסמוכות (נושקות) לשכונות היהודיות, תביא כמעט מיידית להגירה של יהודים משכונות אלה לשכונות 'רחוקות' יותר מקו הגבול החדש, במערב העיר. באין מלאי מספיק של דירות למגורים בירושלים ובשל יוקר הדיור המאמיר בעיר, ימצאו רבים ממהגרים אלה את דרכם אל מחוץ לירושלים, אם לפריפריה או לאיזורים מרוחקים יותר. משמעות הדבר: הגירה של אלפים עד עשרות אלפים של תושבים אל מחוץ לירושלים (על אפשרות זאת ראה עוד להלן בפרק: 'השפעות אפשריות של החלוקה על ביטחון ירושלים').
2. שרטוט מחדש של תחומי ירושלים, כתוצאה מחלוקת העיר והיפרדות משכונות ערביות, עלול להביא לגל הגירה נוסף של תושבים ערביים אל 'הצד הישראלי' של ירושלים. תהליך דומה כבר התרחש עם בניית גדר ההפרדה. עשרות אלפי ערבים עברו אל 'הצד הישראלי' של הגדר[42] מתוך רצון לשמור על זכויותיהם הכספיות והכלכליות ולהמשיך להיות זכאים למעבר חופשי, שוק עבודה נוח ושירותים שונים הנמצאים בצד הישראלי, שאינם זמינים או נגישים בצד הפלסטיני.

בניית גדר ההפרדה בצפון העיר הביאה להגירת עשרות אלפי פלסטינים אל הצד הישראלי של הגדר. חלוקת העיר עלולה להביא לגל הגירה נוסף, גדול פי כמה, אל הצד הישראלי של ירושלים

אפשרות שיפור במאזן ההגירה, עד כדי היפוך מגמה

שינוי המגמה הדמוגרפית הקיימת עד להיפוכה, או לפחות עד שהמאזן הדמוגרפי של העיר יהיה מאוזן, אפשרי רק באמצעות מעורבות ממשלתית בשני התחומים המרכזיים שגורמים לתושבים לעזוב את העיר: תחום הדיור ותחום התעסוקה. הדרך לחיזוקה של ירושלים אינה בגדר סוד. רוב האמצעים מוכרים וידועים: את ירושלים צריך להגדיר כאיזור עדיפות לאומית מהדרגה הגבוהה ביותר ולתרגם הגדרה זו לשפת המעשה. פעמים רבות דאגה ממשלת ישראל למעמדה של העיר כבירה, אך הזניחה את ירושלים כעיר, מבלי להבין שחוזקה של ירושלים כבירה נגזר מחוזקה כעיר.

מחקר שנעשה לאחרונה על ידי ראובן מרחב וגיא גלילי במכון ירושלים לחקר ישראל,[43] מלמד על מידת מעורבותה של הממשלה בסוגיות שונות הקשורות לירושלים. מאז 1975 עד 2005 קיבלו ממשלות ישראל 330 החלטות בנושאים שונים הקשורים לבירה. שני התחומים הפוריים ביותר, לפחות בתחום ההחלטות, היו: 'החלטות אודות מעמד העיר' – 97 החלטות, שחלק נכבד מהן היו בעלות השלכות מעשיות וכללו הנחיות להעברת תקציבים עבור מטרות ברורות; עוד 122 החלטות היו בנושאי פיתוח, קרקע, בנייה והטבות.

עשרות החלטות והמלצות בעלות חשיבות רבה, שלא בוצעו, נגעו לשורה של הטבות לאוכלוסייה או ליזמים. הן נועדו להפוך את המגורים בירושלים, העסקים והיזמות בירושלים והבנייה בירושלים לזולים יותר, כדאיים יותר, רווחיים יותר או מושכים יותר.

ב-30 השנה האחרונות קיבלה ממשלת ישראל 330 החלטות בנוגע לירושלים. רוב ההחלטות שלא בוצעו נגעו לתחום הדיור ולתחום התעסוקה, שני הגורמים המרכזיים לעזיבה הגדולה

החלטה מרכזית אחרת, שהתקבלה פעם אחר פעם, ובוצעה באופן חלקי מאד נגעה להעברת משרדי הממשלה, החברות הממשלתיות וגופים ציבוריים נוספים לירושלים. החלטה זו עוסקת כמובן במעמדה של ירושלים כבירת המדינה, אך היא נובעת גם מהרצון להגדיל עוד את אוכלוסייתה היהודית של העיר.

רבות מהחלטות אלו, שהיו בעלות משמעות מכרעת לפיתוחה של העיר ויכולות היו למשוך לעיר אוכלוסייה חזקה ויזמות מצליחה, נותרו כאמור על הנייר ולא בוצעו. לא נבוא עתה חשבון עם ממשלות ישראל לדורותיהן ולא נמנה את כולן. תקצר היריעה. עם זאת נביא כאן כמה מהמרכזיות שבהן:

1. בינואר 1977 קיבלה ממשלת ישראל בראשותו של יצחק רבין החלטה להעביר לירושלים את היחידות הארציות של משרדי הממשלה שטרם עשו כן עד אותו מועד. גם ממשלת בגין (1981) קיבלה סדרת החלטות בסוגיה זו. בין היתר מונה פקיד במשרד האוצר לטפל בפינוי שיכוני האלף באוניברסיטה העברית בירושלים, שיועדו ליחידות של משרד הביטחון. ממשלת בגין אף אסרה להקים יחידות מרכזיות נוספות מחוץ לירושלים. ב-1983 וב-1985 התקבלו החלטות דומות. גם הממשלות הבאות קיבלו החלטות ברוח זו, חלקן מפורטות. ממשלת שרון הגדילה לעשות וב-24.7.2004 החליטה שכל כנס רשמי הנערך ביוזמת משרדי הממשלה והחברות הממשלתיות צריך להתקיים בירושלים. בשנת 2005 רשמה לפניה הממשלה את הודעת שר הביטחון, כי בכוונת משרדו להעביר לעיר את המכללות הצבאיות, לרבות המכללה לביטחון לאומי, בית הספר לפיקוד ומטה והמכללה לפיקוד טקטי.
רק מעטות מהחלטות אלו בוצעו. תמונת המצב כיום היא ש-86,375 מ"ר של יחידות ארציות של משרדי הממשלה עדיין נמצאות במחוז ת"א והמרכז.[44] על פי חישוב מקובל של 20-25 מ"ר לעובד, מדובר בכ-3,800 עובדים, רובם בעלי משפחות.[45] אלפי עובדים נוספים, הן במחוז הדרום והן במחוז הצפון, וכן יחידות ארציות הקשורות למשרד הביטחון ולצה"ל, נמצאים עדיין מחוץ לירושלים.

2. הממשלה, ועדות ממשלתיות וגופי התכנון החליטו כמה פעמים שכדי להוריד משמעותית את מחירי הדיור בירושלים, יש צורך להגדיל במידה ניכרת את היצע הקרקעות הזמינות למגורים בירושלים, לתכנן עליהן הקמת שכונות ולהוציאן לביצוע. עתודת הקרקע הגדולה ביותר לבנייה בשנים האחרונות הייתה עתודת הקרקע במערב ירושלים, עליה תוכננו לקום שכונות במסגרת התכנית המוכרת כ'תכנית ספדי'. במסגרת תכנית זאת היו אמורים להיבנות על 'רכס לבן', סביב המושבים אורה ועמינדב ובמסגרת הרחבת מעוז ציון דרומה כ-12 אלף יחידות דיור על שטח של כ-2,500 דונם. בשל התנגדות עזה שגילתה קואליציה של גופים בעלי השפעה וביניהם חברי כנסת ותנועות 'הירוקים', בוטלה בסופו של דבר תכנית ספדי.[46] המשמעות המיידית הייתה קיבוע מחירי הדיור הגבוהים בירושלים, ולאחר זמן קצר – עלייה משמעותית נוספת במחירי הדירות בעיר.[47]

3. הממשלה קיבלה שורה של החלטות שנועדו להיטיב עם רוכשי הדירות, בצורה של מענקים, הנחות, סובסידיות ומשכנתאות נוחות, במטרה למשוך אוכלוסייה לירושלים. החלטות אלו בוצעו לפרק זמן מוגבל בלבד, או שלעתים לא בוצעו כלל. לרוב היו סכומי הסיוע נמוכים ולא היה בהם כדי להפוך את המגורים בעיר לכדאיים, לזולים יותר, או לזולים כמו הדיור בפריפריה. כך, למשל, החליטה הממשלה ביום 13.5.2001 להעניק סכום בגובה 40 אלף ש"ח לעובדי היי-טק במפעלים בירושלים, שרוכשים דירה חדשה או דירה מיד שנייה בעיר, ושמקום מגוריהם לפני תחילת עבודתם היה מחוץ לירושלים. להחלטה זו הייתה השפעה מינורית בלבד.
4. בשנת 1995 חתם בפעם האחרונה שר אוצר במדינת ישראל על צווים להפקעת קרקעות לצורכי ציבור בירושלים, על פי הסעיפים בחוק המאפשרים לעשות זאת. תחת רישומה של סערה בינלאומית קשה ולחץ מצד ארה"ב בוטלה החלטה זו, שהייתה אמורה לאפשר בנייה באיזור בית צפפא, רמות ובית חנינא. דרך ההפקעות שימשה את מדינת ישראל כמעט חצי יובל שנים: כך קמה שרשרת השכונות היהודיות ממזרח, מדרום ומצפון לגבולות השיפוט הישנים. לממשלה תכניות מגירה לביצוע הפקעות נוספות, אולם דרושה החלטה מדינית כדי לממשן. ביצוע הפקעות כאלה, למשל באיזורים נוספים בתחום שיפוט ירושלים הסמוכים להר חומה, יעמיד מצאי נוסף של קרקעות בהיקף של אלפי יחידות דיור.

החלטות רבות נוספות, בעיקר בתחום הכלכלי, לא בוצעו או שלא בוצעו במלואן. אנו מביאים כאן את רק ההחלטות המשמעותיות יותר, ש'לא נס ליחן'. 'אין ארוחות חינם', ושינוי התהליכים הדמוגרפיים בירושלים דורש ממון רב. מימוש של סדר העדיפות, שעליו הצהירה ממשלת ישראל פעמים כה רבות, והעמדת ירושלים בראש סולם העדיפויות מחייבים הוצאת הדברים מן הכוח שבפה, אל הפועל והמעשה. להלן איפוא רשימת החלטות והצעות לפעולה שלוקטו מתוך דו"חות שהכינו גורמים שונים.[48] מטרת כולן: משיכת אוכלוסייה לעיר. יודגש, כי במסגרת זו יש לראות בהם רק קווים מתווים לפעולה. מובן שיש לעבדם וליישמם בהתאם להמלצות אנשי מקצוע:

בין המלצות אנשי המקצוע שלא בוצעו: עידוד גישה המשלבת תורה ועבודה, במטרה להעלות באופן ניכר את שיעור החרדים הירושלמיים המשתייכים למעגל העבודה

1. הנהגת שיעורי מס נמוכים משמעותית על 'חברות הזנק' חדשות בירושלים ובנותיה, ועל חברות מדע וטכנולוגיה קיימות בירושלים ובנותיה.
2. הפשרת משבצות קרקע חינם, לפיתוח פארקים טכנולוגיים חדשים כדוגמת אלה שבהר חוצבים ובמלחה.
3. עידוד תעסוקה טכנולוגית ומדעית במגזר החרדי, תוך עידוד גישה המשלבת תורה ועבודה, במטרה להעלות באופן ניכר את שיעור החרדים הירושלמיים המשתייכים למעגל העבודה. בעיריית ירושלים בוחנים כיום תכניות מסוג זה.
4. הענקת סובסידיות לזכאים, על פי קריטריונים, לצורך רכישה או שכירות של דירות בעיר. עיריית ירושלים והרשות לפיתוח ירושלים, בסיוע ממשלתי, הצליחו למשוך בדרך דומה 1,400 סטודנטים ששכרו דירות בעיר. על רקע האמרת מחירי הדירות במרכז ירושלים, כתוצאה מגל רכישות של תושבי חוץ בעלי יכולת כלכלית גבוהה, פירט פרופ' שלמה חסון לאחרונה[49] את הדרך שבה מתמודדים עם תופעה דומה בארה"ב והציע להעתיק שיטת פעולה דומה גם לירושלים.
5. המשך והעלאת התמיכה הממשלתית בתעשיות עתירות טכנולוגיה בירושלים, כגון פיתוח איזורי תעשייה או הכשרת כוח אדם והסבתו, כולל הכשרת עובדים מקרב המגזר החרדי. בעשור הקודם הביאה התמיכה הממשלתית ליצירת 5,000 מקומות עבודה בתחום זה בירושלים.
6. שדרוג קו הרכבת תל אביב–ירושלים.
7. מימוש החלטות להתחדשות שכונות בירושלים, שנועדו להעלות את רמת הניצול של הקרקע לכפליים ופי שלוש; לצרף לשכונות ולדייריהן אוכלוסייה בעלת פרופיל סוציו-אקונומי גבוה ולהעלות את רמת הדיור למשתכנים. בין האמצעים שיש לנקוט כדי להשיג מטרות אלו: פטור ממס על תהליך ההחלפה; העירייה תחייב את היזם לדאוג לתשתיות ולמבני ציבור בתמורה לפטור או להנחות בהיטלים, אגרות או מחויבויות אחרת; תהליך מזורז של אישורי בנייה; השגת הסכמה ממנהל מקרקעי ישראל לוויתור על תקבולים בגין השיקום.
8. העלאת גובה המלגות לסטודנטים שיחליטו ללמוד בעיר ולגור בה תקופה ממושכת.
9. תכנית מתאר 2000 ציירה תכנית מפורטת, שאם יבוצעו רק מקצת המלצותיה תיראה העיר אחרת. תמצית המלצות הצוות בראשות משה כהן ואנשי מקצוע מהמעולים בארץ מופיעה בדו"ח מקיף בן 500 עמודים. נזכיר בקצרה כמה מהן: פינוי שימושים מאיזורים מרכזיים בירושלים, דוגמת גבעת שאול ותלפיות, כדי לפנותם למגורים, והעברת תעשיות מאיזורים אלה לאיזורים מרוחקים יותר בתחומי העיר או בצמוד לה; העברת הפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית מרחובות לירושלים; מימוש תכניות לשילוב האוכלוסייה החרדית בלימודים גבוהים. אחד מאבני היסוד של תכנית המתאר הוא רעיון פיתוח 'אשכול תעסוקה' באיזורים בעלי נגישות גבוהה לרוב איזורי המגורים במערב העיר, ובד בבד בעלי קרבה למוסדות המחקר וההשכלה הגבוהה בירושלים. באשכול זה מוצע לאגד בין היתר: חברות הזנק, חברות מייצרות, מוסדות להשכלה גבוהה ובתי חולים העוסקים במחקר. האיזורים המרכיבים את אשכול התעסוקה המוצע הם: גבעת רם וקריית הלאום, צומת בייט, עמק פרי הר, פיתוח בשולי כביש 16 והעצמת הפעילות במלחה.
10. פיתוח תכניות סיוע ייעודיות עבור אותם רכיבי אוכלוסייה, שיש רצון להשאירם בירושלים, ובהקשר זה: הגדרת בעלי מקצועות מועדפים.
11. עיבוי מאסיבי של פוטנציאל המלונאות והנופש בעיר, כאמצעי להגדלה משמעותית של מספר התיירים הפוקדים את ירושלים. הדבר יעשיר את העיר גם במקומות עבודה רבים נוספים. ירושלים היא שכיית חמדה תיירותית, היסטורית ודתית, אך המדינה מחמיצה פוטנציאל עצום זה ומסתפקת בקיים. תכנית למיצוי מלוא הפוטנציאל התיירותי של ירושלים הוכנה למשל על ידי גורמים במשרד התיירות ועל ידי חבר מועצת עיריית ירושלים ניר ברקת.

ה. כינון עיריית-גג

עד מלחמת ששת הימים תפקדה ירושלים כ'עיר קצה'. שטחה המוניציפלי המצומצם יחסית ומיקומה השפיעו על משקלה מבחינה כלכלית וחברתית. הרחבת ירושלים, סיפוח שטחים נרחבים לתחומה, ובנייה ופיתוח נרחב בתחומים אלה, הפכו במשך השנים את ירושלים למטרופולין רחב. מניתוחים תפקודיים של המרחב, שנעשו בעבר, עלה כי המרחב המקיף את העיר מתפקד כמרחב בחירה אחד למרבית האוכלוסייה החיה בו, שמקיימת זיקות רבות לעיר. מדידות תנועת היוממות בשנים עברו שיקפו היטב תמונה זו.[50] על רקע זה עלה הצורך בהקמת מסגרת שתרכז, תנהל ותתאם את הנעשה במרחב המטרופוליטני של ירושלים תחת קורת גג אחת, ובמהלך השנים התקיימו דיונים רבים בנושא זה.

> ירושלים היא שכיית חמדה תיירותית, היסטורית ודתית, אבל המדינה מחמיצה פוטנציאל עצום זה ומסתפקת ברמת התיירות הקיימת

כיום נחלשו במידה ניכרת הזיקות בין האוכלוסייה הערבית במרחב הסובב את ירושלים לבין העיר עצמה. הסיבות לכך הן מדיניות וביטחוניות. הקמת הגדר על תוואי עוטף ירושלים ניתקה דה-פקטו מן העיר רבים מאלה שחיים סביבה. חלק היגרו חזרה לירושלים אך רבים יותר מוצאים תחליפים אחרים כדוגמת רמאללה בצפון או ריכוזי אוכלוסייה אחרים בדרום, רובם בתחום הרשות הפלסטינית.

בד בבד ממשיכה האוכלוסייה היהודית במטרופולין, שאינה מוגבלת ביטחונית בכניסה לירושלים, לשמור על זיקות רבות לעיר, הן כלכליות, הן תרבותיות והן משפחתיות. מדובר בין היתר ביישובים כגון מעלה אדומים במזרח, גבעת זאב בצפון, ביתר עלית בדרום מזרח, אפרת שבגוש עציון או מבשרת ירושלים ממערב. כל היישובים הללו ועוד רבים אחרים כלולים בתחום מטרופולין ירושלים כפי ששורטט בעבר על ידי צוותים ממשלתיים, והם מונים לפחות 100 אלף נפש, רובם המכריע יהודים.

האפשרות שאוכלוסייה זו תהפוך דה-פקטו חלק מאוכלוסיית ירושלים ותיכלל במניין תושביה עלתה אגב הדיון בהקמת עיריית-גג למרחב ירושלים. בתקופת ממשלת רבין השנייה ובתקופת ממשלת נתניהו נבחנה הסוגיה והתקבלה החלטה חיובית בנושא, אולם היא לא בוצעה. אילו הייתה מבוצעת היו יישובים כמעלה אדומים, אפרת ואולי גם מבשרת ירושלים, פועלים כסוג של רובעי משנה תחת עיריית-גג משותפת לירושלים וליישובים סביבה, שבראשה היה עומד ראש עיריית ירושלים. מדובר לכאורה בצעד אדמיניסטרטיבי, שכן אין כאן הרחבה של תחומי השיפוט של ירושלים או החלה של הריבונות הישראלית על האיזורים שבתחום עיריית הגג, מעבר לקו הירוק. בפועל, עם זאת, יש לצעד אדמיניסטרטיבי זה השפעה רבה על התמונה הדמוגרפית, שכן הוא מכניס בפועל אל תוך תחומי העיר, או תחומי ניהול העיר, 100 אלף תושבים יהודיים נוספים. מדובר למעשה בסוג של ממשל איזורי, אשר אם יקום – ניתן יהיה להעניק לו מעמד לאומי, כדי שכל שטחו ואוכלוסייתו יהנו מההטבות הנגזרות מהיותה של ירושלים בירה.

בדו"ח הוועדה לחיזוק ירושלים, שהוגש לרהמ"ש ביוני 1998, הוצע להקים עיריית-גג שבמרכזה תפעל עיריית ירושלים. בדו"ח הובהר כי בתוך המסגרת של עיריית הגג תוכל כל רשות מקומית להתנהל כמסגרת אוטונומית השומרת על ייחודה, וכי על משרדי הממשלה, בעיקר בדרג המחוזי, יהיה להאציל סמכויות לעיריית הגג. "במבנה החדש יהיה על משרדי הממשלה להסתפק בקביעת מדיניות כוללת ולשתף את עיריית הגג בכל הדיונים, כנהוג בעבודה עם המשרדים והמנהלים המחוזיים", נכתב שם. בדו"ח אחר, 'לחזק את ירושלים', שהוגש על ידי עיריית ירושלים לשרי הממשלה במאי 1998, הובאה סקירה כללית ובה מתווה לביצוע ועקרונות לחקיקת 'חוק עיריית הגג – סובב ירושלים'. בין היתר הוצע שם להקים לשכת תכנון מרכזית ליישובי סובב ירושלים לטיפול בנושאי תכנון משותפים ולהקצות לעיריית הגג תקציב שנתי ממקורות ממשלתיים.

בפברואר 1997 החליטה הממשלה לגייס את שירותיו של דב קהת, לשעבר מנכ"ל משרד הפנים, לעניין זה. קהת הכין חומר רקע על דרך פעילותן של עיריות-גג באירופה, בארה"ב ובקנדה, והציע חלופות מגוונות להפעלתה של עיריית-גג 'סובב ירושלים', הכוללת את היישובים היהודיים מצפון, ממזרח ומדרום לעיר.[51]

ממשלות רבין (הראשונה) ונתניהו החליטו להקים עיריית־גג לירושלים וליישובים הסובבים אותה, אך לא ביצעו את החלטתן

לאחר הגשת החלופות נקבעו שני מנגנונים לטיפול בנושא:

1. ועדת מנכ"לים בראשות מנכ"ל משרד רהמ"ש הייתה אמורה לגבש המלצות, שעיקרן: העברת סמכויות הנמצאות בידי משרדי הממשלה, ברמת המחוז, לידי עיריית הגג, וכן – תיאום עם משרד הביטחון, בייחוד בתחום התכנון והבנייה.
2. ועדה מקצועית בראשות מנכ"ל משרד הפנים הייתה אמורה לגבש המלצות בדבר מבנה עיריית הגג.

תכנית זו – שטמון בה אופק דמוגרפי חדש לירושלים – לא בוצעה. בחודש ינואר האחרון דווח[52] כי השר לענייני ירושלים רפי איתן מתכוון להניח בקרוב על שולחן הממשלה הצעת חוק להרחבת העיר: ירושלים תהפוך למטרופולין ענק ותכלול את מעלה אדומים, מבשרת ציון, גבעת זאב, אפרת ויישובים נוספים. על פי תכניתו של איתן, בראש המטרופולין יעמוד מושל, ותוקם עיריית־גג משותפת לכל היישובים בסביבה. נכון לרגע הדפסת עבודה זו, לא הפכה התכנית למעשית ונותרה בגדר רעיון.

המשמעות הביטחונית של חלוקה

א. הנחות יסוד ומבוא

1. ההיפרדות משכונות ערביות במזרח ירושלים, כפי שתוארה עד כה על ידי מרבית תומכיה מהצד היהודי, אינה גורסת בדרך כלל הפרדה פיסית בין האוכלוסיות. יש הרואים בחזונם גדר, אך מדגישים שיהיו בה מעברים רבים לטובת האוכלוסייה. יש שמדברים על סימון קו ותו לא. גם רבים מהפלסטינים שמבקשים לחלק את העיר אינם מעלים בדעתם לבנות מחדש חומות וגדרות תיל. המשותף לרוב גרסאות ההיפרדות הוא חלוקה של סמכות וריבונות לצד התווית קו גבול פתוח בפני יהודים כערבים.

2. גבול השיפוט של ירושלים, בין אם תהיה חלוקה ו'היפרדות' משכונות ערביות ובין אם לאו, יהפוך במקביל גם לגבולה של מדינת ישראל עם הרשות הפלסטינית, או המדינה הפלסטינית, וזאת בשונה מהמצב כיום – שבו הגבול מרוחק יותר.

3. לאור ניסיון העבר הקרוב, אין זה מן הנמנע ששרטוט תוואי של חלוקה ומימושו – אף שמדובר לכאורה ב'גבול פתוח' – יביא לתחומי העיר היהודית תושבים פלסטיניים שיבקשו לגור בה, מחשש שיאבדו את הזכויות, ההטבות והחופש המוקנים להם כיום מתוקף מעמדם כתושבים ומתוקף מגוריהם בתחום הריבוני של מדינת ישראל. תושבים אלה (כפי שהוזכר לעיל) זכאים מתוקף מעמדם כתושבים לעבור ולהתגורר בתוך גבולות העיר המערבית ואף בתוך תחומי ישראל.
בשנים האחרונות, עם הקמת הגדר על תוואי 'עוטף ירושלים', העתיקו עשרות אלפי פלסטינים את מקום מגוריהם אל 'הצד הישראלי' של הגדר. דפוס דומה של הגירה ייתכן גם לפני, במהלך ואחרי שרטוט קו 'היפרדות' או חלוקה. להגירה כזאת יש השלכות ביטחוניות ולא רק דמוגרפיות. יצוין, שכבר היום קיים 'טפטוף' של משפחות ערביות, שעוברות להתגורר בתוך שכונות יהודיות באיזורים הנושקים לשכונות ערביות. התופעה קיימת בצמרת הבירה, בנווה יעקב, בפסגת זאב ובארמון הנציב.

> כבר היום קיים 'טפטוף' של משפחות ערביות אל דירות בשכונות יהודיות הנושקות לשכונות הערביות. חלוקה עלולה להפוך את 'הטפטוף', לזרם

4. מאז נחתמו הסכמי אוסלו, קהיר, וואי וחברון, ומאז 'ההתנתקות', הועברו לשליטה ביטחונית ו/או אזרחית של הרשות הפלסטינית שטחים לא מעטים, אך ישראל נחלה אכזבות חוזרות ונשנות בכל הקשור לכיבוד הסכמים על ידי הצד השני. האכזבה הכואבת והמרה ביותר נגעה לתחום הביטחוני. עד היום לא הצליחה ישראל להביא את הרשות הפלסטינית לכך שזו תבצע את התחייבויותיה הביטחוניות כלפי ישראל. בעבר, לא זו בלבד שהרשות הפלסטינית לא מנעה פיגועים, התארגנויות טרור וירי קאסמים, אלא שבפרקי זמן רבים היא, או גורמים בתוכה, היו אף שותפים לפיגועים וללוחמה נגד מדינת ישראל.[53]

5. גם כאשר גילו מנגנוני הרשות נכונות לפעול נגד הפיגועים ולעצור טרור וירי לעבר ישראל – והיו גם תקופות כאלה – הם עשו זאת באופן חלקי בלבד, או שלא עשו זאת כלל. לעתים הייתה הסיבה לכך היעדר יכולת מבצעית. לרוב נבע הדבר מסיבות פנימיות: רצון לשמר מערכת יחסים עם ארגוני האופוזיציה, במיוחד עם החמאס, ולשמור על אחדות פנימית מינימלית בקרב הפלסטינים.[54] רק לאחרונה, בעקבות כמה פיגועי ירי שביצעו אנשי המנגנונים של הרש"פ בישראלים (למשל רצח עידו זולדן, תושב שבי שומרון), הודה אשרף על עג'רמי, השר לענייני אסירים ברש"פ, כי "הרשות לא שולטת על חלק מהשוטרים הפלסטיניים".[55]

6. אין כל ביטחון שהקמת מדינה פלסטינית תשנה כבמטה קסם מגמות אלה. כך, למשל, מערכת החינוך הפלסטינית, כלי התקשורת הפלסטיניים, מעצבי התרבות בצד הפלסטיני ומתנגדי ההסכם עוסקים כיום – ואין זה מן הנמנע שימשיכו לנהוג כך גם בעתיד – בטיפוח עקשני של אתוס השיבה.[56] כשהפלסטינים מדברים על 'השיבה' בירושלים, הם מתכוונים לרכוש רב במערב העיר – בתים ואדמות – שהיה לפני 1948 בבעלות ערבית. הפלסטינים לא ויתרו על רכוש זה, והם אף תיעדו אותו, צילמו אותו, והכינו רשימות מסודרות שלו, במסגרת פרויקט מיוחד שהתנהל ב'אוריינט האוס' במהלך שנות ה–80 וה–90. מדובר בלפחות 7000 בניינים.[57] אחדים מהם מוכרים היטב לכל ירושלמי: מלון פאלאס ברחוב אגרון, בניין סנסור במדרחוב בן יהודה, וילה סאלמה בכיכר וינגייט, בתים בקטמון הישנה, בשכונת בקעה. על פי חליל תפקג'י, שעמד בראש המשרד למיפוי וגיאוגרפיה של הרשות הפלסטינית בירושלים (המשרד שכן באוריינט האוס), יותר מ–70% משטחי מערב ירושלים היו בבעלות ערבית לפני 1948.[58]

> הפלסטינים מדברים על זכות השיבה גם בירושלים והכינו רשימה ובה דרישה לבעלות על לפחות 7000 בניינים

רבים מהפלסטינים אינם משלימים עם האפשרות שהשכונות היהודיות הגדולות שהוקמו בירושלים אחרי 1967 לא יפונו ויועברו לידיהם, או עם אפשרות של 'ויתור' על הכותל המערבי.[59] לאחרונה פורסמו תוצאות סקר דעת קהל שערך ד"ר אליאס כוכאלי בקרב ערביי יש"ע בין 27 באוקטובר ל–6 בנובמבר 2007. הסקר מגלה שרוב הפלסטינים, 69.2%, מתנגדים לכל ויתור על זכותם של הפליטים הפלסטיניים לשוב למולדתם ולהגבלת השיבה לתחומי יהודה, שומרון ועזה. רק 23.5% הסכימו להצעה להקים קרן פיצויים ולקלוט את הפליטים בתחום המדינה הפלסטינית העתידית. 72.5% מהפלסטינים שנסקרו מתנגדים להחלת הריבונות הישראלית על הכותל המערבי בכל הסדר שלום, ורק 18.7% אמרו שיתמכו בהסדר כזה.[60] לפני כשמונה שנים, ב–3.8.99, נוסדה בירדן 'מועצת הגופים הירושלמיים בירדן', ארגון המייצג את כל תושבי ירושלים לשעבר המתגוררים בבירה הירדנית. באירוע ההשקה של המועצה, הוצגה 'אמנת כבוד' עליה חתמו אלפים המגדירים עצמם תושבי ירושלים לשעבר. אחד הסעיפים באמנה מציין כי "הירושלמים דבקים בזכות השיבה לירושלים ולפרבריה ובהתנגדות להתמקחות על זכות זו". סעיף נוסף באמנה מדבר על "סירוב מוחלט לקנוניית הפיצויים עבור הרכוש, במקום שיבה".[61] על אף שאין מדובר בגוף רשמי, משתלב קיומו עם הצהרות שהשמיעו בעבר נציגי ירושלים בפרלמנט הפלסטיני, למשל עבד אל קאדר עיד ואחרים.

7. מעבר לכל אלה עלינו לשאול את עצמנו שאלה שנוגעת ישירות לנושא הביטחון: אם בעתיד תבקש ההנהגה במדינה הפלסטינית להוסיף על הישג כינון הריבונות במדינה עצמאית ותשאף ליישם את 'אסטרטגיית השלבים' – מה הסיכונים שעלולים לנבוע מכך לישראל בכלל ולירושלים בפרט, אם תבוצע בה חלוקה? עד היום לא ויתרו, או שלא ויתרו לחלוטין, ארגוני האופוזיציה וגם גורמים בתוך הרש"פ[62] על 'אסטרטגיית השלבים'. חלק מהם מתנים את הלגיטימיות של קיום מדינת ישראל בקיומה של מדינה פלסטינית על פי החלטת העצרת הכללית מס' 181 משנת 1947 – 'החלטת החלוקה' – שעליה מבוססת התביעה ל'זכות השיבה' למקומות כבאר שבע, לוד, עכו או רמלה. גישה זו עלולה להקים בצמוד לירושלים 'מדינה לא מרוצה', שתעשה הכל, כולל שימוש בטרור, כדי להיות 'מרוצה'.[63]

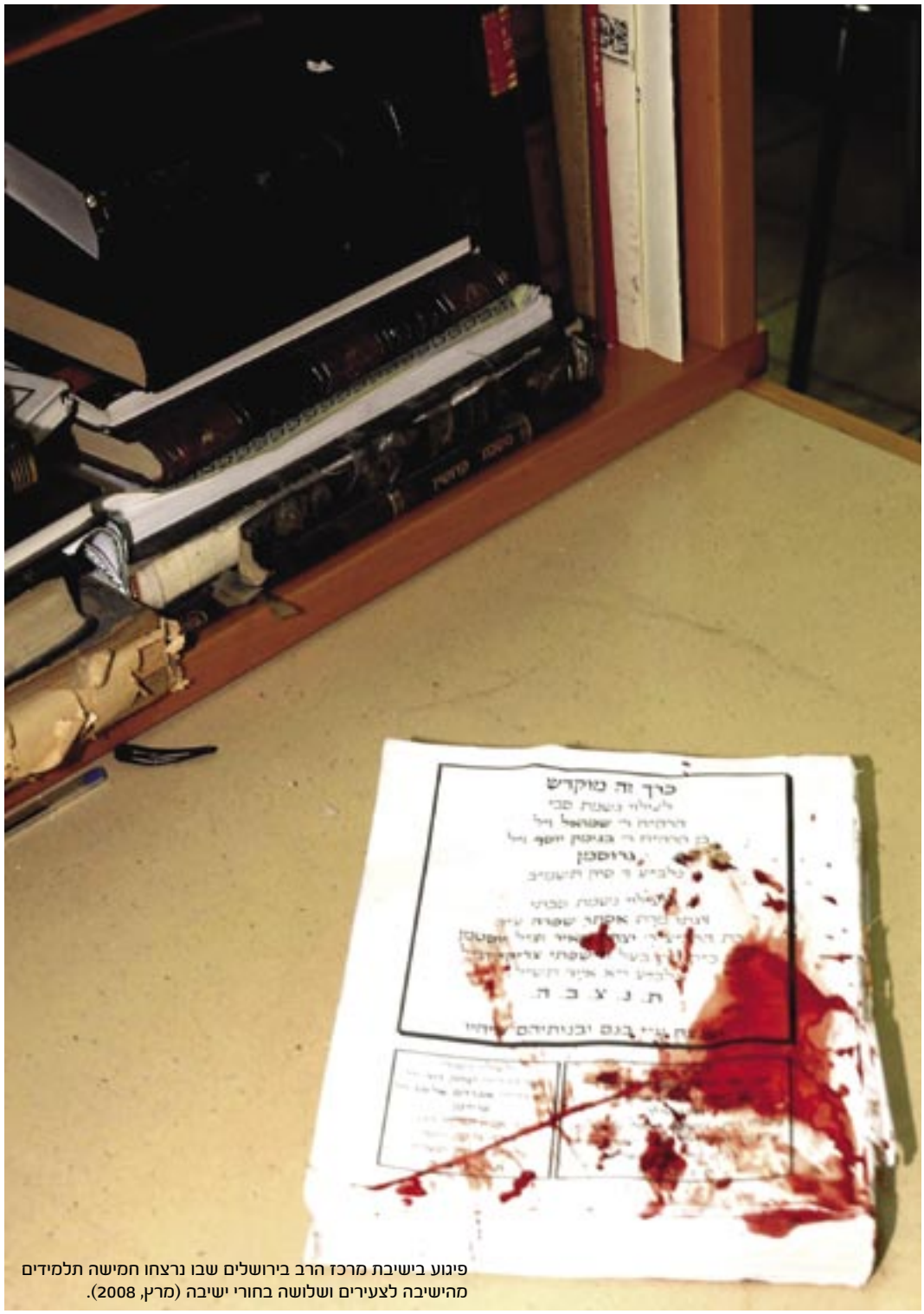
> בסקר בקרב ערביי השטחים, שערך ד"ר אליאס כוכאלי בנובמבר 2007, אמרו 72.5% שהם מתנגדים אפילו להחלת הריבונות הישראלית על הכותל

8. גם אם יקום בעתיד מול מדינת ישראל פרטנר אמין, בעל יכולת ביצוע מוכחת, שניתן לסמוך על מילתו, צריכה ישראל לשלב במסגרת כל הסדר בירושלים מקדמי ושולי ביטחון רחבים דיים ל'יום סגריר' ולהביא בחשבון אפשרות שהמציאות תשתנה שוב. רק לאחרונה אמר מי שמזוהה כיום כמנהיג הפלסטיני המתון, אבו מאזן, כי הוא לא שולל חזרה למאבק המזוין בישראל.[64] נביל אבו רודינה, דובר הנשיא אבו מאזן, אף ציין לאחר ועידת אנאפוליס כי הפלסטינים סירבו להסכים לקבל את ישראל כמדינה יהודית.[65]

ב. ירושלים – יעד מועדף לטרור

ירושלים – כסמל וכמוקד של ויכוח לאומי ודתי בין יהודים לבין ערבים – היוותה מאז 1967 יעד מועדף לביצוע פיגועים.[66] במהלך העימות האחרון, המוכר כ'אינתיאפדה השנייה', בוצעו בעיר עד מחצית נובמבר 2004 כ-600 פיגועים (מתוכם 30 פיגועי התאבדות), בהם נהרגו 210 בני אדם ואלפים נפצעו.[67] רוב ההרוגים בפרק זמן זה, 174 איש, ורוב הפצועים, נפגעו ב-30 פיגועי ההתאבדות באוטובוסים, בבתי קפה וברחובות הפתוחים. עם זאת, כמעט 50% מהפיגועים היו אירועי ירי, שבהם נהרגו 14 איש (במספר זה לא כלולים האירועים בשכונת גילה, אליהם נתייחס בנפרד). כמו כן: 173 פעמים נעשה שימוש במטענים; בעיר הוצבו 11 מכוניות תופת; נזרקו 32 בקבוקי תבערה ועשרה רימונים, ושוגרו לעברה 12 פגזי מרגמה.[68] בנייתו של מכשול 'עוטף ירושלים' וחזרתו של צה"ל (מאז מבצע 'חומת מגן') לכפרים ולערים סביב העיר בפעילות מודיעין וסיכול הביאה לבלימת גל טרור זה. בתקופות שבהן סבלה ירושלים מטרור, נפגעו קשות ענפי התיירות, התעשייה והמסחר בעיר.

> בארבע שנות האינתיפאדה האחרונה בוצעו בירושלים 600 פיגועים שבהם נהרגו 210 איש ואלפים נפצעו

פיגוע בישיבת מרכז הרב בירושלים שבו נרצחו חמישה תלמידים מהישיבה לצעירים ושלושה בחורי ישיבה (מרץ, 2008).

במשך שנים נתפש בישראל הטרור הפלסטיני כמטרד או כסיכון ביטחוני שוטף, ולא כסיכון אסטרטגי. מציאות זו השתנתה זה מכבר. האינתיפאדה וטרור הפנים הביאו את ישראל לחתימה על הסכמי אוסלו; לשינוי עמדותיה המובהקות והמסורתיות; להפסד נכסים טריטוריאליים, לסיום ישיבת צה"ל בדרום לבנון ללא הסדר ולהתנתקות מעזה. לא ניתן איפוא להתייחס אל הטרור כאל סיכון ביטחוני שוטף בלבד.

ג. חלקם של תושבי מזרח ירושלים בטרור

מאז אוחדה העיר ב–1967 נקטה ישראל מדיניות שנועדה לצייר את מזרח ירושלים באור שונה מהגדה, ואף ליצור בעיר מציאות שונה.[69] בירושלים מילאה המשטרה את תפקיד הנציג הביטחוני מטעם הריבון ולא הצבא. בבירת ישראל נזהרו המשטרה ומג"ב, ב–20 השנה הראשונות לאחר מלחמת ששת הימים, שלא לעשות שימוש באמצעי של עוצר. בבירה גם לא נעשה ניסיון לשבור שביתות מסחר והפגנות ערבים פוזרו בגז מדמיע ולא בירי אש חיה. בכל הודעות הממשלה, ובייחוד באירועים רשמיים שארגנה עיריית ירושלים, נעשה מאמץ מופגן להמחיש את מה שכונה: השגרה הריבונית של ישראל בירושלים. כך למשל הפכו במהלך שנות ה–70 טקסי חנוכת מרכז רפואי בשייח ג'ראח או חנוכת גן שעשועים בסילוואן לאירועים הסברתיים.

הבדלים אלה התבררו בדיעבד כמציאות מאולצת. הם נמחקו לחלוטין כשפרצה האינתיפאדה הראשונה בסוף שנות ה–80. טדי קולק, ראש העיר המיתולוגי של ירושלים, הודה באותם ימים בפעם הראשונה כי "הדו–קיום מת".

אך גם לאחר שהתפוגגו ההבדלים שישראל ביקשה להדגיש בין מזרח ירושלים לבין שטחי איו"ש, עדיין היה חלקם של ערביי מזרח ירושלים בטרור קטן יחסית, וישראל ניסתה לשמר דפוסי התנהלות שונים מול ערביי מזרח העיר. באופן יחסי מיעטו ערביי מזרח ירושלים לקחת חלק בפעולות טרור. להערכת גורמי ביטחון, הדבר נבע מהעובדה שערביי העיר נהנו משורה של הטבות חומריות, שאותן חששו לסכן או להפסיד: זכות לקבלת קצבאות ילדים, קצבת נכות, דמי אבטלה, ביטוח סיעודי, קצבת זקנה, קצבת שארים, זכאות לשירותי בריאות בהתאם לחוק ביטוח בריאות ממלכתי, זכות לקבלת גמלת הבטחת הכנסה, זכות להשתתף בבחירות לעיריית ירושלים (זכות שאותה העדיפו שלא לנצל), וכן אפשרויות תעסוקה מגוונות יותר ותנועה חופשית בכל חלקי העיר ומדינת ישראל.

במהלך האינתיפאדה השנייה ותקופת הפיגועים הקשים בירושלים השתנתה גם מציאות זו. על פי דו"ח מרכז המידע למודיעין ולטרור מדצמבר 2004, "מאז תחילת שנת 2004 ועד מחצית נובמבר נעצרו 49 פלסטינים תושבי מזרח ירושלים ותושבי 'העוטף' שהיו מעורבים בפעילות טרור". גם בשנים קודמות של האינתיאפדה השנייה נעצרו עשרות רבות מערביי מזרח העיר שהיו מעורבים בטרור, בסה"כ למעלה מ–200. עיקר פעילות הטרור בה היו מעורבים 'הירושלמים' הכוונה בידי תשתיות הטרור של חמאס בחברון וברמאללה ובידי תשתית טרור מבית לחם. באיזור ירושלים בלטה שכונת אבו דיס, שתושבים המתגוררים בה היו מעורבים במרבית התארגנויות הטרור בשנות הפיגועים הקשות בירושלים. להערכת גורמי ביטחון, אחד הגורמים שתרמו לכך היה מיקומה של מכללת אבו דיס, שהיוותה 'כור היתוך' ומקום מפגש בין 'ירושלמים' לפלסטינים מ'השטחים'.

> עיקר מעורבותם של ערביי ירושלים ותושבי 'העוטף' בטרור היה בתפקידי סייענות: איסוף מודיעין ובחירת היעדים הפוטנציאליים לפיגועים, תוך ניצול היכרותם עם העיר, על רקע עבודתם, מגוריהם או לימודיהם בה, והובלת המפַגֵּע ליעד

עיקר מעורבותם של 'הירושלמים' ותושבי 'העוטף' בטרור היה בתפקידי סייענות: איסוף מודיעין ובחירת היעדים הפוטנציאליים לפיגועים, תוך ניצול היכרותם עם העיר, על רקע עבודתם, מגוריהם או לימודיהם בה, והובלת המפגע ליעד.[70]

בדו"ח סיכום שהוציא אגף התקשורת במשרד רהמ"ש לסיכום שנת 2003 נכתב בין היתר: "ערביי מזרח ירושלים המשיכו להסתמן כגורם משמעותי בהוצאתם לפועל של פיגועי הרג המוני בישראל, בדגש על ירושלים, בעיקר בהכוונת תשתיות הטרור ביהודה. החמאס בלט כארגון המוביל בגיוס ובהפעלה של ערביי מזרח ירושלים אשר נטלו חלק ב-5 פיגועי התאבדות בישראל (בהם נהרגו 64 ישראלים). ערביי מזרח ירושלים היו מעורבים במכלול ההיבטים המבצעיים הנוגעים להוצאת הפיגוע: ביצוע פיגועים, איסוף מודיעין, קליטה ושיגור של מפגעים ואיתור וגיוס של פעילים".

כך, למשל, נעצרו בספטמבר 2003 שלושה תושבי מזרח ירושלים, אשר הוציאו לפועל מטעם החמאס את פיגוע ההתאבדות בקו 2 בירושלים חודש קודם לכן. בפיגוע נהרגו 23 אזרחים ישראלים ונפצעו כ-120 נוספים. חברי החוליות שביצעו את הפיגועים הקשים (עשרות הרוגים) בקפה מומנט בירושלים (אוגוסט 2002), במועדון בראשון לציון (מאי 2002), באוטובוס בגבעה הצרפתית (מאי 2003), באוטובוס ברחוב יפו (יוני 2003), בחיפה (מארס 2003) ובפיגועים קשים נוספים, הובלו ליעדיהם על ידי סייענים מזרח ירושלמיים.

בדו"ח מודיעין מלפני שנים אחדות מתואר כיצד הפכו תושבי מזרח ירושלים יעד מועדף לגיוס עבור ארגוני הטרור, וזאת נוכח יתרונותיהם הבולטים: היכרותם את השטח, יכולת היטמעות בסביבה ישראלית ויכולת תנועה חופשית בתוך ישראל. ערביי מזרח העיר מחזיקים תעודות זהות ישראליות ורישיונות רכב ישראליים, והדבר מקנה להם חופש תנועה וגישה קלה ליעדים רבים. הם מעורים חברתית וכלכלית עם יהודים, אך יחד עם זאת ממשיכים להיות בעלי זיקה ונאמנות חזקה לרשות הפלסטינית.[71]

> גורמי ביטחון: התרופפות ואיבוד שליטה בתוך השכונות במזרח ירושלים ועוטף ירושלים תביא לאיבוד יכולות הסיכול של פיגועים היוצאים או נעזרים בתושבי איזורים אלה

רק לאחרונה נחשף במזרח ירושלים ארגון צדקה, ששימש צינור להעברת כספים מסעודיה לארגון החמאס בירושלים ובשטחי הרשות הפלסטינית, לצורך מימון פעילות טרור נגד ישראל. גם את פיגוע הירי לעבר מחסום בדרום מזרח ירושלים, בו נפצעו שני מאבטחים ישראלים (מאי 2007), ביצעו שני פעילי חמאס ממזרח ירושלים, מאיזור ג'אבל מוכאבר, בעלי תעודות זהות ישראליות.[72]

כיום, כשעל הפרק עומדת אפשרות של 'היפרדות' משכונות וכפרים במזרח ירושלים, מזהירים גורמי ביטחון כי התרופפות או איבוד שליטה בתוך השכונות והכפרים במזרח ירושלים וב'עוטף ירושלים' עלולה להביא להתרופפות עד איבוד יכולות הסיכול של פיגועים היוצאים או הנעזרים בתושבי איזורים

אלה, ולפגוע ביכולת איסוף המודיעין שם.[73] נטישה דומה של ערים וכפרים באיזורי איו"ש הביאה בעבר לעלייה במספר הפיגועים נגד מטרות ישראליות סמוכות. פינוי כפרים ושכונות בתוך ירושלים עלול להביא לפגיעה דומה ביכולות גורמי הביטחון ולעלייה במספר הפיגועים בתוך העיר.

ד. אירועי ירי נק"ל ומרגמה בשנים האחרונות לעבר שכונות יהודיות בירושלים

עם פרוץ האינתיפאדה השנייה החל ירי מבית ג'אלה לעבר בתי התושבים היהודיים הנושקים לה בשכונת גילה הסמוכה. הירי החל בספטמבר 2000 ונמשך לסירוגין עד שנת 2005. לעתים היו אירועי הירי רצופים ונמשכו מדי יום במשך כמה חודשים. לעתים חדלה האש לפרק זמן של שבועות אחדים, ואז חודשה שוב. הירי בוצע בשעות היום ובשעות הלילה, תוך כוונה לשבש ככל שניתן את חיי התושבים. מהירי נפצעו עשרות, רובם באורח קל ומיעוטם באורח קשה. אלפים לקו בחרדה, ובהם ילדים רבים. עיקר הפגיעה הייתה בשיבוש סדרי החיים של התושבים, שחששו לצאת מבתיהם וחלקם עזבו את דירותיהם עד יעבור זעם. באותה תקופה הושבתו כמה פעמים בית הספר גילה ב', הרואה, גילה ד' וגני הילדים בסביבה. חלק מהתושבים והמוסדות מיגנו את בתיהם בשקי חול. הפגיעה המשמעותית הנוספת הייתה סמלית: שכונה מרכזית בבירת ישראל נמצאת תחת אש במשך כמה שנים. במהלך תקופה זו היו התרעות על ירי מרגמות לעבר השכונה, וכמה פעמים אף נורו לעברה פצצות מרגמה. במארס 2002, למשל, נפלה פצצת מרגמה בשיפולי רחוב האנפה, אך למרבה המזל לא התפוצצה.

ישראל התמודדה עם מציאות קשה זו בכמה דרכים:[74]

1. פעילות של צה"ל בתוך בית ג'אלה: פעילות זו התבצעה תחת מגבלות מוסריות ומדיניות. בית ג'אלה היא עיירה נוצרית, שבה שוכנים מוסדות דת, חינוך וכנסיות, ולעתים בוצע הירי מתוך בניינים אלה. צה"ל השתדל שלא לפגוע במוסדות דת וחינוך ונזהר מפגיעה באוכלוסייה. ככלל, תושבי בית ג'אלה, שרבים מהם עזבו את דירותיהם, הסתייגו מהירי שבוצע מתוך בתיהם על ידי חוליות טרור שהשתלטו עליהם. העולם המערבי וארה"ב עקבו מקרוב אחרי פעילותה של ישראל באיזור מאוכלס זה. לעתים התקבלו החלטות מבצעיות תחת אילוצים מדיניים.
2. ישראל מיגנה מאות רבות של בתים בשכונת גילה: עד מארס 2002 מוגנו חלונות ב-950 דירות ברחוב האנפה, אך אז התברר שעוד 700 דירות לא ממוגנות נפגעות מהירי. על רקע זה הורחבו מדי כמה חודשים גזרות המיגון.
3. הוקמה חומת אבן, בניסיון למנוע ולהפחית את הפגיעות, ובעיקר כדי להקנות תחושת ביטחון לתושבים.
4. שירותי הרווחה של עיריית ירושלים תוגברו והופעלו על בסיס יומי מול התושבים, בניסיון להרגיע, להעניק עזרה ולפתור בעיות קבועות או מזדמנות.

באותן שנים היו אירועי ירי בודדים לעבר שכונות ואתרים נוספים בירושלים. להלן כמה דוגמאות לאירועים מסוג זה:[75]

1. ב-1.12.2000 נורו יריות לעבר אוטובוס שנסע על גשר בשכונת פסגת זאב, סמוך לצומת הגבעה הצרפתית בירושלים. איש לא נפגע. בסריקות שנערכו בבית חנינא שבתחומי ירושלים התגלה לצד אחד הכבישים נשק אוטומטי מסוג קלצ'ניקוב שממנו בוצע הירי.
2. ב-19.8.2001 נפצעו ילדה בת 6 וצעיר בן 20 מירי לעבר אוטובוס אגד שנסע על כביש פסגת זאב. הירי בוצע מגבעה סמוכה.

3. ב-18.10.2001 ירתה חוליית מחבלים, כולם תושבי ג'אבל מוכאבר שבמזרח ירושלים, כמה צרורות לעבר תחנת משטרת עוז ולעבר בתים בשכונת ארמון הנציב. גם ב-6 לאותו חודש ירתה החוליה לעבר ניידת משטרה באיזור. הארבעה, שנתפשו בדצמבר 2002, הודו כי תכננו גם לבצע פיגוע ירי באוטובוס הנוסע משכונת ארמון הנציב לעבר ג'אבל מוכאבר.
4. ב-19.9.2004 נורו יריות לעבר רחוב יצחק ניסים בשכונת הר חומה. קליע חדר לדירה וגרם נזק קל. הירי בוצע כנראה משכונת אום טובא.

ה. אפשרות חשיפה רחבה של שכונות יהודיות לירי נק"ל, מקלעים ומרגמה כתוצאה מהיפרדות

נשק קל מצוי כיום בידי הפלסטינים הן רשמית ובצורה מוסדרת והן בצורה לא מוסדרת. רובי קלצ'ניקוב, אם-16 וגליל מצויים הן בידי החמאס והג'יהאד האסלאמי והן בידי מנגנוני הרשות הפלסטינית. גם בידי גורמים עבריינים ופליליים מצוי נשק מסוג זה.[76] הפלסטינים מחזיקים גם במקלעים (בעיקר רוסיים) שטווח הירי שלהם רחוק יותר, עד 1.5 ק"מ. גורמים צבאיים מעריכים שבסך הכל מחזיקים היום הפלסטינים בגזרת איו"ש ב-15-20 אלף קנים, רובם רובים ומיעוטם מקלעים.

במקרה של היפרדות או חלוקה והעברת כל השטח ביו"ש, עד הקו העירוני החדש, לשליטת הרש"פ – אין כל קושי להעביר כלי נשק כאלה מעומק השטח ביו"ש לתחומי 'עוטף ירושלים', ומשם לשכונות ולכפרים שבמזרח ירושלים. מדובר במרחב מבונה בחלקו, ללא מכשולים או מחסומים עד לקו השיפוט העירוני. כך אירע בעבר גם בבית ג'אלה, בבית חנינא ובמקומות נוספים.

המציאות הקיימת בירושלים היא של רצף עירוני צפוף, יהודי וערבי, המעורב זה בזה. המרחקים שבין רבות מהשכונות היהודיות בעיר לבין שכונות ערביות המועמדות ל'היפרדות' הם מרחקים שבטווח נק"ל – בין עשרות לבין מאות מטרים, ובוודאי שבטווח מקלע.

> על רקע תקדים הירי על גילה, יש לקחת בחשבון אפשרות של שימוש נרחב בנשק קל, הנמצא בידי הפלסטינים, נגד שכונות יהודיות לכל אורך קו החלוקה

יש לקחת בחשבון, בייחוד על רקע תקדים גילה, אפשרות של שימוש נרחב בנק"ל נגד שכונות יהודיות בעיר. בגילה בוצע הירי מבית ג'אלה, שכונה הצמודה אליה מחוץ לתחום השיפוט של ירושלים, הן באמצעות נק"ל והן באמצעות מקלעים מסוג p.p.k. הירי באמצעות המקלע בוצע לא פעם גם מתוך בית לחם, ובשל הטווח הארוך שלו – הצליח להגיע עד גילה.

הדרך היחידה לצמצם עד למינימום פגיעות נק"ל בשכונות יהודיות בשעת עימות היא לבנות חומה נגד ירי שתחצוץ בין שתי האוכלוסיות. גם מרבית מצדדי ההיפרדות/חלוקה, אינם תומכים בכך. אפילו תוקם חומה שתפקידה לחסום ירי, במקרים רבים היא לא תהיה יעילה, מכיוון שהבתים הפלסטיניים

נמצאים בטופוגרפיה שולטת וגבוהה יותר.[77] לחומה כמובן לא תהיה השפעה על ירי תלול מסלול, כגון מרגמות וקאסמים, שכבר היום הפלסטינים מנסים לייצר בתחומי איו"ש. הם אינם מצליחים בכך בשל הנוכחות המתמדת של שב"כ וצה"ל בשטח, אך יציאה של צה"ל מ'עוטף ירושלים' ומשכונות מזרח ירושלים עלולה כמובן לשנות מציאות זו.[78] בעבר הרחוק היו מקרים בודדים שבהם שוגרו קטיושות, או שנעשה ניסיון לשגר קטיושות לעבר ירושלים. אחד מהם התרחש ב-26.8.1969: שלוש קטיושות נורו לעבר העיר. פצצה אחת נחתה ליד גני יהודה. השנייה בקטמון, והשלישית בשדה נטוש. בבית סאחור, שאותה סרקו כוחות צה"ל נתגלו עוד 16 משגרים מוכנים להפעלה.

בעבר, פירשו והציגו ארגוני הטרור וגורמים ברשות הפלסטינית נסיגות ישראליות, הן במסגרת הסכם והן במסגרת צעדים חד-צדדיים, כחלק מניצחון אסטרטגיית הטרור שלהם. הם הסיקו מכך שכדאי להמשיך באסטרטגיה זו, כדי להגיע להישגים נוספים.[79] המוטיבציה לפגוע בשכונות יהודיות לאחר הסדר היפרדות, או היפרדות מרצון, עשויה איפוא להתעורר הן בקרב גורמי אסלאם קיצוניים שיתנגדו להסדר והן בקרב גורמים לאומיים, שייראו בהפעלת נק"ל הזדמנות להפעיל לחץ על ישראל כדי להשיג ויתורים נוספים, למשל בסוגיות הפליטים, 'הרכוש הערבי במערב ירושלים', 'המקומות הקדושים' ועוד.

יצוין, כי בעבר הקרוב הביאו ההסדרים עם הפלסטינים להגברת הטרור ולא לדעיכתו. תהא אשר תהא הסיבה לכך, עובדה היא כי ב-15 השנים שקדמו להסכמי אוסלו (13.9.1993) נהרגו 254 ישראלים על ידי מחבלים פלסטיניים. מספר הקורבנות בשבע השנים שחלפו מהסכמי אוסלו עד ספטמבר 2000 (תחילת האינתיפאדה השנייה) היה 256, ואילו מניינם בתקופה שחלפה מספטמבר 2000 עד ספטמבר 2005 היה 1,097.[80]

> בעבר הקרוב הביאו ההסדרים עם הפלסטינים להגברת הטרור ולא לדעיכתו. ב-15 השנה שקדמו להסכמו אוסלו נהרגו 254 ישראלים. בשבע השנים שאחרי אוסלו נהרגו 256, ובחמש השנים הבאות נרצחו עוד 1097 על ידי פלסטינים

ו. טווחי הירי והקרבה בין השכונות היהודיות לבין השכונות הערביות[81]

מפעלי ההתיישבות בשטחים שסופחו לירושלים לאחר 1967 יצרו רצף עירוני צפוף שבו שכונות יהודיות ושכונות ערביות מעורבות אלה באלה. גורם ביטחוני שנדרש להתייחס (במארס 2000) לאפשרות העברת שלושה כפרים ערבים סביב ירושלים – אבו דיס, עזריה וא-רם – לשליטה ביטחונית פלסטינית, העריך אז: "גורמי טרור יוכלו לנצל את המרחק הקטן, לעתים רק חציית רחוב, כדי לפגוע באנשים או רכוש. מחבל יוכל לעמוד מעבר לכביש, לירות לצד הישראלי או להשליך מטען, וייתכן שלא ניתן יהיה לעשות כלום. הגבול יהיה כביש". אם כך באשר לשכונות הנמצאות מחוץ לגבול השיפוט העירוני, קל וחומר כשמדובר בשכונות הערביות שבתוך גבול השיפוט.

"מחבל יוכל לעמוד מעבר לכביש, לירות לצד הישראלי או להשליך מטען, וייתכן שלא ניתן יהיה לעשות כלום. הגבול יהיה כביש"

השכונות הערביות הראשונות המועמדות להיכלל במסגרת תכנית היפרדות/חלוקה הן השכונות המכונות 'שכונות קצה'. בצפון: שועפט, בית חנינא ועיסוויה. במזרח: ראס אל עמוד, סוואחרה אל ערביה וג'אבל מוכאבר. בדרום: ערב א-סוואחרה, אום ליסון, צור באחר ואום טובא, והכפר וואלג'ה שרק מיעוטו נמצא בתחומי שיפוט ירושלים.

בשלב מאוחר יותר מדברים מצדדי החלוקה גם על היפרדות ממקומות מרכזיים יותר, כגון: שיח ג'ראח, ואדי ג'וז, באב א-זהרה, א-טור, חלק מסילוואן, ואולי אף חלק מאבו תור, שרפאת ובית צפפא. על פי מתווה קלינטון, שגם לו יש תומכים בממשלת ישראל, מדובר אפילו באפשרות של חלוקת העיר העתיקה, אגן העיר העתיקה והר הבית בין ישראל לפלסטינים.
השכונות הצפוניות – כפר עקב וסמירמיס, מחנה הפליטים שועפט ושכונת דחיאת א-סלאם – הופרדו דה-פקטו מירושלים על ידי גדר הביטחון, אולם הן לא נמסרו לידי הרשות הפלסטינית, צה"ל ממשיך לשלוט בהן, ורשמית הן עדיין מהוות חלק מירושלים שבריבונות ישראל. בשכונות אלה חיים כיום 32 אלף תושבים.[82]

טווחי כלי נשק בגזרת איו"ש ועזה, שהפלסטינים החזיקו בעבר או מחזיקים כיום:
נק"ל: קלצ'ניקוב – טווח 400 מטר. אם-16 – טווח 550 מטר. מקלעים שונים – טווחים 1-1.5 ק"מ.
מרגמות: מרגמה 82 מ"מ – טווח 1.8 ק"מ. מרגמה 82 מ"מ תקנית – טווח 4-6 ק"מ.
קאסם 2: טווח 9 ק"מ.

כאמור, עד כה לא הצליחו הפלסטינים להעתיק את יכולות הייצור והשיגור של מרגמות וקאסמים מעזה אל תחומי יו"ש, אולם הם אינם חדלים מניסיונותיהם בכיוון זה. על פי דו"ח מל"מ ('הטרור נגד ישראל ב-2006. נתונים, מאפיינים ומגמות'): "הברחת אמצעי לחימה לידי ארגוני טרור ביו"ש המשיכה להתבצע במגוון דרכים: רכש אמצעי לחימה; הברחות מירדן דרך ים המלח ומדבר יהודה; הברחות מרצועת עזה ומישראל; גניבות מבסיסי צה"ל".

המרחקים שבין שכונות ערביות המועמדות ל'היפרדות' לבין השכונות היהודיות:
בצפון:
מחנה הפליטים שועפט – בתי הגבעה הצרפתית: 275-500 מטרים.
מחנה פליטים שועפט – פסגת זאב מזרח: 90-300 מטרים.
בית חנינא – פסגת זאב צפון: 300-500 מטרים.
שועפט – פסגת זאב מערב: 400-500 מטרים.
שועפט – שדרות משה דיין (כביש עורקי מדרום לצפון לכל אורך פסגת זאב): מרחק ממוצע 300 מטרים.
שועפט – דרך עוזי נרקיס (קטע מכביש 60 המחבר את צפון ירושלים צפונה): עשרות מטרים.

מרחקים שבין שכונות ערביות המועמדות
להיפרדות' לבין השכונות היהודיות:

מזרח

שיח ג'ראח – צמוד לכבישים המובילים להר הצופים, ובמרחק כ-500 מטרים מקריית הממשלה בשיח ג'ראח. **שיח ג'ראח** – צמודה לקריית הממשלה ה במקום. 300–500 מטרים מאתר ההנצחה בגבעת התחמושת ומשכונת מעלות דפנה. **איזור באב א-זהרה, צאלח-א-דין ומסעודיה** – מטרים עד 500 מטרים משכונות מאה שערים, בית ישראל, מורשה ושמואל הנביא. **א-טור, א-שיח, ואדי קדום** – עשרות עד מאות מטרים העלמין בהר הזיתים. בחלק מהמקומות: שליטה על הדרכים להר הזיתים. **סילוואן** – עשרות מטרים מעיר דוד, חומת העיר העתיקה, שער ת והמעלה לכותל המערבי. **ראס אל עמוד** – מאות מטרים מבית העלמין בהר הזיתים. 1,000 מטרים מהעיר העתיקה. **בית צפפא** – נבלעה ה בשכונות יהודיות סמוכות: מרחק אפס. **שרפאת** – אצטדיון טדי: 700 מטרים. **שרפאת** – גילה: טווח מינימלי: 400 מטרים.

בצפון

מחנה הפליטים שועפט – בתי הגבעה הצרפתית: 275–500 מטרים.
מחנה פליטים שועפט – פסגת זאב מזרח: 90–300 מטרים.
בית חנינא – פסגת זאב צפון: 300–500 מטרים.
שועפט – פסגת זאב מערב: 400–500 מטרים.
שועפט – שדרות משה דיין (כביש עורקי מדרום לצפון לכל אורך פסגת זאב): מרחק ממוצע 300 מטרים.
שועפט – דרך עוזי נרקיס (קטע מכביש 60 המחבר את צפון ירושלים צפונה): עשרות מטרים.
עיסוויה – הר הצופים: 70–200 מטרים.

מחנה הפליטים שועפט - בתי הגבעה הצרפתית: 500-275 מטרים

העיר העתיקה

הרובע המוסלמי, הרובע הנוצרי וחלק מהרובע הארמני – הרובע היהודי והכותל המערבי: טווח אפס, ובין עשרות למאות מטרים.
חומת העיר העתיקה – ימין משה, הר ציון, משכנות שאננים, שכונת ממילא, מגרש הרוסים, מרכז ירושלים: עשרות עד מאות מטרים.

ג'אבל מוכאבר - תלפיות מזרח: עשרות מטרים

בדרום

צור באחר – תלפיות מזרח: מרחק מינימלי: 200 מטרים.
ג'אבל מוכאבר – תלפיות מזרח: מרחק מינימלי: עשרות מטרים.
אום טובא, **צור באחר** – הר חומה: 1,000 מטרים.
וואלג'ה – הקניון המרכזי של ירושלים במלחה, שכונת מלחה, שכונת גבעת משואה, מסילת הרכבת ירושלים-ת"א, גן החיות התנכ"י: 2,500–4,000 מטרים

יטחון בירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל

עיסוויה – הר הצופים: 70–200 מטרים. הכפר מצוי בקרבה לקמפוס האוניברסיטה בהר הצופים, לבית החולים הדסה שעל הר הצופים, לבתי שכונת צמרת הבירה (הגבעה הצרפתית), ולכביש ירושלים–מעלה אדומים. לפני 1967 היה הכפר חלק מהמובלעת הישראלית על הר הצופים.

במזרח:
ואדי ג'וז – צמוד לכבישים המובילים להר הצופים, ובמרחק כ–500 מטרים מקריית הממשלה בשיח ג'ראח.
שיח ג'ראח – צמודה לקריית הממשלה שהוקמה במקום. 300–500 מטרים מאתר ההנצחה בגבעת התחמושת ומשכונת מעלות דפנה.
איזור באב א–זהרה, צאלח–א–דין ומסעודיה – עשרות מטרים עד 500 מטרים משכונות מאה שערים, בית ישראל, מורשה ושמואל הנביא.
א–טור, א–שיח, ואדי קדום – עשרות עד מאות מטרים מבית העלמין בהר הזיתים. בחלק מהמקומות: שליטה על הדרכים להר הזיתים.
סילוואן – עשרות מטרים מעיר דוד, חומת העיר העתיקה, שער האשפות והמעלה לכותל המערבי.
ראס אל עמוד – מאות מטרים מבית העלמין בהר הזיתים. 1,000 מטרים מהעיר העתיקה.
בית צפפא – נבלעה למעשה בשכונות יהודיות סמוכות: מרחק אפס.
שרפאת – אצטדיון טדי: 700 מטרים.
שרפאת – גילה: טווח מינימלי: 400 מטרים.

בדרום:
צור באחר – תלפיות מזרח: מרחק מינימלי: 200 מטרים.
ג'אבל מוכאבר – תלפיות מזרח: מרחק מינימלי: עשרות מטרים.
אום טובא, צור באחר – הר חומה: 1,000 מטרים.
וואלג'ה – הקניון המרכזי של ירושלים במלחה, שכונת מלחה, שכונת גבעת משואה, מסילת הרכבת ירושלים–ת"א, גן החיות התנכ"י: 2,500–4,000 מטרים (לא בטווח נק"ל, אך בטווח מרגמות).

העיר העתיקה: מתווה קלינטון הציע חלוקה של העיר העתיקה והר הבית בין ישראל לבין הפלסטינים.
הרובע המוסלמי, הרובע הנוצרי וחלק מהרובע הארמני – הרובע היהודי והכותל המערבי: טווח אפס, ובין עשרות למאות מטרים.
חומת העיר העתיקה – ימין משה, הר ציון, משכנות שאננים, שכונת ממילא, מגרש הרוסים, מרכז ירושלים: עשרות עד מאות מטרים.

ביצוע של ההיפרדות, למרות הכל, יהפוך שכונות יהודיות רבות בירושלים לשכונות ספר על כל המשתמע מכך: כלכלית, ביטחונית ותדמיתית–מורלית. אפשרות כזאת כבר עמדה על הפרק בעבר, בתקופה שבה התקיימה ועידת קמפ דיוויד 2000 ולאחריה. 70% מתושבי ירושלים העריכו אז כי "שכונות התפר יחיו תחת אש".[83] ראש עיריית ירושלים באותה תקופה, אהוד אולמרט, העריך באותם ימים כי "ההפרדה תהווה סכנה ביטחונית יומיומית".[84] יושבי ראש המנהלים הקהילתיים של שכונות התפר, שהתכנסו באותה עת יחדיו, האזינו לסקירות ביטחוניות והעלו אף הם חששות כבדים.[85] מפכ"ל המשטרה באותה תקופה, אסף חפץ, העריך כי "יהיה קשה מאד להגן על יהודים בכותל". הוא צפה "בעיות חמורות בשכונות קו התפר וברובע היהודי". "אני לא יודע כיצד ניתן יהיה לפתור את כל הבעיות שיתעוררו כתוצאה מהשינויים בהיערכות. הטרור לא ייפסק לחלוטין לאחר חתימת

הסכם עם הפלסטינים", הזהיר חפץ, "לרשות הפלסטינית אין שליטה מוחלטת על החברה שלה, מה גם שהחמאס והג'יהאד מבצעים פעולות שההחלטות עליהן מתקבלות במקומות אחרים, כמו סוריה ואיראן...".[86] גורמי ביטחון נוספים פרסמו אזהרות דומות.

> בירושלים הטרור אינו זקוק לקאסמים או מרגמות. מקלעים ונק"ל יספיקו. המרחק שבין השכונות היהודיות לערביות: עשרות עד מאות מטרים

מסקנות:

על בסיס הנתונים בשטח וניסיון העבר מול הפלסטינים, ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה היפרדות משכונות ערביות ללא שהאחריות על הביטחון תישאר באופן בלעדי בידיה. המשך האחריות הביטחונית באיזורים אלה, גם אם יועברו סמכויות אזרחיות לרשות הפלסטינית, תמשיך לצייר את ישראל כמי ששולטת באיזורים אלה וכמי שלאמיתו של דבר לא נפרדה מהם. מנקודת המבט הביטחונית, היפרדות בטווח הנראה לעין מסוכנת לישראל ולתושביה היהודיים של ירושלים. היא עלולה ליצור פוטנציאל ללבנוניזציה של השטח, לפגיעה קשה בביטחון ולפגיעה קשה בתחושת הביטחון של האוכלוסייה היהודית.

יצוין, שגם המרחקים בין אחדות מהשכונות המצויות מחוץ לתחום השיפוט של ירושלים, שהועברו לרשות הפלסטינית, לבין שכונות יהודיות סמוכות הם בטווח אפס עד מאות מטרים, אולם צה"ל מוסיף לשלוט באיזורים אלה ומונע ירי ופיגועים בתושבי ירושלים. כך לדוגמא הודיע ראש השב"כ יובל דיסקין לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת[87] כי צה"ל והשב"כ חשפו חוליית מחבלים מבית לחם, יממה בלבד לפני שעמדה לשגר פצצות מרגמה אל השכונות גילה או הר חומה.[88] ברשות חברי החוליה נתפסו בין היתר שמונה פצצות מרגמה צה"ליות ומקלע 0.3.

ז. הגנה על ירושלים בשעת מלחמה

על אף חשיבותו, היבט זה מוזכר רק בשולי עבודה זאת והוא ראוי לבחינה מקצועית נפרדת.
גבול שטח השיפוט החדש של ירושלים נקבע ב-1967 על פי מספר שיקולים – אחד מהם היה השיקול הביטחוני.[89] גבולות העיר שורטטו לאחר ויכוח קשה וכפשרה בין אלה שצידדו בתפיסת שטחים רבים לבין אלה שצידדו בתפיסת שטחים מעטים יחסית. קציני הצבא נמנו עם המצדדים בקו גבול שיעבור מעבר לכל רכסי ההרים סביב העיר ויקיף שטח של יותר מ-200 אלף דונם: בין קלנדיה בצפון לבית לחם בדרום ובין מעלה אדומים במזרח למעלה החמישה במערב. הם האמינו שכך תרחק העיר מסכנת הפגזה.[90] בסופו של דבר, השיקול העיקרי שהנחה את משרטטי קו השיפוט החדש היה לצרף לעיר מקסימום שטח עם מינימום אוכלוסייה ערבית ולמנוע אפשרות של חלוקתה בעתיד. קו הגבול הקיף רכסים השולטים על העיר ועל צירי הגישה אליה וכן גאיות הנוחים להגנה צבאית.[91]

פעמיים בעבר הקרוב הייתה ירושלים נתונה במצב מלחמה: ב-1948 (מלחמת השחרור) וב-1967 (מלחמת ששת הימים). הנחת היסוד המקובלת כיום היא שבמוקדם או במאוחר תקום מדינה פלסטינית ושגבולות השיפוט של ירושלים, יהיו אשר יהיו, יהוו חלק מקו הגבול של מדינת ישראל עם אותה מדינה.

רק לאחרונה ציין אלוף (מיל.) עמידרור,[92] כי במקרה של מלחמה נוספת בעתיד, על ישראל להבטיח את עצמה בירושלים משתי בחינות מרכזיות:

1. השליטה על צירי הגישה לעיר חייבת להישאר בידי ישראל.
2. המלחמה על העיר צריכה להתנהל בדרך אליה ולא מתוכה.

עמידרור העריך כי במצב של מלחמה, השטח הנחוץ להשגת מטרות יסוד אלו הוא "12 על 12 ק"מ", וכי אין די בגבולות השיפוט הנוכחיים של ירושלים כדי להשיג מטרות אלה.

> במקרה של מלחמה נוספת, ישראל צריכה להבטיח לעצמה שליטה על צירי הגישה לעיר וניהול המלחמה בדרך לירושלים ולא מתוכה

בעבר ציינו גורמי ביטחון שבדקו זאת, כי "הממד המרחבי בהקשר הביטחוני בהגנה על ירושלים, חייב להיות כזה שישיא תרומה לניצחון צבאי בעת מבחן", וכי "בתור שכזה עליו לכלול בתוכו נתוני שטח אשר יסייעו לצה"ל להתמודד במרב תסריטי המלחמה האפשריים, החל בהפתעה מצד האויב ועד ליוזמה התקפית צה"לית. מרחבים אלה חייבים להעניק לצה"ל יכולת בלימה ביבשה ובאוויר בפאתי ירושלים, ומבלי שהעיר עצמה תפגע".[93] בפברואר 1996 הציג אלוף פיקוד המרכז אילן בירן תכנית להבטחת רצף טריטוריאלי יהודי של יישובים ומערכת כבישים סביב ירושלים בפני שמעון פרס, שכיהן באותה עת כראש ממשלה. בירן אמר אז כי "ללא רצף טריטוריאלי במרחב האיזורי שסביב ירושלים, יהיה קשה להבטיח את השליטה הישראלית".[94]

עבודה זו אינה הבמה המתאימה לבירור אותם 'נתוני שטח'. נזכיר רק דיווחים שלפיהם התגבש החמאס ברצועת עזה (לאחר ההתנתקות) בדפוסי פעולה של צבא, וכן את אירועי מלחמת לבנון השנייה והתעצמותו של החיזבאללה, שאף הוא הפך לצבא קטן. עניינו של דו"ח זה הוא ירושלים – בירת ישראל. גם בשטחי המדינה הפלסטינית, שכנתה לעתיד של ירושלים, חיים ופועלים גורמים המזוהים עם האסלאם הקיצוני וקיים פוטנציאל עתידי (בטווח זמן של שנים אחדות) להתפתחות צבא אויב.

הסכנה למקומות הקדושים ליהודים ולנוצרים במקרה של חלוקה

א. חופש הפולחן והגישה למקומות הקדושים בירושלים תחת שלטון ישראל

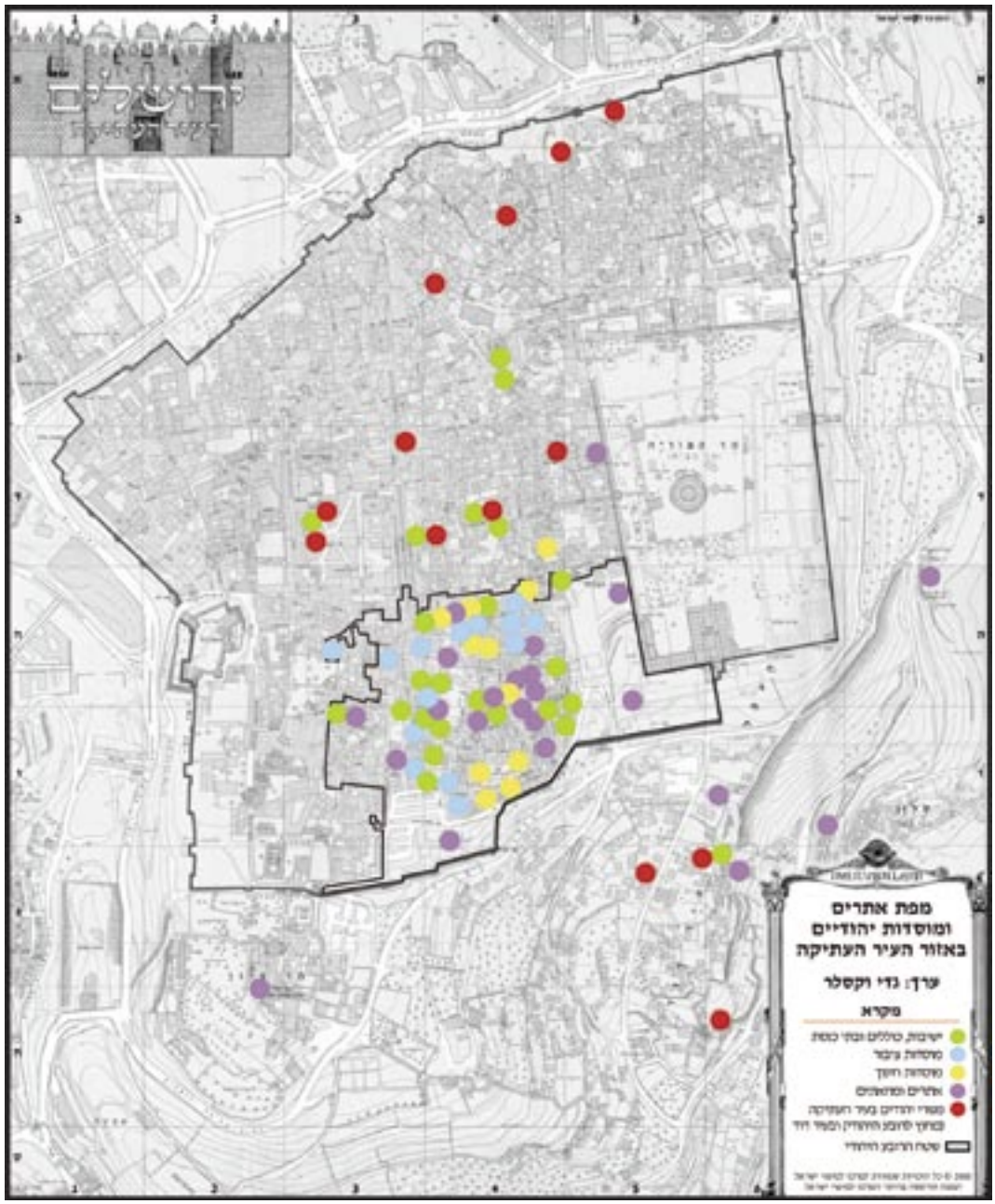
במזרח ירושלים, ובעיר העתיקה ובסובב העיר העתיקה בפרט, יש מאות מקומות קדושים ליהדות, לאסלאם ולנצרות. מדינת ישראל מקפידה כבר שנים לשמור על חופש הגישה וחופש הפולחן במקומות אלו, והיא הגדירה לעצמה עניין זה כבעל חשיבות ראשונה במעלה. עוד ביולי 1948, כאשר נדמה היה שצה"ל עומד לכבוש את העיר העתיקה, פקד דוד בן גוריון על דוד שאלתיאל, המפקד הצבאי של כוחות ההגנה בירושלים, "להכין כוח מיוחד, נאמן וממושמע... שישתמש בלא רחמים במכונת ירייה נגד כל יהודי שינסה לשדוד או לחלל מקום קדוש, נוצרי או מוסלמי". בן גוריון אף המליץ בפני שאלתיאל למקש את הכניסות למקומות הקדושים כדי למנוע פגיעה בהם.[95] כאשר אוחדה ירושלים ב-1967 גיבשה ישראל מדיניות המאפשרת ביקורי יהודים בהר הבית, אך אוסרת תפילת יהודים במקום המקודש ביותר לעם היהודי, וזאת כדי שלא לפגוע ברגשותיהם של המוסלמים ובניסיון למנוע עימות בין-דתי.[96]

ב-27 ביוני 1967 קיבלה הכנסת את 'חוק השמירה על המקומות הקדושים'. חוק זה קבע, בין היתר, כי "המקומות הקדושים יהיו שמורים מפני חילול וכל פגיעה אחרת ומפני כל דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם או ברגשותיהם כלפי אותם מקומות". העונשים שנקבעו בחוק לעוברי עבירות כאלו היו קשים: מחלל מקום קדוש צפוי למאסר שבע שנים, ופוגע

> ישראל חוקקה את חוק השמירה על המקומות הקדושים וקבעה עונשי מאסר חמורים למחלליהם

בחופש הגישה – חמש שנים.[97] בנאומו בכנסת התווה שר הדתות דאז, ד"ר זרח ורהפטיג, את העקרונות הבאים: שמירה מכל חילול ומכל פגיעה ברגשותיהם של בני הדתות; גישה חופשית; וניהול פנימי של המקומות המקודשים על ידי הרשויות של אותה דת לה קדוש המקום.

ישראל שמרה באדיקות על חוק זה, עקרונותיו ורוחו. תחת שלטונה נשמר חופש הגישה של המוסלמים, היהודים והנוצרים למקומות הקדושים להם. רק בימים שבהם היו בידי גורמי הביטחון ידיעות מוקדמות על הפרות סדר או מהומות מתוכננות בהר הבית, הוגבל מספר הנכנסים לאתר או שהוגבלו גילאי הבאים בשעריו.

חוברת העיר העתיקה סיכום בעקבות דיוני צוות חשיבה, מכון ירושלים לחקר ישראל

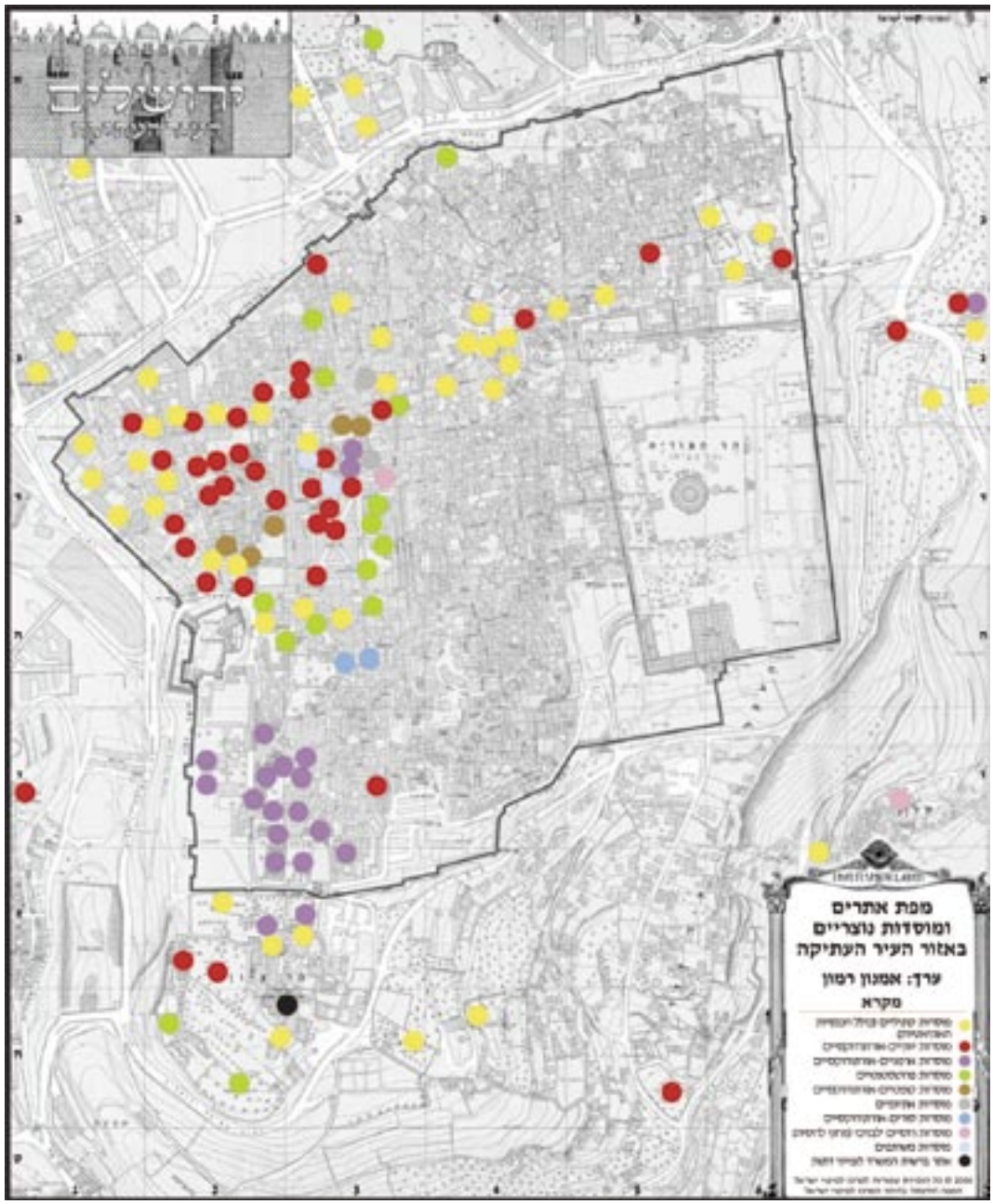
ב. המקומות הקדושים ליהדות, לנצרות ולאסלאם בתחומי מזרח ירושלים[98]

המקומות הקדושים המרכזיים והחשובים ביותר: הר הבית למוסלמים וליהודים. הכותל המערבי ליהודים. כנסיית הקבר לנוצרים.

שלושת אתרי הסטטוס קוו העות'מאני: דיר אל סולטן, המוחזק על ידי האתיופים ונתון בוויכוח בינם לבין הקופטים, קבר מרים בגת שמנים המחולק בין היוונים-אורתודוכסים לבין הארמנים, וכנסיית העלייה בהר הזיתים, המוחזקת על ידי המוסלמים כמסגד.

מקומות קדושים הנמצאים בידי הפרנציסקנים, נציגי הכנסייה הקתולית: כנסיית כל העמים והמערה בגת שמנים, וכן התחנות החמישית והשביעית בוויה דולורוזה.

מקומות קדושים הנמצאים בידי גופים קתוליים אחרים: כנסיית פאטר נוסטר והמנזר הכרמליתי בהר הזיתים, וכן התחנה השישית בוויה דולורוזה.

חוברת העיר העתיקה סיכום בעקבות דיוני צוות חשיבה, מכון ירושלים לחקר ישראל

אתרים הנמצאים בידי הפטריארכיה היוונית-אורתודוכסית.
אתרים הנמצאים בידי הפטריארכיה הארמנית, למשל ברובע הארמני.
אתרים הנמצאים בידי הפרוטסטנטים.
אתרים הנמצאים בידי הקופטים.
אתרים הנמצאים בידי הסורים-אורתודוכסים.
אתרים הנמצאים בידי הכנסיה הרוסית הלבנה.
בסה"כ 56 אתרים חשובים ועוד מאות אתרים פחותים בחשיבותם.[99]
בירושלים או באיזור ירושלים נמצאים, לבד מהכותל המערבי והר הבית, עוד מקומות קדושים ליהודים: קבר רחל הצמוד לעיר מדרום, קבר שמואל הנביא מצפון לעיר, קבר דוד שבהר ציון, קבר חולדה הנביאה, קבר ר' עובדיה מברטנורא במורדות סילוואן, קבר שמעון הצדיק בשיח ג'ראח ואתרים נוספים.[100]

ג. התנכלויות מצד פלסטינים לאוכלוסייה נוצרית ולמוסדות דת נוצריים באיזור ירושלים, ושימוש במוסדות דת נוצריים בירושלים במהלך המאבק בישראל

עו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ מתעד בספרו, 'מלחמות המקומות הקדושים',[101] שימוש שנעשה על ידי פלסטינים במקומות קדושים לנצרות במסגרת המאבק המזוין והאינתיפאדה נגד ישראל. עוד בנובמבר 1986 נמלטו שניים מרוצחיו של תלמיד הישיבה אליהו עמדי בעיר העתיקה בירושלים לתוך כנסיית הקבר בירושלים, ושם נעצרו. במאי 1991 נזרקו מספר בקבוקי תבערה מגג כנסיית סנט סביור שליד השער החדש לעבר מכוניות שעמדו מחוץ לחומה. הבניין משמש מרכז דתי מנהלי של המסדר הפרנציסקני. באוקטובר 1992 השתמשו 150 איש בראשותו של פייסל חוסייני בכנסיית הקבר הקדוש עצמה כדי לקיים עצרת נגד ישראל.[102]

ברקוביץ מציין עוד כי "בתקופת האינתיאפדה הראשונה החמירה התופעה של פגיעה בצליינים נוצריים וחילול מקומות קדושים לנצרות, על רקע התגברות הקנאות הדתית האסלאמית. הייתה זו אחת הסיבות להגירת נוצרים מהשטחים לחו"ל. הנוצרים ניסו להתכחש לתופעה זאת ונמנעו מלהתלונן רשמית, או אף לדווח על הפגיעות בהם, מחשש לפגיעה במאבק הפלסטיני על דעת הקהל בעולם המערבי". בתקופת האינתיאפדה יידו לא פעם צעירים אבנים מתוך כנסיית המולד על נוצרים וצליינים בסמוך לה. באוגוסט 1989 הונף דגל גדול של אש"ף על הצלב שבראש מנזר כרמל בבית לחם. על קירות המנזר נכתבו כתובות לאומניות כגון "האסלאם ינצח" ו-"פתח בכל מקום". לכוחות צה"ל שנכנסו למנזר כדי להוריד את הדגל התברר כי מוט הדגל מולכד בחומר נפץ. המטען פורק בשלום והדגל הוסר.[103]

> הטרור הפלסטיני ניצל כנסיות ומוסדות דת, כדי לפגוע מתוכם בישראלים, או כמקום מקלט לאחר שביצעו פיגועים

קשה לאשר רשמית מידע על התנכלויות לנוצרים ולמקומות קדושים לנצרות, משום שהנוצרים נמנעים גם בשנים האחרונות מלהתלונן על פגיעות בהם. יחד עם זאת אישרו בעבר גורמי המנהל האזרחי את הדבר. גם בדיווחים שוטפים של אורי מור, איש המחלקה לעדות הנוצריות במשרד הדתות, תועדו אירועים של התנכלויות לנוצרים – בעיקר באיזור בית לחם. ראשי הכנסיות עצמם הכחישו לא פעם קיום מסכת התנכלויות מסוג זה.[104] ב-1997 פרסם משרד רהמ'ש דו"ח שבו פורטו התנכלויות נוספות לנוצרים ולכנסיות בשטחי הרש"פ.[105] גם ישראל ליפל, מומחה לדתות ארץ ישראל ומבכירי משרד הדתות לשעבר, ששימש גם כקמ"ט דתות יו"ש, העיד כי היה בעבר כתובת לתלונות רבות מצד נוצרים על התנכלויות של מוסלמים. הוא הוסיף באותה נשימה כי "מבחינה מדינית הנוצרים לא רוצים להתלונן".[106] דיווחים בעיתונות בשנים האחרונות סיפרו כי ההגירה של הנוצרים משטחי הגדה לחו"ל, שהחלה עוד בראשית המאה שעברה, הואצה מאד בעקבות התנכלויות אלה. כך למשל פורסם כי רוב בני בית ג'אלה היגרו לצ'ילה ומספרם בסנטיאגו הבירה נאמד בקרוב ל-25 אלף.[107] בפברואר 2008 קבע דו"ח של מערכת המודיעין כי בשנה שחלפה התרבו תקיפות מוסדות ואישים נוצריים ומוסדות המזוהים עם התרבות המערבית ברצועת עזה.[108]

כומר יווני אורתודוכסי המוחזק כבן ערובה בידי פלסטיניים שהתבצרו בכנסיית המולד בבית לחם, אוחז בשלט "עזרו לנו" (אפריל, 2002).

ערב פינויה של בית לחם במסגרת הסכם אוסלו ב' התקשר ראש עיריית בית לחם, אליאס פריג', לשר הדתות באותה עת, פרופ' שמעון שטרית, והפציר בו לעכב את פינוי בית לחם. הוא הביע חשש כבד מהגורל הצפוי לכנסיות ולנוצרים בעירו. שטרית העביר את הבקשה לרבין. רבין ניאות לדחות את הפינוי, אם יקבל בקשה רשמית לכך מראשי הכנסיות בעיר. שטרית שיגר שליח מיוחד לבית לחם ובירר אפשרות זאת. ראשי הכנסיות השיבו כי אמנם חששם רב ואין הם חפצים בכניסת הרש"פ לעיר, אולם פומבית הם אינם יכולים לומר דבר.[109] רבין החליט לפנות את בית לחם ולהעבירה לרש"פ.

דו"ח שהוכן עבור המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה על ידי ג'סטוס ויינר מתאר "רדיפה של ערבים נוצרים החיים בשטחי הרש"פ".[110] ויינר מציין כי שיעור הפלסטינים הנוצריים באוכלוסיית הגדה ועזה, אשר היווה לפחות 15% לפני 50 שנה, עומד כיום על 1.5% בלבד, וכי התופעה ניכרת במיוחד בעיר בית לחם – בה חיים כיום 30 אלף תושבים, מתוכם פחות מ-20% נוצרים. באתר 'ממרי', הסוקר פרסומים שונים במזרח התיכון, ניתן למצוא תיעוד והתייחסות לאירוע שהיכה גלים: הצתת מנזר אל ורדייה וספרייה בכנסייה בעזה על ידי גדודי עז אל דין אל קסאם, ואף גינוי של יו"ר הרש"פ, מחמוד עבאס, למעשה זה.

מסמך רקע של מרכז המחקר והמידע בכנסת, שהוגש בספטמבר 2001 לח"כ נעמי בלומנטל, עוסק ב"נוצרים בגדה המערבית". במסמך התייחסות גם ל"מצבם של הנוצרים תחת שלטון הרשות הפלסטינית".

גם מסמך זה מציין שקשה מאד ללקט נתונים מוסמכים לגבי מצב הנוצרים בתקופה זו, ולכן ניתן להסתמך בעיקר על דיווחי הכנסיות עצמן ועל כתבות בעיתונות. עם זאת, "ברור מעל כל ספק כי השלטון הפלסטיני כולל את הנוצרים בלאום הפלסטיני ומכריז כי המאבק על ירושלים הוא עד שיתנוסס דגל פלסטין 'מעל כל המסגדים והכנסיות'. תחת שלטון הרש"פ נערכים כבר כמה שנים אירועי חג המולד בבית לחם, בהשתתפות כל בכירי הרשות וכן ביקור של האפיפיור בארץ הקודש".

המסמך מביא טענות שהועלו בדבר פגיעה בנוצרים שבשטחי הרשות, אך מציין כי הסטטוס קוו הנוגע להרכב השלטון המקומי בערים הנוצריות נשמר.

ד. יחס הרשות הפלסטינית למקומות הקדושים ליהודים שבתחומה או בסמוך לתחומה[111]

ב-29 בספטמבר 2000 היה הכותל המערבי מטרה להמון שהשליך אבנים מהר הבית, בנוכחות פקידי דת ואנשי ביטחון של הרשות הפלסטינית. ישראל אפשרה את נוכחותם במקום, בתקווה שיהיה בה כדי להרגיע את המצב ולשלוט בו. בערב ראש השנה תשס"א (ספטמבר 2000) פונה הכותל המערבי ממתפללים יהודיים, לאחר שהמון מוסלמי מוסת השליך אבנים לעבר הרחבה.

קבר יוסף בשכם עמד בראשית האינתיפאדה השנייה תחת מטר יריות קבוע, ולבסוף נבזז והוצת על ידי המון פלסטיני לאחר שפונה על ידי ישראל ב-7 באוקטובר 2000.

באוקטובר 2000 הותקף גם בית הכנסת העתיק 'שלום על ישראל' ביריחו. המקום נבזז וספרים וחפצי קודש רבים בו הועלו באש.

קבר רחל מוגן ובוצר. קרבות התנהלו סביבו והמתפללים היהודיים הפוקדים אותו נדרשים עד היום לעשות את דרכם, מרחק 400 מ' מירושלים, ברכבים ממוגני ירי.

> במהלך האינתיפאדה פגעו הפלסטינים בקבר רחל, בקבר יוסף, במתפללים בכותל המערבי ובמקומות קדושים נוספים ליהודים

סעיף 15 להסכם שנודע כ'הסכם עזה ויריחו תחילה' הסדיר לכאורה את ענייני המקומות הקדושים ליהודים באיזורים אלה. מדובר בארבעה מקומות: בית הכנסת בנערן, בית הקברות בתל סמאראת, בית הכנסת בעזה ובית הכנסת 'שלום על ישראל' ביריחו'.[112] בין היתר נקבע בהסכם שהרש"פ תבטיח חופש גישה לכל האתרים הקדושים הללו ותגן עליהם.

ב-28 בספטמבר 1995 נחתם הסכם נוסף, הסכם אוסלו ב' ('הסכם הביניים הישראלי-פלסטיני בגדה המערבית וברצועת עזה'), שהעביר לאחריות אזרחית וביטחונית של הפלסטינים איזורים נוספים ביהודה ושומרון. בהתאם להסכם פינתה ישראל שש ערים פלסטיניות וחלק מהעיר חברון והסיגה מהם את כוחות צה"ל ואת מנגנוני המנהל האזרחי. בנוסף פונו 450 כפרים, עיירות, מחנות פליטים ושטחים נוספים ברחבי יו"ש.

המקומות הקדושים באיזורים אלה או באיזורים הסמוכים להם (שדרכי הגישה אליהם עברו בתוך, או סמוך, לשטחי הפלסטינים), הוגדרו בהסכם כ'אתרים בעלי משמעות דתית' או כ'אתרים ארכיאולוגיים'. ההסכם עסק בין היתר במעמדם של 23 מקומות קדושים ליהדות, שכללו קברים של דמויות במקרא, שרידי בתי כנסת עתיקים ובתי קברות עתיקים, והפלסטינים התחייבו להבטיח חופש גישה למקומות אלו.[113]

הפלסטינים התחייבו לאפשר חופש גישה ל-23 מקומות קדושים ליהודים. בפועל הם הקשו או מנעו לחלוטין גישה למקומות אלה

בפועל הקשו מאד הפלסטינים או שמנעו כליל גישה למקומות אלו. סיפורו של קבר יוסף כבר הוזכר כאן. גם אל מקומות ידועים פחות כקבר אבנר בן נר באיזור חברון, או מקומות בעלי מעמד זהה, התקשו יהודים שחפצו בכך להגיע, שלא לדבר על בית הכנסת העתיק בעזה. רק בבית הכנסת 'שלום על ישראל' ביריחו נשמר בדרך כלל ההסכם עם הפלסטינים, למרות שכפי שהוזכר גם הוא נפגע פעם אחת.

ב-21 בדצמבר 1995 הועברה העיר בית לחם, למעט מובלעת קבר רחל, לשליטה מלאה של הרשות הפלסטינית. קבר רחל הפך מוצב גבול בקצה הדרומי של ירושלים. הגישה אליו הפכה קשה, הוא בוצר בצורה מאסיבית וליהודים הותר להגיע אליו רק ברכבים ממוגני ירי ובהשגחה וליווי צבאי.

בסוף ספטמבר 1996 פרצו המהומות שנודעו כ'מהומות מנהרת הכותל'. אחרי ההתקפה על קבר יוסף ונפילתו בידי הפלסטינים, תקפו מאות מתושבי בית לחם ומחנה הפליטים עאידה גם את קבר רחל. הם הציתו את הפיגומים שהוקמו סביב הקבר במסגרת עבודות המיגון של האתר וניסו להתפרץ למתחם. בראשם צעד מושל בית לחם מטעם הרשות מחמד ראשד אל ג'עברי. צה"ל פיזר את המפגינים בירי וברימוני הלם ועשרות מהם נפצעו. אחד הפצועים היה כיפאח ברכאת, מפקד כוח 17, כוח המשמר הנשיאותי של יו"ר הרשות יאסר ערפאת.[114]

עד סוף שנת 2000 המשיכה ישראל למגן את קבר רחל. מדי פעם הופרו השקט והסדר הציבורי במקום על ידי הפלסטינים. ההסלמה הקשה התרחשה עם פרוץ האינתיפאדה השנייה. במשך 41 יום נמנע מיהודים לבקר בקבר רחל, בשל תקריות אש שבמהלכן תקפו אותו הפלסטינים.[115] המוסלמים אף חדלו באותה תקופה מלכנות את המקום 'קובת רחל', ואסלמו את שמו למסגד בלאל אבן רבאח.[116]

האש על קבר רחל נורתה מן היום הראשון למהומות, הן מכיוון מחנה הפליטים עאידה שבין בית ג'אלה לבית לחם, והן מגגות הבתים שממערב, מדרום וממזרח לקבר רחל. אנשי הרשות הפלסטינית, שהיו ממונים לכאורה על שמירת הסדר וצריכים היו למנוע אלימות, לא זו בלבד שלא מנעו זאת, אלא אף נטלו חלק פעיל בקרבות. משרבו הצליפות על החיילים והמבקרים במקום, תפס הצבא הישראלי גגות באיזור הקבר.

במארס 2002 שב צה"ל לבית לחם במסגרת מבצע 'חומת מגן' ונשאר שם זמן ממושך. באותם ימים צר צה"ל על מחבלים מבוקשים שהסתתרו בכנסיית המולד, לא הרחק מקבר רחל. גם בשנים האחרונות לא פסקו ההתנכלויות לקבר רחל (לדוגמא: ב-10.4.2005 הושלך לעברו מטען צד, ב-27.12.2006 הושלך מטען לעברו וב-10.2.2007 יידו לעברו עשרות פלסטינים אבנים[117]), אף שהידוק השליטה הצבאית הישראלית במקום הורידה את רמת האלימות.

מסקנה:

מעבר לוויכוח הדתי, ההיסטורי והפוליטי על החזקה במקומות קדושים ליהדות בשטחי יהודה ושומרון, מוכיחה המציאות שהתפתחה באיזורים אלה מאז הסכמי אוסלו, כי אין להפקיד בידי הפלסטינים את האחריות על מקומות קדושים ליהודים, או על דרכי הגישה אליהם, ויש להותיר אחריות זאת בידי ישראל.

הדברים מקבלים משנה תוקף כשמדובר בעיר העתיקה, שבה חיים יהודים הן ברובע היהודי והן ברובע המוסלמי (כ-1,500 יהודים במסגרת מגורים ומוסדות). הדרכים המרכזיות שבהם עושים יהודים שימוש בדרכם לכותל הם:

א. דרך השוק;

ב. דרך הרובע היהודי והארמני;

ג. דרך ציר רחוב הגיא. בציר זה, החוצה את העיר העתיקה ושלאורכו יש גם מוסדות ומגורי יהודים, עושה שימוש בעיקר ציבור חרדי המגיע מכיוון השכונות החרדיות של ירושלים: מאה שערים, גאולה ושמואל הנביא.

רחבת הכותל המערבי זרועה אבנים שנזרקו על המתפללים היהודים מהר הבית. שוטר נמלט מהמקום (פברואר, 1994).

גם באשר להר הבית, שאותו מסרה ישראל ב-1967 לניהול מנגנוני הוואקף – המצב מורכב. השליטה הירדנית במנגנונים אלה אינה בלעדית כבעבר, למרות שבשנים האחרונות היא התחזקה מחדש. במקום פעילה ומשפיעה בתחומים שונים הרשות הפלסטינית. גם השפעתה של התנועה האסלאמית הישראלית במקום רבה. תנועה זו עומדת מאחורי הכשרת שני מסגדים תת-קרקעיים גדולים בהר הבית בשנים האחרונות – באורוות שלמה ובאל אקצא הקדומה – ומאחורי אירועי הסתה רבים שבמרכזם הססמה: "אל אקצא בסכנה", והטענה שישראל חותרת להרוס את מסגדי הר הבית. בשנים האחרונות גם רבו הדיווחים של הוועד למניעת הרס עתיקות בהר הבית (שבו חברים אישי ציבור, אנשי אקדמיה, שופטים וסופרים מכל גווני הקשת הפוליטית בארץ) על פגיעות חוזרות בעתיקות הטמונות בהר, חלקן עתיקות הקשורות לעברו של העם היהודי.[118]

למרות זאת דבקה ישראל במדיניותה שהוואקף ימשיך לנהל את הר הבית, אולם היא מחזיקה על ההר כוח משטרה העומד בקשר רצוף עם המוסלמים. למשטרה גם יחידה מיוחדת: 'יחידת המקומות הקדושים', שתפקידה לשמור על הסדר ולהתנהל מול מוסדות הדת בעיר העתיקה ברגישות ובעדינות הראויה.

לעתים נאלצת משטרת ישראל לפנות את המתפללים מהכותל המערבי, לאחר שהם נרגמים באבנים על ידי המוסלמים בהר הבית. בפברואר 2007, על רקע המתיחות סביב העבודות לשיקום מעלה המוגרבים, הושלכו אבנים מהר הבית על מתפללי הכותל והמשטרה נאלצה לפרוץ למקום.[119] מקרים דומים נוספים התרחשו בשנים האחרונות.[120] לא פעם נובע הדבר מהסתה של המופתי והשיחים, הקשורים למנגנוני הרשות הפלסטינית, על הר הבית. במקרה אחד, כאמור, ניסתה ישראל להפקיד את ההר לפרק זמן קצר בידי מנגנוני הביטחון של הרש"פ, שהיו פעילים בירושלים בסוף שנות ה-90 ובראשית שנות ה-2000, אך ניסיון זה כשל.

באשר לאפשרות של שלטון הרשות הפלסטינית על מקומות המקודשים לנצרות בירושלים: קיימים דיווחים לא מעטים, חלקם מאושרים, על שימוש במקומות קדושים לנצרות במהלך המאבק בישראל. לרוב נעשה הדבר בניגוד לרצון המוסדות הדתיים האחראים על המקום. כן קיימות ידיעות על התנכלות לאוכלוסייה הנוצרית, בעיקר מדרום לירושלים. מציאות זו מעלה ספיקות כבדים באשר ליכולת ולרצון של הרשות הפלסטינית לנהוג כשלטון המכבד מקומות קדושים לנצרות בתחומי העיר העתיקה וירושלים וכשלטון המכבד את המיעוט הנוצרי שחי בעיר.

משמעות החלוקה ההיבט העירוני

בדצמבר 2000 התייחס ראש עיריית ירושלים אהוד אולמרט להשפעות האפשריות של חלוקת העיר על מרקם החיים בעיר. אולמרט אמר אז:[121] "הבעיה היא שהשכונות והכפרים במזרח ירושלים השתבצו ברקמת החיים של העיר באופן שלא ניתן להפרדה. זה לא עניין של אידאולוגיה. אף פעם לא שמעתם ממני שכש'ישבנו על נהרות בבל, בזוכרנו את ציון' – חשבנו על שועפט ובית חנינא. יכול להיות שאלמלא צוינו ב-1967 דווקא קווי הגבול האלה, ירושלים הייתה מתפתחת לכיוונים אחרים והשכונות האלה לא היו רלוונטיות".

אולמרט תהה: "האם מישהו בכלל ניסה להתמודד עם השאלה מה המשמעות של ההפרדה המוצעת? מישהו יכול להעלות בדעתו לנתק את שייח ג'ראח ושהכניסה לבית החולים בהר הצופים תעבור במחסומי דרכים של הפלסטינים? מתעוררות בעיות במרקם העירוני שיהפכו את החיים לגהינום, וזה מעבר לסכנה הביטחונית... מישהו בכלל ניסה לנתח איך בתוך הספגטי הזה שייווצר בונים תשתיות בנפרד? איך עוסקים בחוקי תכנון ובנייה בנפרד? איך מטפלים במים? בביוב? איך מטפלים בבעיות חניה, כבישים?".

> כשעמדה על הפרק אפשרות לחלוקת ירושלים בשנת 2000, ציין ראש העיר ירושלים אהוד אולמרט: מתעוררות בעיות במרקם העירוני שיהפכו את החיים לגהינום וזה מעבר לסכנה הביטחונית

אולמרט, שעמדתו כיום בשאלת 'ההיפרדות' אינה ברורה, ביטא בדברים אלה את העובדה שירושלים 'היהודית' ו'הערבית', על אף הבדלים בולטים ומצערים בכל הקשור לרמת תשתיות, שירותים והשקעה,[122] נהנית כיום ממערכות תשתיות מאוחדות, שקשה ואולי לא ניתן להפריד ביניהם מבלי לגרום סבל לתושבי העיר. שירותים ברמה משתנה ניתנים לכל חלקי העיר, כבישים עורקיים ומשניים חוצים אותה לאורכה ולרוחבה ומקשרים בין כל חלקיה. מערכות המים, החשמל, הביוב והטלפון מאוחדות. גם מערכת הבריאות ובתי החולים בעיר משרתים את שתי האוכלוסיות, וכך גם שירותים שונים בתחום הבנקאות והמסחר.

הפרקטיקה אותה תיאר אולמרט לפני שבע שנים, הפכה לעובדה מוגמרת מכוח תנופת עשייה גדולה, שמדינת ישראל ראתה את עצמה מחויבת לה כבר מהימים הראשונים שלאחר מלחמת ששת הימים. מלכתחילה הייתה מטרת הבינוי המאסיבי במזרח העיר לבסס את השליטה היהודית בשטחים אסטרטגיים ולמנוע כל אפשרות להפריד בעתיד בין חלקיה השונים של העיר. ישראל בנתה במטרה לאחות קרעים עירוניים; להרחיב את ירושלים; לתפוש מרחבים; ולהבטיח שלא ניתן יהיה לחלק שוב את ירושלים. דוד בן גוריון העניק עוד ב-1967 את ברכת הדרך לראש עיריית ירושלים טדי קולק, לשר הביטחון משה דיין ולשר האוצר פנחס ספיר. "בכל מחיר", אמר להם אז בן גוריון, "צריך להביא יהודים למזרח ירושלים. צריך ליישב רבבות יהודים בתוך זמן קצר. יהודים יסכימו להתיישב במזרח ירושלים גם בצריפים. אין להמתין לבנייתן של שכונות מסודרות. העיקר שיהיו שם יהודים". יותר ממאה שנה

הושתתה המדיניות הציונית בארץ ישראל על התפיסה כי ניתן להבטיח שליטה יהודית על אדמה אך ורק על ידי התיישבות, ובירושלים, יותר מאשר בכל מקום אחר שנכבש ב–1967, חשבה הנהגת המדינה לדורותיה שראוי לנהוג כך.[123]

במכון ירושלים מצאו, כי אורך קו החלוקה על פי מתווה קלינטון הוא 46 ק"מ והדבר יחייב 40 מעברים להולכי רגל וכלי רכב

כשעלתה לראשונה לפני שבע שנים אפשרות מעשית לחלוקתה של ירושלים (בתקופת ועידת קמפ דיוויד 2000), כינס מכון ירושלים לחקר ישראל יום עיון על רקע השיחות על חלוקת העיר. במהלך הדיונים התברר כי אורך קו ההפרדה על פי מתווה החלוקה של תכנית קלינטון[124] הוא 46 ק"מ. הקו נמתח לאורך קילומטרים כה רבים בעיקר בגלל המערך המרחבי המשולב של שכונות יהודיות וערביות, והעובדה ששכונות אלו תלויות בכבישים העוברים דרך שכונות המאוכלסות בתושבי הלאום האחר. מספר המעברים להולכי רגל ולרכב שהתושבים היו נזקקים להם, אם היו מיישמים הפרדה ברוח מתווה קלינטון, היה מגיע ל–40. הדיון העלה צפי ל'כאוס תעבורתי' בתוככי ירושלים, אם ייפרסו מחסומים קבועים ו/או ניידים (לרבות נקודות גבול רשמיות) בעשרות המעברים שבין השכונות היהודיות והערביות.

במשך למעלה משלושה עשורים גרסה המדינה, כאמור, כי יש לעשות הכל כדי לאחד את העיר ולמנוע את חלוקתה מחדש. ברוח זו ועל פי מתווה שנועד מראש למנוע חלוקה, נבנו השכונות החדשות במזרח ירושלים, שבהם מתגוררים כיום כ–190 אלף יהודים; הוקמו מוסדות ציבור ומוסדות ממלכתיים בשטחים שסופחו לעיר ב–1967: קריית הממשלה בשיח ג'ארח, הקמפוסים של האוניברסיטה העברית ובית החולים הדסה על הר הצופים ומלונות לאורך כביש מס' 1; נרכשו קרקעות ונכסים, הן על ידי הממשלה, הן על ידי אנשים פרטיים והן על ידי עמותות ששמו לעצמן מטרה 'לגאול' את ירושלים. לפרק זמן של מספר שנים אף התקיים אגף ממשלתי שכונה 'איגום', שתפקידו היה לרכוש אדמות ומבנים בעיר העתיקה ובמזרח ירושלים כדי ליישב בהם בעתיד יהודים.[125] גם מערכת הכבישים שמשרתת כיום את שתי האוכלוסיות נסללה ונפרצה על פי מתווה ששלל מראש חלוקה. מסילת הברזל של הרכבת הקלה שאמורה לפעול בירושלים בעוד כמה שנים היא שריד למדיניות זאת, ובימים אלה היא נמתחת בין היתר בתוך שכונת שועפט הערבית, שיש מי שמדבר עתה על 'היפרדות' ממנה.

השכונות הגדולות, שבכל אחת מהן חיים כיום עשרות אלפי יהודים, הוקמו על ידי הממשלה. מאחזי התיישבות קטנים יותר הוקמו, לעתים בגיבוי ממלכתי, על ידי גופים אידאולוגיים. כך נוצרו מאחזים יהודיים גם במקומות הבאים: בית אורות שעל הר הצופים, הרובע המוסלמי בעיר העתיקה, הרובע הנוצרי בעיר העתיקה, איזור שער הפרחים בעיר העתיקה, איזור קבר שמעון הצדיק בשיח ג'ארח, איזור מוסררה הערבית, שכונת מעלה הזיתים בראס אל עמוד, מאחז על קו גבול השיפוט העירוני באבו דיס, בית השבעה בבית חנינא, אבו תור הערבית, ומאחז בהר הזיתים.

מבט מירושלים המערבית לירושלים המזרחית טרם מלחמת ששת הימים (יולי, 1951).

שתי שכונות הפכו בפועל לשכונות מעורבות שבהן חיים כיום זה לצד זה יהודים וערבים: אבו תור ובית צפפא (שהייתה מחולקת בין ירדן לבין ישראל לפני 1967).

קודם איחוד העיר הייתה ירושלים 'עיר קצה', סגורה משלושה כיוונים, המקבלת אספקה בעיקר מערי השפלה, אך אינה מייצרת כדי לספק לאחרים. "עיר תת מפותחת שנמצאת בקצה של תחנת רכבת סופית", הגדיר אותה פרופ' רפי ישראלי, מחבר הספר ירושלים המחולקת 1947–1967.[126] האדריכל דוד קרויאנקר תיאר מציאות זאת כך:[127] "ירושלים החצויה שכנה בקצה של דרך ללא מוצא

וללא עורף עירוני. מצפון, ממזרח ומדרום לה עבר קו שביתת הנשק שהפריד בין העיר המערבית, היהודית-ישראלית, לבין העיר המזרחית, הירדנית-ערבית. גישה לירושלים הישראלית הייתה רק ממערב, וזה היה גם כיוון הפיתוח האפשרי היחידי".

> מומחים: חלוקת ירושלים תחזיר את העיר היהודית למצב של עיר קצה בסוף פרוזדור, עיר של סוף דרך, נפולת כלכלית, עטופה מכמה עבריה בטריטוריה של עם אחר, המנסה לשקם את עצמו

הגיאוגרף פרופ' עמירם גונן, לשעבר ראש מכון ירושלים לחקר ישראל וחבר בצוות תכנית מתאר 2000 לירושלים, העריך שאם תחולק ירושלים בין ישראל לפלסטין, "הדבר יחזיר את ירושלים היהודית אל הפריפריה ששכנה בה עד 1967. המסר לתושבים רבים בירושלים יהיה ברור בגלל הסדר כזה: ירושלים היא שוב עיר בקצה של פרוזדור, עיר של סוף הדרך, עיר בלא עורף מטרופוליני של ממש, עיר עטופה מכמה עבריה בטריטוריה של עם אחר, המנסה לשקם את עצמו, ועל כן ייטול לעצמו כל יתרון וכל הזדמנות הטמונים בהיותה של ירושלים עיר היסטורית ומרכז דתי מן המעלה הראשונה. כמו לאחר 1948, עשויה להתרחש יציאה מאסיבית של תושבים ועסקים, אם לא תבוא בשורה מקובעי המדיניות כי לא ניתן לירושלים היהודית ליסוג אחור".[128]

בעקבות אירועי המלחמה וחלוקת העיר ב-1948 עזבו תושבים רבים את ירושלים. את מזרח העיר עזבו כשליש מתושביה – 28 אלף תושבים – רובם נוצרים. את מערב העיר עזבו כ-25 אלף איש, רובם המכריע יהודים.[129] חלקם חזרו לעיר עם שיפור המצב הביטחוני. חלוקה כיום תהפוך רבות מהשכונות לאורך קו התפר הנוכחי לשכונות ספר. ראשי מנהלים קהילתיים וראשי ועדי שכונות כבר הביעו חשש מגלי עזיבה של תושבים, שאת היקפם קשה להעריך עתה, ומצניחה של מחירי הדירות בשכונות אלה.[130]

חלוקה, העריך בעבר פרופ' רפי ישראלי,[131] "עלולה להנציח שכונות עשירות, מבוססות ומודרניות בצד המערבי, מול עוני והזנחה פיסית בצד המזרחי. השכן באבו תור שיציץ מחלונו אל הצלחת של השכן היהודי – יקנא, ובדומה למצב כיום בקו התפר באיזורים אחרים בארץ, תתפתח דינמיקה של גניבות ומעשי שוד, כפי שהיה בשנות ה-50 וה-60".

חלוקה היום תהיה בוודאי שונה מהחלוקה של 1948 והשפעותיה יהיו שונות. ירושלים היהודית גדולה, חזקה ומבוססת היום פי כמה. יחד עם זאת ייתכנו קווי דמיון ו/או קווים מקבילים בתפקודו של המרקם העירוני גם בנסיבות שונות של חלוקה. ראוי לפיכך להציג בקצרה נקודות אחדות שאפיינו את המרקם העירוני היהודי בירושלים המחולקת עד 1967:[132]

1. גם בתקופה של החלוקה עד 1967 היה מאזן ההגירה של העיר שלילי: יותר אנשים עזבו אותה מאשר באו לגור בה. לאחר מלחמת ששת הימים התאזן מאזן ההגירה ולעתים אף היה חיובי. ב-16 השנים האחרונות הוא שוב שלילי.
2. גידול האוכלוסייה בירושלים היהודית ב-19 השנה שקדמו לאיחוד העיר התבסס מחציתו על ריבוי טבעי, ומחציתו על גלי העלייה הגדולים שאפיינו את שנות המדינה הראשונות.
3. יותר ממחצית המועסקים בעיר עבדו במסגרת ענף השירותים, בעיקר הממשלתי והעירוני – בתחום החינוך והבריאות, ורק רבע מהמועסקים עסקו בפעילות יצרנית בתחום התעשייה והמסחר.
4. כלכלתה של ירושלים הייתה בנסיגה יחסית לגידול ולצמיחה במקומות אחרים בארץ.
5. ב-19 שנות החלוקה ירד משקלה של ירושלים בכלל אוכלוסיית המדינה מ-9.6% ל-7.4%. הסיבה העיקרית לכך הייתה מיעוט יחסי של אפשרויות תעסוקה. כיום מהווה אוכלוסיית ירושלים 10% מכלל אוכלוסיית ישראל והיהודים בירושלים מהווים 8% מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל.
6. במשך תקופה ארוכה שכנו משרדי הממשלה הגדולים בת"א ומספר המועסקים במשרדים שבת"א היה גדול מזה שבירושלים.
7. אחת הבעיות הקשות שאיתן התמודדה העיר היה הניתוק שבין היישוב היהודי לבית העלמין על הר הזיתים, שחולל פעמים רבות ו-40 אלף ממצבותיו נהרסו. על רקע זה הוקמו בתי עלמין חלופיים בגבעת רם, בסנהדריה ובהר המנוחות.
8. לגיונרים ירדנים צלפו לא פעם מחומת העיר העתיקה על יהודים בעיר המערבית. חשופים במיוחד לפגיעות היו יהודים שנעו מדרום למלון המלך דוד לכיוון תלפיות. מצב דומה שרר בקו שבין מוסררה הערבית למוסררה היהודית.
9. על פי עדותו של פרופ' רפי ישראלי, אשר היה חבר בוועדת שביתת הנשק עם ירדן לפני 1967, בספרו 'ירושלים המחולקת' – חיי העיר בקו ההפרדה והתפר נוהלו למעשה על ידי ועדת שביתת הנשק, שמעורבות המעצמות בה הייתה רבה ובדרך כלל לרעת הצד הישראלי.

> כשחולקה העיר ב-1948, עזבו אותה כ-25 אלף נפש. גם חלוקה היום, אומרים ראשי המנהלים הקהילתיים, תחולל תהליך דומה. מחירי הדירות לאורך קו התפר צפויים לצנוח. מצב הביטחון יידרדר ותתפתח דינמיקה של גניבות ומעשי שוד, כפי שהיה בשנות ה-50 וה-60

דומה אפוא שניתן להעריך כי חלוקת ירושלים תהיה טראומה, לא רק ברמה הביטחונית, הלאומית, המורלית והתדמיתית, אלא גם ברמה המעשית.

היפרדות בירושלים ההיבט המשפטי
(בעקבות דו"ח מכון ירושלים לחקר ישראל)

א. על פי החוק הקיים לא ניתן להעביר שטחים של מדינת ישראל בתחום ירושלים, כמו בכל מקום אחר במדינת ישראל שבו חלים "המשפט, השיפוט והמנהל של ישראל", ללא החלטת ממשלה שאושרה על ידי רוב חברי הכנסת. על דעה זו כמעט שאין עוררין. היא נכתבה לאחרונה במזכר ששיגר עו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ לרה"מ"ש אהוד אולמרט, ובדברים שפרסם ראש מכון ירושלים לחקר ישראל, פרופ' יעקב בר סימן טוב.[133] פרופ' בר סימן טוב קובע בדבריו כי הצורך באישור מעין זה נובע מן המשפט החוקתי הכללי של המדינה. ד"ר ברקוביץ מציין את סעיף 6 בחוק יסוד: ירושלים בירת ישראל, תש"ם-1980, ואת סעיף 3 בחוק סדרי השלטון והמשפט (ביטול החלת המשפט, השיפוט והמנהל) תשכ"ט-1999, כחוקים שעליהם נשענת קביעה זו. השניים מציינים כי קיימת חובה לקיים גם משאל עם. עם זאת ראוי לציין, כי החובה לקיים משאל עם המוזכרת בסעיף 3 לחוק סדרי השלטון והמשפט (ביטול החלת המשפט, השיפוט והמנהל) התשנ"ט-1999, מותנית בקיומו של סעיף 4 לאותו חוק. סעיף 4 קובע כי תחילתו של סעיף 3 (סעיף משאל העם) תחול רק ביום תחילת תוקפו של חוק יסוד, אשר יסדיר את עריכתו של משאל עם. חוק יסוד כזה לא חוקק עד היום, ולכן פורמלית, עדיין לא חלה החובה לקיים משאל עם.

> החוק הקיים מחייב לערוך משאל עם על ירושלים, אך רק לאחר חקיקת חוק יסוד משאל עם, שטרם חוקק

ב. בנייר רקע לקראת ועידת אנאפוליס, שהוכן במכון ירושלים לחקר ישראל, נבחנו היבטים שונים של 'היפרדות משכונות ערביות בירושלים'. הדו"ח הופץ ופורסם בתקשורת. מסקנותיו העיקריות אף הוצגו על ידי מחבריו ביום עיון שערך המכון. אחד ההיבטים שנבחן באופן ראשוני בלבד הוא ההיבט המשפטי. את עבודת הצוות ליוותה הפרופ' למשפט בינלאומי רות לפידות. שניים מן הפרקים בתחום המשפטי נכתבו על ידי ד"ר רובי סייבל, לשעבר היועץ המשפטי של משרד החוץ, וגלעד נועם, דוקטורנט למשפטים באוניברסיטה העברית. להלן יובאו המסקנות העיקריות של השניים.

המסקנות העיקריות ממאמרו של ד"ר רובי סייבל:

1. אין איסור במשפט הבינלאומי על העברת שטח ממדינה למדינה.
2. המשפט הישראלי מכיר בסמכותה של ממשלת ישראל לוותר על שטחים ריבוניים.
3. אין כיום הכרה בינלאומית בריבונות ישראלית על מזרח ירושלים.
4. אם יועברו שטחים במזרח ירושלים לרש"פ או למדינה פלסטינית על פי הסכם, תהיה העברה זו מוכרת במשפט הבינלאומי. אם ישראל תוותר על שטח ללא הסכם, ובפרט אם תשאיר בידה אחריות ביטחונית בשטחים שעליהם ויתרה, היא תמשיך להיות אחראית מבחינה בינלאומית לנעשה באותו שטח, באותם תחומים שבהם היא משאירה בידיה אחריות.

5. הכלל המקובל הוא כי אדם לא יכול להיות תושב קבע בשתי מדינות, כך שאם התושבים המזרח ירושלמים יישארו בבתיהם, הם יהפכו לתושבי הרש"פ או המדינה הפלסטינית.
6. כפייה על תושבי מזרח ירושלים לוותר על מעמד התושב שממנו הם נהנים היום היא בעייתית, ויש בה צדדים לכאן ולכאן. בעבר היה מקובל, שכאשר שטח הועבר ממדינה אחת לשנייה, ניתן לשלול מהאוכלוסייה את אזרחות המדינה המעבירה, וזאת מבלי לשאול את דעת האוכלוסייה בנידון. היום חל שינוי במשפט הבינלאומי ודיני זכויות אדם מחייבים לא לפעול בניגוד לרצון האוכלוסייה.
7. האם ניתן לשלול אזרחות בניגוד לרצון התושבים? כאשר שטח מאוכלס מועבר ממדינה למדינה, המשפט הבינלאומי אינו מחייב מדינות לתת אופציה לאוכלוסייה לבחור את האזרחות הרצויה לה, אף כי רצוי לתת אופציה כזאת כאשר לאוכלוסייה יש זיקה מיוחדת לאחת המדינות.
8. מתן אופציה לגבי תושבות: המשפט הבינלאומי כמעט שאינו מתייחס לסוגיית התושבות בהקשר זה.
9. מאחר שתושבי מזרח ירושלים הם תושבי ישראל, הם זכאים לעבור ולגור בכל מקום בישראל, אם בחרו או יבחרו לעשות זאת. במשפט הבינלאומי אין התייחסות מפורשת למצב זה, אך אם תישלל, בניגוד לרצונם, זכות תושבות ישראלית מתושבי מזרח ירושלים, אשר עברו בשלב כלשהו לחלק אחר של ישראל, הדבר יהיה כרוך בגירושם הפיסי מישראל. **פעולה זו, המכוונת רק נגד תושבי קבע ערביים, עלולה להיחשב כגירוש 'שרירותי', פעולה האסורה מכוח דיני זכויות האדם.** (ההדגשה שלי – נ.ש.)
10. עולה מכך כי לתושבי מזרח ירושלים תהיה בפועל האופציה לעבור לגור במקום אחר בישראל ולשמור על ידי כך על מעמדם כתושבי ישראל, או להישאר במקום מגוריהם ולאבד על ידי כך את זכותם למעמד של תושב ישראל.

> מומחי מכון ירושלים: ישראל תתקשה לשלול מתושבי מזרח ירושלים זכויות והטבות שמעמד התושב מקנה להם. תושבי מזרח ירושלים יכולים לעבור לגור במערב ירושלים ובכל מקום אחר בישראל

המסקנות העיקריות ממאמרו של גלעד נועם:

1. הקושי בשלילת מעמד תושבות הקבע נובע מכך שמעמד זה מעניק שורה של זכויות סוציאליות וזכויות אחרות בהתאם לדין הישראלי.
2. כתושבי קבע זכאים תושבי מזרח ירושלים לחופש תנועה בתחומי מדינת ישראל, לרבות החופש לבחור את מקום מגוריהם בגבולות המדינה. כלומר, בהנחה שתכנית היפרדות משכונות במזרח ירושלים מבוססת על רציונאל דמוגרפי, יש להביא בחשבון כי היפרדות טריטוריאלית מהשכונות עצמן אין משמעותה מניעת מעבר התושבים לתחומי ישראל, ואילו צעד של שלילת מעמד תושבות הקבע הוא בעייתי מן ההיבט של שלילת זכויות.
3. מרבית הזכויות החוקתיות בישראל מוענקות גם לתושבי קבע, ובכלל זה זכויות המעוגנות בחוקי יסוד, כמו הזכות לחיים, לשלמות הגוף, לכבוד, לקניין, לחירות, ליציאה מישראל, לפרטיות ולחופש

העיסוק. מרבית זכויות אלה מעוגנות בחוק יסוד כבוד האדם וחירותו ובחוק חופש העיסוק. שלילה גורפת של מכלול סל השירותים החברתיים, הקצבאות, הזכות לקבלת שירותי בריאות ושלילת זכויות נוספות כתוצאה משלילת מעמד תושבות הקבע, יבססו טענה חזקה לפגיעה בזכות הקיום בכבוד.

4. חוק שיקבע מסירת שטחים במזרח ירושלים יצטרך לעמוד בדרישות הנקובות בחוק יסוד ירושלים, כלומר להתקבל ברוב של חברי הכנסת.
5. חוק יסוד כבוד האדם וחירותו קובע כי על פגיעה בזכויות המעוגנות בו להיעשות "בחוק ההולם את ערכיה של מדינת ישראל, שנועד לתכלית ראויה, ובמידה ואינה עולה על הנדרש".
6. נראה כי ויתור על שטחים למען שמירה על הרוב היהודי במדינה עולה בקנה אחד עם ערכיה של המדינה כמדינה יהודית. תכלית צעד של היפרדות משכונות ערביות במזרח ירושלים תיחשב כנראה כתכלית ראויה שנועדה להבטיח את הרוב היהודי במדינה.
7. השאלות הקשות שיתעוררו נוגעות למידתיות הפגיעה, בהנחה שמתושבי מזרח ירושלים תישלל תושבות הקבע שלהם והאפשרות להישאר בשטח ישראל.
8. פגיעה נרחבת במעמד התושבות משמעותה פגיעה בזכויות אלה, המוענקות לציבור גדול של תושבים ומהוות בסיס חשוב במרקם החיים שלהם. על כן, כל הסדר שיגובש יידרש לתת מענה הולם לבעיית מידתיות הפגיעה. במקרים מסוימים, כפי שהיה במקרה של מפוני רצועת עזה, הסדרי פיצוי ראויים עשויים לספק מענה לבעיה זו.
9. המצב ביחס לתושביה הערביים של מזרח ירושלים ידרוש הסדרים מורכבים יותר, כגון הסדר מעבר והמשך תחולה של לפחות חלק מהזכויות הסוציאליות, מאחר שלא מדובר רק בפגיעה המתבטאת באובדן רכוש או העתקת מקום מגורים, אלא בסל שלם של זכויות שקיומו עומד בספק עם ההיפרדות מאותן שכונות.
10. **נקודת המוצא היא שתושבים שיהיו מעוניינים בכך יוכלו להעתיק את מקום מגוריהם לתוך תחומי ישראל לפני ההיפרדות, שכן זו זכות בסיסית של כל תושב קבע**. (ההדגשה שלי – נ.ש.)

סיכום: על פי שתי חוות דעת אלה, ישראל תוכל 'להיפרד' משכונות במזרח ירושלים, אם ילווה הדבר בהסכם ולא ייעשה באופן חד-צדדי. במקרה כזה יהיה צורך לפצות את תושבי מזרח ירושלים על מכלול שלם של זכויות שיאבד להם. ההיפרדות לא תוכל למנוע מתושבי מזרח ירושלים לממש את זכותם כתושבים לעבור ולהתגורר במערב העיר או בכל מקום אחר במדינת ישראל, אם יחפצו לנהוג כך, קודם ההיפרדות.

בפרק נוסף, שנכתב על ידי משה הירש ורות לפידות, נידון גורלן של זכויות סוציאליות בעת העברת שטח או חילופי שטחים, וכן חלופות בדבר זכויות סוציאליות והטבות הנובעות מתושבות. במסגרת בדיקה זו, שהוגדרה כמחקר המצוי עדיין בשלב ביניים, הועלו כמה אפשרויות של 'פיצוי' לתושבים, שזכויותיהם ייפגעו כתוצאה מהעברת השטח. אפשרות אחת היא ליצור זיקה בין פרק הזמן שבו היו התושבים זכאים להטבות השונות לבין היקף ההטבות בעתיד. אפשרות אחרת שעלתה היא לבחון זיקה בין היקף הזכויות העתידיות לבין פרק הזמן שבו שילמו התושבים תשלומי חובה הקשורים לזכות הרלוונטית. אפשרות נוספת: המרת תשלומים עתידיים וזכויות אחרות בתשלומים חד-פעמיים, או – העברת החובה לספק הטבות סוציאליות וטיפולים רפואיים למוסד אחר.
במסגרת זו לא נבחנה העלות של 'פיצוי' מעין זה. על פי אמדנים לא רשמיים, תשלומי הביטוח הלאומי לערביי מזרח ירושלים מסתכמים ב-100 מיליון דולר בשנה.[134]

עמדת ערביי מזרח ירושלים:

עמדתם של ערביי מזרח ירושלים בנוגע לאפשרות העברתם לרשות הפלסטינית אינה ברורה, ובמידה רבה היא אמביוולנטית. מצד אחד – ערביי מזרח ירושלים חשים זיקה לאומית לרשות הפלסטינית ולאחיהם באיזורי יהודה ושומרון. מצד שני – רבים מערביי מזרח ירושלים יתקשו לוותר, או שאינם מוכנים לוותר, על חופש התנועה, הביטוי, אפשרויות התעסוקה המגוונות, ושורה של הטבות חומריות רבות להן הם זכאים היום מתוקף מעמדם כתושבים. רבים מהם גם חוששים להמיר את הדמוקרטיה הישראלית בשלטון הרש"פ. תחושות אלה באות לידי ביטוי בשיחות מזדמנות עם עוברי אורח ועם מכרים ערביים במזרח ירושלים.

לאחרונה אמר השר לענייני ירושלים רפי איתן ב'כנס ירושלים' שהתקיים בחודש פברואר 2008 במלון היאט בירושלים כי על פי "סקר שעשינו", תושבי מזרח ירושלים לא רוצים לעזוב את השלטון הישראלי, "טוב להם איתנו". זוהיר חמדאן, מוכתר הכפר צור באחר שבמזרח ירושלים דרש כבר בשנת 2000 לקיים משאל עם בקרב התושבים הערביים בשאלת המעבר מריבונות ישראלית לריבונות פלסטינית. בראיון לעיתונאי קלמן ליבסקינד[135] סיפר חמדאן שאסף 11 אלף חתימות של תושבי מזרח העיר למען משאל עם. בין היתר אמר חמדאן: "לא יכולים פתאום לבוא בשניות, להפוך את העולם ולהחליט שתושב ירושלים הוא כמו תושב חברון, או שכם... התושבים של מזרח ירושלים הם משהו מיוחד. ברש"פ אין דמוקרטיה. הם לא יודעים מה זה דמוקרטיה. אני לא חושב שלבקש משאל עם במזרח ירושלים זו עבירה. לפחות עד הרגע הזה אני לא שייך לרש"פ, והיא לא שייכת לי. ערפאת הוא לא הראיס שלי, ולא מקובל עלי שהוא יחתום על הסכם שקובע מה יהיה העתיד שלי, מבלי לשאול אותי מה אני חושב... אין לו שום מנדט ממני, והוא לא מייצג אותי...".

> זוהיר חמדאן, מוכתר הכפר צור באחר שבמזרח ירושלים, אמר כבר בשנת 2000: "לא יכולים פתאום לבוא בשניות, להפוך את העולם ולהחליט שתושב ירושלים הוא כמו תושב שכם... אני לא חושב שלבקש משאל עם במזרח ירושלים זה עבירה. עד הרגע הזה אני לא שייך לרש"פ והיא לא שייכת לי"

תחושות מעורבות באשר לאפשרות המרת השלטון הישראלי בשלטון הרש"פ עולות גם מסקר דעת קהל שערכה המשלחת הפלסטינית לשיחות ג'נבה. הסקר, שנערך בשנת 2003, הקיף 650 איש תושבי מזרח ירושלים מעל גיל 18, שרואיינו פנים אל פנים בשורת נושאים, ואלה אחדים מהממצאים:[136]

עיר פתוחה – 48% תומכים בעיר פתוחה לגמרי, 35% רוצים לראות עיר פתוחה חלקית ו–9% מבקשים לראות חלוקה מוחלטת.

תנאי החיים – 22% סבורים שתנאי החיים יהיו טובים בהרבה אם תשוב הריבונות במזרח ירושלים לידי הפלסטינים. לדעת 40% תנאי החיים יהיו קצת יותר טובים, ו'אותו דבר' – 16%.

ריבונות – 41.5% סבורים שהכרחי להשיב ריבונות פלסטינית מלאה למזרח ירושלים. 40.9% יסתפקו בריבונות פלסטינית חלקית.

היכן הם יגורו? – 70% אומרים שיישארו במקום מגוריהם הנוכחי במזרח העיר, 21% אומרים שיעברו למקום אחר בפלסטין ו-5% מדברים על הגירה לארץ אחרת.

שתי בירות – 22% גורסים שיש להסכים לחלק את העיר לשתי בירות. 36% מסכימים לכך בתנאי שהקו יהיה 'רך' ו-35% מתנגדים לחלוקה כלשהי.

מדוע לשמור על מערכת יחסים פתוחה? – הסיבות האפשריות למערכת יחסים פתוחה: כ-36% – שוק עבודה, ביטוח בריאות וביטוח לאומי, כ-13% – תיירות, כ-12% – מסחר.

התייחסות לשכונות הישראליות במזרח ירושלים – 23% – פינוי התושבים והריסת השכונות, 38% – פינוין והעברתן לידי הפלסטינים, כ-8% – החלת הריבונות הפלסטינית עליהן ועל תושביהן היהודים, כ-10% הסכמה לסיפוחן לישראל.

התייחסות למקומות הקדושים – מתן אפשרות ליהודים לבקר במקומות הקדושים להם הוערכה כחשובה מאד רק על ידי 6%, 57% תמכו בכך בתנאי שתהיה הדדיות ביקורים, וכ-34% שללו מכל וכל אפשרות ביקור יהודים.

הכותל המערבי (אל בוראק בפי הפלסטינים) – 47% ציינו שהמקום חשוב מאד מבחינתם ואין לוותר עליו אפילו אם הדבר יימנע הסכם. רק 12% ציינו שאפשר לוותר על המקום.

הערות

[1] המחבר מבקש להודות לאנשי מכון ירושלים לחקר ישראל, שסייעו בתשתית עובדתית ובהערות מועילות במהלך איסוף החומר לעבודה זו, ובפרט למנהלת המכון, אורה אחימאיר, לד"ר ישראל קמחי, לד"ר יצחק רייטר ולד"ר מאיה חושן. תודה גם לפרופ' רפי ישראלי על עזרתו. מובן שאיש מהם אינו מחויב לתוכן הדברים, לדרך הצגתם או לדעות העולות מהם.

[2] פרק זה מבוסס על כמה מקורות עיקריים: יצחק רייטר. **מירושלים למכה ובחזרה. ההתלכדות המוסלמית סביב ירושלים**. מכון ירושלים לחקר ישראל. 2005; נדב שרגאי. "ירושלים אינה הבעיה אלא הפתרון". בתוך **אדוני ראש הממשלה ירושלים**. עורך: משה עמירב. הוצאת כרמל ומכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. 2005; מנשה הראל. **שלוש הדתות ותרומתן לירושלים וארץ ישראל**. מרכז אריאל למחקרי מדיניות. 2005; שמואל ברקוביץ. **מלחמות המקומות הקדושים**. מכון ירושלים לחקר ישראל והד ארצי. עמ' 109–113, בעניין העברת קדושת הכותל במאות האחרונות על ידי המוסלמים, בין כותלי הר הבית השונים. 2000; נדב שרגאי. **המאבק על הר הבית. יהודים ומוסלמים. דת ופוליטיקה**. כתר. 1995.

[3] **הארץ**. 18.2.2007. יואב שטרן. "לא התבטאות יוצאת דופן"; אתר האינטרנט **אומדיה**. רן פרחי מביא התבטאויות ברוח זו של סלאח, של ח"כ אבראהים צרצור, יו"ר סיעת רע"מ–תע"ל, ושל המופתי של ירושלים אכרם צברי.

[4] ראה עיקר הדברים מרייטר ב**הארץ**. 27.11.2005. נדב שרגאי. "בראשית היה אל אקצא. שלמה בסך הכל בנה שם חדר תפילה קטן".

[5] הדברים עולים מסקירות של גופים כ'ממרי', 'מבט לתקשורת פלסטינית', ומסקירות של גופים ממלכתיים, שתפקידם להעביר מידע, מגמות וניתוח לקובעי מדיניות.

[6] ראה במחקרו של רייטר, שם.

[7] שרגאי. בתוך **אדוני רהמ"ש ירושלים**. עמ' 31.

[8] רייטר. שם. 42, 43; דיווחים בעיתונות היומית בישראל מ–11 ו–12 באוקטובר 2007. לדוגמא באתר האינטרנט של **מעריב**. מאת איתמר ענברי: "עדנאן חוסייני, יועצו של אבו מאזן: 'דורשים ריבונות על הכותל'".

[9] רייטר. שם. עמ' 9, כותב כי אין מדובר במדגם מקרי של דעות, אלא "הן מייצגות את השיח המרכזי בעולם המוסלמי בן ימינו".

[10] שמות, כ"ה, כ"ו, כ"ז.

[11] דברי הימים א', כ"ח, י"א–י"ב, י"ט.

[12] שמואל ב', כ"ד.

[13] דברי הימים ב', ג, א.

[14] בראשית רבה, פרשה י"ד, ח.

[15] בראשית רבה, פרשה ל"ד, ט.

[16] בראשית, כ"ב, א, ב.

[17] כלים, פ"א, משניות ו'–ט'.

[18] שמות, כ"ה, ח': "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם".

[19] הראל. שם. **שלוש הדתות ותרומתן לירושלים**. עמ' 13, 14.

[20] שרגאי. בתוך **אדוני רהמ"ש ירושלים**. שם. עמ' 21–33.

[21] הראל. שם. עמ' 13, 14.

[22] יש באסלאם תפיסות, לפיהן המונותאיזם הוא האסלאם שלפני הנביא מוחמד, ובתקופה אסלאמית קדומה זו נבנה אל אקצא כמתחם של כתלים ולא כמבנה של מסגד. את המבנה הוסיפו מאוחר יותר. אלה היו תפיסות רדומות ולא מקובלות או רווחות. הן זכו לעדנה בימינו מסיבות שהמאמר עוסק בהן.

[23] שרגאי. **הר המריבה**. שם. עמ' 264; עמנואל סיון. **מיתוסים פוליטיים ערביים**. ספריית אופקים – עם עובד. 1988. עמ' 89–90; חוה לצרוס יפה. "קדושת ירושלים במסורת האסלאם". בתוך **פרקים בתולדות ירושלים בזמן החדש**. ספר זכרון ליעקב הרצוג. עורך: אלי שאלתיאל. יד בן צבי ומשרד הביטחון.

[24] **נתיב**. כתב עת למחשבה מדינית, חברה ותרבות. גיליון מארס 1992.

[25] ראה הרחבה אצל יצחק רייטר. "השלישי בקדושה. הראשון בפוליטיקה. אל חרם אל שריף בעיני מוסלמים". בתוך **ריבונות האל והאדם. קדושה ומרכזיות פוליטית בהר הבית**. מכון ירושלים לחקר ישראל. מרכז טדי קולק למחקרי מדיניות. 2001. עמ' 155–175.

[26] עד שהסכימה ממשלתו של אהוד ברק בוועידת קמפ דיוויד 2000 לחלוקת ירושלים והר הבית.

[27] רוב הנתונים לקוחים מהקובץ **על נתוניך 2005–2006**. המתבסס על **השנתון הסטטיסטי של ירושלים לשנת 2005–2006**. בעריכת ד"ר מאיה חושן. הוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל ועיריית ירושלים. רוב הנתונים בקובץ ובשנתון מבוססים על מאגר המידע של הלמ"ס.

[28] מקור: מכון ירושלים לחקר ישראל, על בסיס הלמ"ס.

[29] שם.

[30] הנתונים מבוססים על **השנתון הסטטיסטי של ירושלים לשנת 2005–2006**. היוצא לאור על ידי עיריית ירושלים ומכון ירושלים לחקר ישראל. עורכות: מאיה חושן ומיכל קורח. נתוני השנתון מבוססים על מקורות שונים, שהעיקריים בהם: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיריית ירושלים; **על נתונייך ירושלים, 2005–2006. מצב קיים ומגמות שינוי**. מאיה חושן ומיכל קורח. מכון ירושלים לחקר ישראל.

[31] למרות ששיעור הפריון החרדי גבוה יותר, מבנה הגילאים הערבי צעיר כמו מבנה הגילאים החרדי בשל שיעורי פריון היסטוריים גבוהים יותר בקרב הערבים, ובשל העובדה שאוכלוסייה חרדית, בעיקר צעירה, עוזבת את העיר.

[32] חלק מהמידע בפרק זה מבוסס על שיחות וכתובים של הד"ר מאיה חושן עורכת השנתון הסטטיסטי של ירושלים.

[33] תחזית זו הוכנה לאחרונה על ידי פרופ' סרג'ו דלה–פרגולה עבור תכנית אב לתחבורה ירושלים. דלה–פרגולה הכין תחזיות דומות גם עבור תכנית האב האסטרטגית של עיריית ירושלים ועבור צוות תכנית המתאר של ירושלים.

34 **שנתון סטטיסטי לירושלים**. 1967–1975. מכון ירושלים לחקר ישראל ועיריית ירושלים. "סקירה חברתית כלכלית". ישראל קמחי, בנימין היימן וקלוד גבריאל.

35 "נתונים סטטיסטיים. העיר במספרים 2007". אתר מכון ירושלים לחקר ישראל. יאיר אסף שפירא. שפירא מסביר כי רוב האנשים המשנים את מקום מגוריהם עושים זאת בד"כ סמוך לשלבים משמעותיים בחיים: חתונה, לידה, או כניסת ילדים לכתה א'.

36 שם.

37 על בסיס: **ההגירה מירושלים 1996–1998 והגירה לירושלים 1998**. ד"ר שרה הרשקוביץ ושרית פרמונט רפיח. דצמבר 1999. עיריית ירושלים, החטיבה לתכנון אסטרטגי ומחקר; מחקר של מכון ירושלים לחקר ישראל שבו נדגמו קרוב ל–1,300 משקי בית שעזבו את ירושלים בשנים 1993–1997; 'זרקור' – דף מידע של המרכז למחקר ומידע של הכנסת בשיתוף מכון ירושלים לחקר ישראל. מאי 2003.

38 ראה אזכור ההחלטה בתוך **תכנית מתאר מקומית ירושלים 2000**. דו"ח מס' 4. שהוכנה עבור עיריית ירושלים. עמ' 202.

39 הנתונים מופיעים במאמר שהעמיד לרשותי פרופ' דלה–פרגולה – "אוכלוסיית ירושלים, 2000–2020, דמוגרפיה, תכנון ומדיניות" – שייראה אור בספר שיוציא מכון ירושלים לחקר ישראל במלאת 40 שנה לאיחוד העיר. במאמר זה כותב בין השאר דלה–פרגולה: "לירושלים פוטנציאל צמיחה עד 1,069,900 תושבים בשנת 2020". דלה–פרגולה מונה שם שישה תרחישים ובהם משתנים שונים, שיכולים להביא לצמיחה נמוכה יותר. אחד מהם בוחן כאמור תרחיש של מאזן הגירה מאוזן ופריון יורד.

40 למרות זאת, העוזבים אל היישובים שבתחום עיריית הגג, עדיין ייכללו בספירה.

41 על בסיס שיחות של החתום מטה עם ראשי וחברי מנהלים קהילתיים בשכונות אלה, על בסיס התרשמות מכתבות עיתונאיות, ועל בסיס הערכה של ד"ר ישראל קמחי, מכון ירושלים לחקר ישראל, במסגרת העבודה: "היפרדות משכונות ערביות בירושלים". נייר רקע לקראת ועידת אנאפוליס. מהדורת טיוטה.

42 על השפעות הגדר על ירושלים ראו בהרחבה: **גדר הביטחון בירושלים. השלכות על העיר ותושביה**. ישראל קמחי. מכון ירושלים לחקר ישראל. 2006. ההערכות על מספר הערבים שהיגרו אל תוך ירושלים בעקבות הקמת הגדר נעות בין 20–50 אלף איש, אולם אין כל נתון מוסמך או בדוק בעניין זה.

43 טיוטת מאמר שייראה אור במסגרת ספר שמוציא מכון ירושלים לחקר ישראל לסיכום 40 שנה לאיחוד ירושלים. ראה כתבה אודות מחקר זה גם ב**הארץ** מיום 5.12.2007, "ושוב מצביעים ירושלים", מאת נדב שרגאי.

44 מכתב של ניר ברלוביץ, הממונה על הדיור הממשלתי במחוז ת"א והמרכז, לעמוס בן שאול, מנהל מינהל הדיור הממשלתי, מיום 21.6.2007 בנושא "העברת היחידות הארציות במחוז ת"א והמרכז של הממשלה לירושלים".

45 על פי אותו מכתב מדובר ביחידות הארציות של משרדי הפנים, רהמ"ש, התקשורת, נציבות המים, המשרד לתשתיות לאומיות, משטרת ישראל, משרד החינוך, האוצר, הרווחה, המשפטים, התחבורה, הבריאות, איכות הסביבה, נציבות מס הכנסה, משרד התמ"ת, אגף המכס והמע"מ, הטלוויזיה הלימודית, נציבות שירות המדינה, המשרד לביטחון פנים, מנהל מקרקעי ישראל ומבקר המדינה.

46 בפברואר 2008 התקיים במשרד רהמ"ש דיון, שבו סוכם, כי הממשלה תעלה מחדש את תכנית ספדי, ותנסה לשכנע את עיריית ירושלים, המתנגדת לה, בנחיצותה.

47 ראה למשל: השמאי לוי יצחק ל**מקור ראשון**. 18.10.2007: "מחירי הדירות בירושלים עלו ב–20%"; אתר האינטרנט NFC – **חדשות מחלקה ראשונה**. 16.12.2007. אלעזר לוין: "מחירי הדירות מזנקים: 49% בירושלים". וכן **וואי–נט**. 21.10.2007: "מחירי הדירות בירושלים עלו פי 5 מבת"א". ראה דו"ח על "שיכון, בינוי ומאזן הגירה בירושלים" מה–28 בינואר 2008. הדו"ח חובר על ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת והוגש לוועדת הכלכלה.

48 ראה למשל: "לחזק את ירושלים", מאי 1998, דו"ח המחזיק 70 עמודים שהעבירה עיריית ירושלים למשרד רהמ"ש; המלצות הוועדה לחיזוק ירושלים, שהוגשו לרהמ"ש ב–18 ביוני 1998 על ידי הצוות בראשות מנכ"ל המשרד משה ליאון; המלצות הכלולות בתכנית מתאר 2000, שאותה הכין צוות בראשות משה כהן; ניירות עמדה של מכון ירושלים לחקר ישראל שהוכנו במהלך השנים, המציעים סדרת פעולות לצמצום ממדי ההגירה מירושלים; תכנית של 'התנועה להעצמת ירושלים' שהוגשה לרהמ"ש אולמרט במהלך השנה האחרונה; סיכום 330 החלטות ממשלה בין השנים 1975–2005, במסגרת ספר המסכם 40 שנה לאיחוד העיר, שעומד לצאת לאור במסגרת מכון ירושלים לחקר ישראל.

49 **הארץ**. מוסף נדל"ן. 1.12.2007. "בניו יורק חושבים אחרת", רז סמולסקי.

50 להרחבה ולעיון ראה הדו"ח: "מטרופולין ירושלים, תכנית אב ופיתוח". הוכן עבור משרד הפנים, השיכון, מנהל מקרקעי ישראל ועיריית ירושלים. ירושלים. 1994. צוות מחקר ותכנון בראשות שמריהו כהן ואדם מזור בשיתוף מכון ירושלים לחקר ישראל.

51 "חיזוקה של ירושלים. דו"ח סטטוס והמשך טיפול". 15.4.2001. הוגש לממשלה על ידי עיריית ירושלים.

52 עתון **כל הזמן**. 4.1.08, עמ' 19, ידיעה של שלום ירושלמי; מקור ממשלתי אישר לי את נכונותה.

53 סיכום מדו"חות משטרה, צבא ושב"כ בסוגיה זו.

54 שם.

55 **מקור ראשון**. 4.1.2.2007, דיווח של אסף גיבור בעמ' 3.

56 פירוט רב על כך באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית'.

57 "הרשות הפלסטינית תובעת 7000 בניינים במערב העיר". חאלד אבו טועמה, עתון **ירושלים**. 6.8.99, עמ' 36.

58 שם.

59 מתוך סקר שמובא על ידי ד"ר מנחם קליין בספרו **יוזמת ז'נבה מבט מבפנים**. ירושלים. 2006. כרמל. עמ' 151–153; שר החוץ הפלסטיני ריאד אלמאלכי: "תכנית החלוקה של רמון בירושלים אינה מספקת, מכיוון שאינו מוכן לוותר על השכונות היהודיות: רמות, גילה, פסגת זאב ודומות להן"; 11.12.2007.

60 **מקור ראשון**. 2.12.2007. עמ' 7. דיווח של חגי הוברמן.

61 "שלום תמורת לשכת השר". **הצופה**. 20.8.99, כתבה של חגי הוברמן, מוסף שבת, עמ' 3.

62 סקירות בסוגיה זו של גורמי ביטחון.

63 לקוח מתוך: "הגיאוגרפיה שמאחורי הסכמי אוסלו – סיכונים ביטחוניים". אוניברסיטת חיפה. החוג למדעי המדינה. מרצה פרופ' ארנון סופר. מגישים: אפריים איתם, מנחם לנדאו, אבי בכר ואלי הדר.

64 **אל דוסתור**. 28.2.08. אבו מאזן אמר שם בין השאר: "בעת הנוכחית אני נגד מאבק מזוין משום שאנו לא מסוגלים להוציאו לפועל, אך בשלבים הבאים, אולי יהיו העניינים שונים".

65 מתוך הכרוניקה בעיתונות היומית בעברית, 2.12.07.

66 ראה סיכום על פיגועי טרור בירושלים מאז מלחמת ששת הימים, "כרוניקה של טרור", ב**כל העיר**. 1.3.96.

67 מתוך דו"ח של המרכז למורשת המודיעין, מרכז המידע למודיעין ולטרור מיום 1.12.2004.

68 שם. על בסיס נתוני צה"ל והמשטרה.

69 נדב שרגאי. **הר המריבה. המאבק על הר הבית. יהודים ומוסלמים דת ופוליטיקה**. כתר. 1995. עמ' 340–343.

70 דו"ח המרכז למורשת המודיעין מיום 1.12.2004.

71 תיאור דומה של הזיקה החזקה בין ערביי מזרח ירושלים לרשות הפלסטינית מסר השר לביטחון פנים אבי דיכטר ביום עיון על שלמות ירושלים, שהתקיים במכון לנדר בתחילת דצמבר 2007.

72 הודעות משטרה ושב"כ בעניין זה.

73 דוגמא אחת מני רבות לסיכול פיגוע כתוצאה משליטה של צה"ל באיזור ירושלים היא חשיפת התכנית לפיצוץ רכבת בקו ירושלים–ת"א. פורסם בעיתונות הישראלית ביום 17.1.2008.

74 הנתונים על האירועים בגילה לקוחים ממנהלת גילה, מעיריית ירושלים, מקטעי עיתונות מאותה תקופה, מהודעות רשמיות של דובר צה"ל ומשטרת ישראל ומהיכרות קרובה עם האירועים.

75 התיעוד מבוסס על רישומי משטרה ופרסומים באתרי האינטרנט של העיתונים היומיים: **הארץ. ידיעות אחרונות ומעריב**.

76 דיווח של גורם ביטחוני.

77 כך למשל בקצה רחוב נווה יעקב, מול בתים פלסטיניים שולטים הנמצאים במרחק עשרות מטרים.

78 כבר בינואר 2004, עם מעצרו של פדל טהא, פעיל חמאס מאיזור רמאללה, התברר שארגוני הטרור עוסקים בהעברת הידע שהצטבר ברצועת עזה בנושא הקאסם לשטחי יו"ש. ראה בעניין זה פרסום של שירות הביטחון הכללי: "סיכום שנות העימות. נתונים ומגמות בטרור", עמ' 24, 25; ראה עוד שם על חשיפת מעבדה לייצור קאסם בביתוניה; ראה גם פרסום שב"כ: "סיכום של 2005, נתונים ומגמות בטרור הפלסטיני", עמ' 3: "פעילות ארגוני הטרור ביו"ש, לביצוע תשתיות אמל"ח תלול מסלול".

79 ראה למשל: "אבו עלא מאיים באינתיפאדה חדשה", אתר **ערוץ 7**. 5.3.2007. ראה גם שני מחקרים של 'מבט לתקשורת פלסטינית': מחקר מיוחד מס' 51 מיום 4.10.05: "שינוי ממשי ביחס הפלסטינים לכדאיות הטרור", ומחקר מיוחד מס' 45 באותו עניין מיום 21.4.04.

80 אפריים ענבר, **האתגר הפלסטיני מולו ניצבת ישראל**. אוניברסיטת בר אילן, מרכז בגין–סאדאת למחקרים אסטרטגיים, יוני 2007.

81 מבוסס על מדידות מתוך מפה ועל היכרות עם השטח.

82 ישראל קמחי. "היפרדות משכונות ערביות במזרחה של ירושלים. היבט מרחבי–עירוני". בתוך **היפרדות משכונות ערביות בירושלים**. נייר רקע לקראת ועידת אנאפוליס, 11/2007. מכון ירושלים לחקר ישראל.

83 סקר מאגר מוחות בקרב האוכלוסייה היהודית בעיר. פורסם במקומון **ירושלים**. 29.12.2000.

84 שם, עמ' 10.

85 מדובר בציון אילוז, יו"ר המנהל הקהילתי קטמונים, אבי אלזם, יו"ר המנהל הקהילתי שמואל הנביא, זאב לנדר, יו"ר המנהל הקהילתי רמות, חיים מרדכי ויינר, יו"ר המנהל הקהילתי רמת שלמה, גבי גנוש, ראש המנהל הקהילתי נווה יעקב, ואלי בן חמו, יו"ר המנהל הקהילתי פסגת זאב. תיעוד פגישה מאותה תקופה.

86 עתון **ירושלים**. 29.12.2000, עמ' 28.

87 ההודעה נמסרה בפברואר 2006.

88 דיווחי עיתונות ישראלית מיום 20/21.2.2006.

89 נספח מס' 7 לעבודה "ירושלים זיקות וגבולות", שהכין צוות מקצועי בינואר 1982 עבור ועדת השרים לענייני ירושלים.

90 דוד קרויאנקר. **המאבק על מבנה העיר וחזותה**. זמורה ביתן ומכון ירושלים לחקר ישראל. 1988, עמ' 58.

91 שם.

92 הרצאה במכון לנדר בדצמבר 2007, ביום עיון על שלמות ירושלים.

93 "ירושלים זיקות וגבולות". שם.

94 **מעריב**. 25.2.1996, עמ' 15, "האלוף בירן: רק רצף טריטוריאלי...".

95 נדב שרגאי. **הר המריבה**. כתר. 1995. עמ' 19.

96 להרחבה על מדיניות זו ראה: נדב שרגאי. **הר המריבה**. שם. עמ' 15–28.

97 מירון בנבנישתי. **מול החומה הסגורה**. ויידנפלד וניקולסון. 1973. עמ' 167.

98 הפרטים לקוחים מתוך הפרק: "המקומות הקדושים והאגן ההיסטורי", בתוך **האגן ההיסטורי של ירושלים. בעיות וחלופות לפתרונן**. צוות חשיבה בראשות רות לפידות. מכון ירושלים לחקר ישראל. 2007.

99 שם.

100 לפירוט ראה שם. עמ' 210–219 וכן מפות בעמ' 231–233.

101 ברקוביץ. **מלחמות המקומות הקדושים**. עמ' 117, 118.

102 גם חברי 'חוליית סילוואן', שביצעה בשנות ה–80 פיגועים בירושלים, נפגשו בהר הבית כדי לתאם את פעולותיהם. חברי החוליה ביצעו ב–15 באוקטובר 1986 פיגוע של הטלת רימונים על טירוני גבעתי, אשר סיימו טקס השבעה בכותל המערבי. בפיגוע נהרג דב פורת, אב לאחד החיילים. ראה: שרגאי. **הר המריבה**. שם. עמ' 334.

103 ברקוביץ. שם.

104 **הארץ**. יוסף אלגזי. "ראשי הנוצרים בגדה מכחישים טענות כאילו הרשות מתנכלת לעדתם". 26.10.1997.

105 ברקוביץ. שם. **ידיעות אחרונות**. 24.10.1997. הדו"ח נמצא בידי.

106 **הארץ**. ניצן הורוביץ. "כך הפך ערפאת למגן הנצרות בהולי-לנד". 30.12.2001.

107 **הארץ**. דני רובינשטיין. "קוטל הדרקונים מבית לחם". 24.5.1998.

108 "נמשכת רדיפת הנוצרים ברצועה", ידיעה של חגי הוברמן מיום 22.2.08, באתר האינטרנט של **ערוץ 7**.

109 שטרית סיפר זאת לכותב שורות אלה, במהלך עבודתו על הספר: **על אם הדרך, סיפורו של קבר רחל**. הוצאת שערים לחקר ירושלים.

110 אתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. "הנוצרים הפלסטיניים בסכנת הכחדה". דצמבר 2007.

111 פרק זה מסתמך על עיסוק שוטף בנושאים אלה וכן על נייר עמדה שנכתב על ידי עבור המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה: "יחס הרשות הפלסטינית למקומות קדושים ליהדות. קבר רחל כמקרה מבחן"; תיעוד של ד"ר שמואל ברקוביץ במסגרת ספרו **מלחמות המקומות הקדושים**; דף עמדה שהוכן עבור המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה: "המערכה הדיפלומטית על ירושלים. ועידת הפסגה בקמפ דיוויד 2000 ותוצאותיה".

112 ברקוביץ. שם. עמ' 215.

113 שם, 215-221.

114 נדב שרגאי. **על אם הדרך סיפורו של קבר רחל**. הוצאת שערים לחקר ירושלים. 2005. עמ' 216.

115 שם. עמ' 229.

116 בלאל אבן רבאח, אתיופי חבשי במוצאו, מוכר בתולדות האסלאם כעבד כושי ששירת בביתו של הנביא מוחמד בתפקיד המואזין הראשון, כלומר האיש המופקד לקרוא למוסלמים לתפילה חמש פעמים ביום.

117 מתוך הכרוניקה בעיתונות ודיווחים באתרי האינטרנט בישראל, המבוססים על הודעות דובר צה"ל.

118 להרחבה על הרס העתיקות בהר הבית, ראה: "הפגיעה הנמשכת בעתיקות הר הבית מול נסיגת שלטון החוק הישראלי", נדב שרגאי, אתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 28.2.08.

119 **הארץ**. 11.2.07, "המשטרה פרצה שלשום להר הבית בעקבות זריקת אבנים".

120 **הארץ**. 29.2.04, "המשטרה פרצה להר הבית"; **הארץ**. 30.7.01, "המשטרה: חכי"ם ערביים הסיתו את מיידי האבנים בכותל"; **הארץ**. 6.5.01, "רחבת הכותל פונתה בשל ידויי אבנים"; **הארץ**. 1.4.01, "מתפללים פונו מרחבת הכותל בגלל ידויי אבנים מהר הבית".

121 המקומון **ירושלים**. 29.12.2000.

122 ראה למשל: "שירותי העירייה במגזר הערבי, ניתוח צרכים ומענים", דו"ח הוועדה לבחינת שירותי העירייה במזרח ירושלים. נובמבר 1994.

123 **עשרים שנה בירושלים**. עורכים: יהושע פראוור ואורה אחימאיר. משרד הביטחון. עמ' 15, 16; שרגאי. **הר המריבה**. שם. עמ' 199, 200.

124 העיקרון שבבסיס תכנית קלינטון היה לחלק את העיר בהתאם לפריסת האוכלוסייה: אשר יהודי ליהודים, אשר ערבי - לערבים.

125 דו"ח על פעילות האגף ומטרותיו מצוי בידי המחבר.

126 **הארץ**. "הצד הפלסטיני מתחייב להפר את ההסכם. הצד הישראלי מתחייב להפגין אזלת יד". נדב שרגאי. 9.6.2002.

127 דוד קרויאנקר. **המאבק על מבנה העיר וחזותה**. זמורה ביתן ומכון ירושלים לחקר ישראל. 1988, עמ' 30.

128 "ירושלים – איך לחזק ולחבר את העיר המתפוררת". בתוך **אדוני רהמ"ש ירושלים**. עורך משה עמירב. הוצאת כרמל ומכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. 2005. עמ' 162.

129 מירון בנבנישתי. **מול החומה הסגורה**. ויידנפלד וניקולסון, 1973. עמ' 82; "ירושלים החצויה 1948-1967", ישראל קמחי. מכון ירושלים לחקר ישראל. כתב יד.

130 פרסומים בעיתונות ושיחות עם כותב עבודה זו. ירידת מחירים דומה של דירות בשכונות תפר התרחשה בתקופת האינתיפאדה השנייה בירושלים, בעיקר בשכונות גילה, הר חומה ופסגת זאב.

131 **הארץ**. 9.6.2002. שם.

132 בנבנישתי. שם. קמחי. שם.

133 "היפרדות משכונות ערביות בירושלים". נייר רקע לקראת ועידת אנאפוליס. מכון ירושלים לחקר ישראל.

134 אמדן זה הובא ביום עיון של אפשרות ההיפרדות משכונות ערביות במזרח ירושלים, שנערך במכון ירושלים לחקר ישראל בסוף חודש נובמבר 2007. על פי פרסום בעיתון **מקור ראשון**. מיום 12.10.2007, "ח"כים מהימין ומשפטנים חישבו כי העלות של פיצוי למשפחות ערביות המחזיקות באזרחות ישראלית מגיע ל-7.5 מיליארד שקלים לפחות".

135 **מקור ראשון**. 1.9.2000.

136 הסקר מובא על ידי ד"ר מנחם קליין בספרו **יוזמת ז'נבה: מבט מבפנים**. ירושלים. כרמל, 2006, עמ' 151-153, ומצוטט בנייר הרקע של מכון ירושלים לחקר ישראל לקראת ועידת אנאפוליס, במסגרת מאמרו של פרופ' בר סימן טוב.

על המחבר

נדב שרגאי, מחבר הספרים: על אם הדרך, סיפורו של קבר רחל, הוצאת שערים לחקר ירושלים, 2005; הר המריבה, המאבק על הר הבית, יהודים ומוסלמים דת ופוליטיקה, הוצאת כתר, 1995, והמסה: 'ירושלים אינה הבעיה אלא הפתרון', בתוך 'אדוני ראש הממשלה: ירושלים', בעריכת משה עמירב, הוצאת כרמל ומכון פלורסהיימר, 2005. עיתונאי ב'הארץ' מאז 1983. מתעד ופרשן לנושא הסכסוך על ירושלים זה 28 שנה.

על המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה (ע"ר)

המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה הוא מוסד מחקר עצמאי ללא כוונת רווח, הפעיל משנת 1976 ועוסק בחקר מדיניות. המרכז הירושלמי מתמקד בהעברת מידע וניתוחים אסטרטגיים באמצעות ניירות עמדה, ספרים ופרסומים וכן בהפצתם למקבלי ההחלטות ומעצבי דעת קהל בעולם.

המרכז הירושלמי מנוהל על ידי חבר עמיתים מרחבי העולם. פרופ' דניאל י. אלעזר המנוח כיהן כנשיא המרכז מאז ייסד את המכון ועד פטירתו בסוף 1999. החל מראשית 2000 מכהן ד"ר דורי גולד כנשיא המרכז. מאז פרישתו של צבי מרום, המנהל הכללי של המרכז בין השנים 1984–2004, מכהנת חיה הרשקוביץ בתפקיד זה.

המחקרים וניירות העמדה של המרכז מופיעים גם באתר האינטרנט www.jcpa.org וכן באתר בעברית www.jcpa.org.il.

תכניות מחקר ופרסומים של המרכז הירושלמי:

סוגיות מדיניות, אסטרטגיות וביטחוניות במזרח התיכון – הפרוייקט עוסק בביטחון ישראל (גבולות בני הגנה), החוק הבינלאומי, האו"ם וישראל, והטרור הגלובלי. הפרוייקט כולל פעילות נרחבת בזירה הבינלאומית להסברת עמדותיה ופעולותיה של ישראל בנוגע לסכסוך הישראלי–פלשתינאי והמלחמה נגד הטרור, פרסומים יומיים למנהיגות היהודית בארה"ב (Daily Alert) וכן מאמרים שוטפים בסידרת ה–Jerusalem Viewpoints.

ICA - Institute for Contemporary Affairs – מכון להצגת עמדותיה של ישראל בסוגיות שוטפות באמצעות תדריכים לדיפלומטים ועיתונאים זרים, הכנה והפצה של מידע רלוונטי. המכון הוקם בשנת 2002 בשיתוף עם קרן משפחת וקסלר מארה"ב. במסגרת המכון מתפרסמת סידרת ה–Jerusalem Issue Brief וכן Strategic Perspectives.

ירושלים והתהליך המדיני – הפרוייקט כולל מחקרים על ניתוח הזכויות המשפטיות וההיסטוריות של ישראל בירושלים על פי הסכמים קיימים ומסמכי או"ם, וכן בחינת התופעה של הבנייה הבלתי חוקית בעיר והיבטים ביטחוניים של תכניות לשינוי מעמדה של ירושלים.

ישראל-אירופה – ניתוח מערכת היחסים בין אירופה לישראל על רקע ההתפתחויות המדיניות האחרונות והפצת חומר הסברתי בשפות אירופאיות.

אנטישמיות בת זמננו – תכנית לחקר האנטישמיות שלאחר השואה ועד ימינו, שורשיה והשלכותיה; מעקב אחר גילוייה והתפשטותה ברחבי העולם. הפרוייקט כולל כנסים, הרצאות וכן פרסומים קבועים בסידרת ה–Post Holocaust and Anti-Semitism.

מודלים חדשים לצמיחה כלכלית בישראל – פרוייקט רב שנתי בשיתוף עם מכון מילקן מארה"ב לקידום רעיונות חדשים לפיתוח כלכלי במישור הלאומי והמקומי ולהפקת לקחים מן הנסיון הבינלאומי בתחום זה.